

עבודת גמר היסטוריה

גזל הרכוש היהודי בשואה -

בחינת הקשר בין מניעים אידיאולוגים למניעים כלכליים,
משקלם של אנטישמיות וגזענות ברדיפה והשמדה, תוך התרת
רכושם של היהודים

מגישה: עמית וינברגר

מייל - amitweinberger3214@gmail.com

מנחה: איריס דורסון ישראלי

מייל - IRISDORSON@GMAIL.COM

דצמבר, 2018

תוכן עניינים

3	הקדמה.....
5	מבוא .....
7	פרק ראשון: אנטישמיות, גזענות, רדיפה והשמדה.....
12	פרק שני: הכלכלה הנאצית-מאפייניה ומהותה.....
16	פרק שלישי: מעמדם הכלכלי של היהודים.....
19	פרק רביעי: יהודי גרמניה-מדיניות שוד הרכוש היהודי, צעדים משפטיים לשוד היהודים בפועל.....
27	פרק חמישי: אוסטריה -שוד המיליארדים.....
32	פרק שישי: פולין-יהודי ורשה - גזל הרכוש היהודי כמכשיר לרצח עם.....
39	פרק שביעי: צרפת-אריזציה ונישול.....
44	פרק שמיני: ברה"מ -שוד הרכוש היהודי בשטחים הכבושים.....
51	פרק תשיעי: הונגריה-שוד הרכוש היהודי.....
58	פרק עשירי: מחנות השמדה-החרמת הרכוש.....
64	פרק אחד-עשר: שוויץ - מעילה בכספי היהודים.....
71	פרק שנים-עשר: בריטניה-רכושם של הקורבנות.....
77	סיכום.....
82	ביבליוגרפיה.....

הקדמה

שמי עמית וינברגר, גרה בחוף כרמל, תלמידת י"ב, לומדת בבית ספר גלים, חוף כרמל. במסגרת לימודי בתיכון בחרתי להרחיב את מגמת הכימיה ואת מגמת הפיזיקה. מאוד אהבתי את שיעורי ההיסטוריה בבית הספר, וכאשר החלטתי לכתוב עבודת גמר היה ברור לי שעבודת הגמר שאכתוב תהיה במקצוע זה. בהמשך כאשר הייתי צריכה לבחור נושא, כנכדה לניצולי שואה, בחרתי את נושא השואה.

המחשבה לחקור את נושא גזל הרכוש עלתה כאשר החלטתי להקדיש את העבודה לזכרה של סבתי, ניצולת השואה, דינה מילר ז"ל, שנפטרה בשנת 1990, שנים רבות לפני הולדתי. סיפורה האישי ממחיש את סיפורם של יהודים רבים אחרים, אשר סבלו סבל רב, איבדו את משפחתם ואת כל רכושם אשר נגזל מהם, ונותרו חסרי כל לאחר המלחמה.

דינה מילר (Mueller) סבתי מצד אבי נולדה בשנת 1923, בעיירה בשם טרעאסוף (teresva) בצ'כוסלובקיה. העיירה שכנה באזור הקרפטים, בגבול צ'כוסלובקיה, הונגריה רוסיה ורומניה. בשנת 1939, כאשר פרצה המלחמה, לסבתי מלאו 16 שנים. בשנה זאת העיירה נפלה לידי כוחות הצבא ההונגרי, וההונגרים גירשו את היהודים למחנות עבודה. בשנת 1944, כאשר מלאו לסבתי 21 שנים, ההונגרים החלו בגירוש יהודי העיירה למחנות המוות באושוויץ. סבתי ומשפחתה היו בין יהודים אלה.

סבתי הייתה רווקה והגיעה לאושוויץ עם הוריה, עזרא יהודה מילר ורבקה מילר, ועם שתי אחיותיה חיה ופרידה וילדיהן הקטנים. כל המשפחה מלבד סבתי נשלחה למוות. סבתי נלקחה לעבודה במחנה העבודה ושם עסקה בתפירת מעילים לצבא הנאצי. במחנה העבודה סבלה סבל רב וספגה מכות רצח מהקאפו במחנה.

בשנת 1945 עם התקדמות הצבא הרוסי, החלו האסירים, וסבתי ביניהם, לצעוד רגלית לכיוון גרמניה/אוסטריה. בדרך סבתי וחברותיה יצאו מהטור והסתתרו ביערות. בסופו של דבר נמצאו ונלקחו על ידי הצבא האמריקאי למחנה החלמה והכשרה לקראת עליה לארץ ישראל.

סבי הגיע בנעוריו לעיירה טרעאסוף, פגש את סבתי, וכך הכירו. שניהם עברו את השואה בנפרד ולימים נישאו בארץ. לאחר המלחמה הם נפגשו בתחנת רכבת בבודפסט והחליטו לנסוע לעיירה לבית שלהם. כאשר הגיעו לעיירה לא מצאו דבר, וגילו שהשכנים הגויים השתלטו להם על הבית. הגויים בעיירה השתלטו על ביתם ורכושם של היהודים, וחלק מהבתים היו שרופים. בבית הכנסת הנטוש השכנים זרקו מעט מהחפצים של היהודים, ושם סבתי וסבי ניסו למצוא בין החפצים משהו משלהם ולא מצאו דבר. כל רכושם נבזז. לא נשאר זכר למשפחה, שום חפץ, שום מזכרת, אפילו לא תמונות. סבי וסבתי נותרו תלושים, ללא משפחה, ללא רכוש וללא שורשים. סבתי וסבי עלו לארץ, חסרי כל, ובמדינה הצעירה בנו את ביתם וחייהם מחדש.

במהלך העבודה משפחתי ואני נכנסנו למאגר המרכזי של שמות קורבנות השואה ומצאנו את שמות בני העיירה שנספו. במאגר מופיעים שמותיהם של הוריה של סבתי, עזרא יהודה מילר ורבקה מילר, וכן שם אחותה פרידה. גילינו שלפרידה היה בן, בן 3 שנים, בשם דוד. שמה של האחות הנוספת היה לא הופיע ברשימת הנספים והצטערנו מאוד לראות זאת. לבסוף, לאחר בירור, נוכחנו לדעת שחיה כן רשומה ברשימת הנספים. חיה ז"ל רשומה תחת השם חיה שרה כהן, שם משפחת בעלה, משה כהן. לשניים היה בן, בן 14 שנים, בשם זיסל.

העבודה מוקדשת ליקיריי מכל - לסבתי, לסבי, להורי סבתי, לאחיותיה פרידה וחיה, ולילדיהן הקטנים דוד וזיסל.
יהי זכרם ברוך ותהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

מבוא

עד שנות התשעים של המאה הקודמת לא התקיים דיון בנוגע להיבטים כלכליים של מדיניות הנאצים, בשותפות הפעילה של מדינות שונות ואזרחיהן בתהליך החרמת הרכוש היהודי, ובטובות ההנאה שהפיקו מהחרמת הרכוש.

בנוסף, עד שנים אלו, בלימוד ההיסטוריה של מלחמת העולם השנייה, סוגיית הרכוש היהודי היה ממד שהוזנח יחסית או נבחן בהקשר הרחב של אירועים ולא כסוגיה בפני עצמה. כמו כן, עבודות מחקר גדולות שנעשו על השואה, התעלמו מהיבטים אלה, ואין בעבודת המחקר טיפול בנושא הרכוש היהודי.

במחקר לא הייתה התייחסות לסוגיית הרכוש במדינות מזרח אירופה, (בעיקר במדינות הקומוניסטיות) לסוגיית הרכוש במדינות דוגמת אוסטריה וצרפת, ולסוגיית הרכוש במדינות הניטרליות דוגמת שוויץ. במאמרים שהופיעו, המכסים מגוון רחב של נושאים, לא הייתה התייחסות על הסיוע לכלכלה הנאצית, על הזהב הנאצי או על הרכוש היהודי.¹

רק בסוף שנות התשעים החל דיון באספקטים הכלכליים של מדיניות הנאצים. בעקבות נפילת הקומוניזם במדינות מזרח אירופה, נחשפו מסמכי ארכיון חדשים בנושא הרכוש היהודי. בארץ התפרסמה סדרת מאמרים כלכליים בעיתון "גלובוס", ובמדינות המערב, החל שיח ציבורי באמצעות דיונים בתקשורת בהשתתפותם אנשי רוח, היסטוריונים, מדינאים ועיתונאים, בניסיון להתמודד עם תקופה היסטורית אפלה שהודחקה מהתודעה הציבורית.

בשנים אלו הועלתה סוגיה נוספת, ידועה הרבה פחות, הנוגעת לרכוש היהודי הקשורה בממשלת בריטניה! בריטניה הגדולה אשר עמדה בראש המאבק נגד הנאצים נהנתה מנכסיו החומריים של רצח העם, רצח העם היהודי אשר באותן השנים בריטניה עשתה מעט למענו.²

התוצאה הייתה שורה של הסדרים בין הארגונים היהודים הגדולים, ובראשם הקונגרס היהודי העולמי, ובין ממשלות ומוסדות פיננסיים, אשר העמידו מיליארדי דולרים לטובת הניצולים, היורשים והעם היהודי.³ בהמשך, שנות האלפיים, כחלק מגל זה, הועמק חקר ההיבטים החומריים של השואה.

לחקר השוד חשיבות משום שהוא מהווה השלמה לחקר האנטישמיות, הגזענות, הכליאה, העינויים וההשמדה, שביחד יוצרים את התמונה המלאה, הבלתי ניתנת לתפישה של רצח המוני של כמעט שישה מיליון בני אדם והתעללות במיליונים נוספים.⁴ כמו כן, חשיבות רבה לחקר השוד מאחר והשוד

¹ אבי, בקר. "מבחנה של תודעה היסטורית: סוגיית הרכוש היהודי בשואה", בשביל הזיכרון, 31: 4-11, 1999, עמ' 5.

² איתמר, לוי. אויבי הוד מלכותו: בריטניה, הנושא ורכוש הקורבנות, תל אביב, 1999, עמ' 10.

³ יואל, רפל. (עורך) זכרון סמוי - זכרון גלוי: תודעת השואה במדינת ישראל, משואה המכון ללימודי שואה, משרד הבטחון ההוצאה לאור, תל אביב, 1998, עמ' 236-237.

⁴ איתמר, לוי. שוד ושבר. יהודי ורשה בין גרמנים, פולנים ובוגדים, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2003, עמ' 19.

היה חלק ממנגנון ההשמדה. בנוסף, מאחר וקשה לתפוס את מימדי השואה, לעיתים קל יותר לתפוס את מימדיה דווקא באמצעות עיסוק בסוגיית הרכוש.⁵

יש להבדיל בין סוגיית הגזל לסוגיית הניצול הכלכלי - סוגיית גזל הרכוש מתקשרת לסוגיית הניצול הכלכלי, אך קיים הבדל ביניהן. גזל הרכוש התקיים בכל המדינות הכבושות, הסתייע גם בעזרת המדינות הניטרליות, ואינו חלק ממערכת ה"השמדה באמצעות עבודה". לעומת זאת, סוגיית הניצול הכלכלי, הניצול של כוח האדם (של יהודים ושאנים יהודים) לעבודת עבדים, נעשה על ידי עובדי הכפיה ששירתו את תעשיית המלחמה, וחלקם פעלו בתוך המחנות. בנוסף, המימדים של גזל הרכוש הם עצומים, וספק אם אי פעם יוודע ההיקף כולו. לעומת זאת נושא עבודת הכפייה גלוי הרבה יותר, ושמות החברות שהעבידו אסירים בפרך ידועים.⁶

במחקרים הבוחנים אספקטים כלכליים הועלתה התיאוריה שלפיה שוד הרכוש היהודי היה לא רק תוצר לוואי של רצח העם ולא רק אחד המניעים לרצח העם - אלא גם כלי מרכזי בביצועו של רצח העם.⁷

השאלות הנגזרות מתיאוריה זאת: מהי הזיקה בין גורמים אידיאולוגיים כמו גזענות ואנטישמיות לבין מניעים רציונאליים כמו מודרניזציה וכלכלה? מה משקלה של האנטישמיות בהתרחשות זאת? האם השקפות פוליטיות, אידיאולוגיות או כלכליות הניעו את מבצעי הפשעים? האם נדרשו הקשרים תועלתניים כדי להעניק לגיטימיות לפעולות אלה? וכן מי יצא נשכר משוד היהודים ובאיזה אופן? בהמשך לשאלות אלה, עבודה זאת תבחן את הקשר בין מניעים אידיאולוגיים לבין מניעים כלכליים, משקלם של אנטישמיות וגזענות ברדיפה והשמדה, תוך התרת רכושם של היהודים.

---

⁵ איתמר, לוי. שוד ושבר. יהודי ורשה בין גרמנים, פולנים ובוגדים, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2003, עמ' 20.

⁶ אפרת, בלברג. "על האוצרות השדודים כמה הערות דיסקטיות", בשביל הזיכרון, 31: 55-61, 1999, עמ' 56.

⁷ איתמר, לוי. שוד ושבר. יהודי ורשה בין גרמנים, פולנים ובוגדים, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2003, עמ' 20.

פרק ראשון: אנטישמיות, גזענות, רדיפה והשמדה

הפרק הראשון יוקדש לבחינת המדיניות הנאצית כלפי היהודים בהיבטים של אנטישמיות, גזענות, רדיפה והשמדה, אתייחס לשתי תקופות:

התקופה הראשונה - מעליית הנאצים לשלטון ועד פרוץ מלחמת העולם השנייה. (1933-1939).

התקופה השנייה - מ-1 בספטמבר 1939, עם פלישתו של היטלר לפולין ועד תבוסת גרמניה, סוף המלחמה. (1939-1945).

התקופה הראשונה התחילה ב-30 בינואר 1933, שנה בה עלה לשלטון אדולף היטלר, ראש מפלגת הפועלים הגרמנית הנאציונאל-סוציאליסטית, ומונה לקנצלר ה"רייך".⁸

המשבר הכלכלי בשנים 1929-1933 היה גורם מסייע עיקרי להתחזקות התנועה הנאצית ולעלייתה לשלטון ב-30 בינואר 1933. עם עלייתם של הנאצים לשלטון היו בגרמניה למעלה מ-6 מיליון

מובטלים, שהיוו יותר מ-30% של כלל כוח העבודה במשק. ארבע שנים לאחר מכן, ברבע האחרון

של שנת 1936, הגיע המשק הגרמני למצב של תעסוקה מלאה. הסיבה להתאוששות הכלכלית

המהירה, היתה הפעלת מדיניות כלכלית פעילה של מוסדות המדינה, אשר הבטיחה למשטר הנאצי,

תוך זמן קצר יחסית, את תמיכת רובו המכריע של העם הגרמני ואפשר לו למשול על בסיס של

קונסנזוס ציבורי רחב.⁹ בעיני הגרמנים מן השורה נתפסה המפלגה הנאצית כמפלגה שהבטיחה

"לחם ועבודה", ועמדה בדיבורה אחרי עלייתה לשלטון, בשעה שבארצות אחרות עדיין סבלו ממצוקת

האבטלה.¹⁰ הודות להישג זה, זכה השלטון הנאצי לתמיכת רוב העם הגרמני וגם להתפעלות ויוקרה

מחוץ לגבולות גרמניה.¹¹

הנאצים חזרו בעקביות על עקרונות היסוד של התפיסה הכלכלית הנאצית- ה"זכות לעבודה",

תעסוקה מלאה כיעד ראשוני של המדיניות הכלכלית, שכל אינטרס קפיטליסטי כפוף לה, והבטחות

"חופש התזונה" של העם הגרמני על ידי הרחבת "מרחב המחיה". בשנתון לכלכלה הנאציונאל

סוציאליסטית שנת 1935 נכתב: "המשימה העכשווית הדחופה ביותר היא - לתת ראשית כל לכל בני

עמנו עבודה ולחם. והתפקיד כל כך קשה וגדול, שעקב כך נסוג לעת עתה יישום הרעיון לעיצוב

נאציונאל סוציאליסטי של הכלכלה".¹²

ברייך השלישי האנטישמיות הייתה המדיניות הרשמית של השלטון ומפלגת השלטון. הסטריאוטיפ

של היהודי בגרסה הנאצית התעלם מכל ההבדלים האישיים, החברתיים והפוליטיים. היהודי הוצג

---

⁸ ישראל, גוטמן. ליוויה, רוטקירכן (עורכים). שואת יהודי אירופה, רקע-קורות-משמעות, נדפס בדפוס אחווה, ירושלים, 1979, עמ' 178.

⁹ אברהם, ברקאי הכלכלה הנאצית: אידיאולוגיה, תיאוריה ומדיניות, תל אביב, ישראל, 1986, עמ' 11.

¹⁰ שם, עמ' 11.

¹¹ שם, עמ' 90.

¹² שם, עמ' 97.

כהתגלמות הרע, שהכרח לרדוף אותו באורח שיטתי. המיתוס של תורת הגזע שימש כמכשיר ביד השלטון הטוטליטרי, כלפי פנים וכלפי חוץ. המושג גזע היה מיתוס לשם גיוס רגשות ואסוציאציות אצל הפרט ואצל ההמון, ומיתוס אלים זה שירת את המשטר לאחר מכן, עם שעבוד העמים הכבושים, בייחוד במזרח אירופה.¹³

מיד לאחר כיבוש השלטון חגגו הנאצים את ניצחונם בפרעות ובתקיפות יהודים. קרבן להתנפלויות היו בעיקר אנשים שנמנו על חוגי האינטליגנציה. יהודים רבים נפלו קורבן לגל המאסרים שהציף את גרמניה בחודשים הראשונים לאחר השתלטות הנאצים. מעשי האכזריות והפרות הסדר בחסות המדינה הנמצאת בלב אירופה, ובארץ בעלת מסורת תרבותית, שקיימה מזה דורות אורח חיים ממושם ומסודר, עוררו הדים שליליים רבים ומחאות חריפות מחוץ לגרמניה.¹⁴ משנת 1933 ואילך בקרב האוכלוסייה הגרמנית היה מגונה להתבטא ברבים נגד דיכוי היהודים. התנכלויות ליהודים לא טופלו על ידי המשטרה אלא היו מותרות מטעם הממשלה החדשה. הפליית יהודים לא היתה אסורה עוד, אלה הותרה בצו. האנטישמים שלטו בזירה, וכיוון שלא היו מיעוט קטן, לא היה קל להתבטא בגנות תופעות אלה או אף לפעול נגדן.¹⁵

מטרתם של הנאצים הייתה "לטהר" את גרמניה ואת גרורותיה מיהודים.¹⁶ כמו כן, לעשות את חיייהם לבלתי-נסבלים, ולכן הגרמנים הכריחו את היהודים להגר. הנאצים הנהיגו את עקרון הגזע ככלל עיקרי ב"רייך", והמדיניות הנאצית הייתה לנקוט אמצעים "חוקיים" כדי לסלק את היהודים מן החברה הגרמנית. בתחילה הגדירו באמצעות החוק מי הוא יהודי, לאחר מכן, באמצעים חוקיים החלו במבצע הנישול, ולבסוף ריכזו את היהודים בגטאות.¹⁷

היהודים הוצאו מציבור האזרחים, מהמינהל הציבורי, מהמקצועות החופשיים ומחיי-הרוח והאמנות. המשטר התערב בחיי המשפחה (עקרון הגזע בענייני נישואין) ובחיי הפרט ("חילול הגזע"). ב-15 בספטמבר התפרסמו חוקי נירנברג, החוק "להגנת הדם הגרמני והכבוד הגרמני", ו"חוק האזרחות". שקבע שיהודי אינו יכול להיות אזרח ה"רייך". בעקבות חוקים אלה נענשו כאלפיים יהודים בשנים 1935-1939.

כמו כן הותקנו תקנות כלכליות שונות: הטלת הגבלות על מפעלים יהודיים גדולים והעברת חלק מהם לידיים "אריות", מכירה מאונס של נכסים ושל בתי-עסק, רישום כלל ארצי של נכסי היהודים, רישום וסימון של בתי-עסק שבבעלות יהודית, חיסול או העברה של בתי עסק לידיים "אריות" שבבעלות

¹³ דיטריך קרל, בראכר. הדיקטטורה הגרמנית, כרך ראשון, עם עובד, תל אביב, 1987, עמ' 372.

¹⁴ שמאי, גולן (עורך), השואה פרקי עדות וספרות, יד ושם, רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, בהוצאת ספריית הפועלים, תל אביב, 1980, עמוד 4.

¹⁵ הרברט, אולריך (עורך), מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, תשס"א, עמ' 35-36.

¹⁶ ישראל, גוטמן. ליוויה, רוטקירכן (עורכים). שואת יהודי אירופה, רקע-קורות-משמעות, נדפס בדפוס אחווה, ירושלים, 1979, עמ' 179.

¹⁷ ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך ראשון, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012, עמ' 41.

יהודית, ושל מפעלי תעשייה. צעדים אלה היו שוד שיטתי של רכוש ובתי עסק, שהביאו להתרוששות האוכלוסייה היהודית. נוסף על כך כפה המשטר על היהודים בידוד ונידוי עצמי.¹⁸ בנוסף, היהודים היו חשופים גם למעשי השפלה ואלימות ברחבי גרמניה:¹⁹ ב-1 באפריל 1933 היה יום חרם, ובשנה זאת נשרפו ספריהם של מחברים יהודים ושל כמה מחברים לא-יהודים. ב-9 בנובמבר 1938, היו פרעות "ליל-הבדולח", שקדמו להם גירוש של 17,000 יהודים אזרחי פולין אל תחנת הגבול הפולנית זבונשין. באותה שנה נהרסו בית-הכנסת של מינכן ובית-כנסת של נירנברג, בתי הספר הציבוריים נסגרו בפני ילדי היהודים, נערכה "אקציה" בה נלקחו 1,500 יהודים למחנות ריכוז, ובאוסטריה לאחר הסיפוח התרחשו מעשי התעללות ביהודים. ביוני 1939, נשלחו יהודים רבים למחנות ריכוז (היו בניהם יהודים שנענשו על "חילול הגזע").

תקופה קצרה של שש שנים וחצי נעקרה משורשיה הקהילה היהודית הגרמנית, שמנתה בשנת 1933 חצי מיליון נפש (ובכללם נתיני חוץ ואנשים חסרי נתינות), וצומצמה לכדי 220,000 אנשים שהוצאו מחוץ לחוק.²⁰ אם לפני פרוץ המלחמה המדיניות הגרמנית עודדה הגירה יהודית, לאחר פרוץ המלחמה נאסרה ההגירה, ואפשרויות ההגירה שהיו בפני יהודי גרמניה נסגרו. עבור היהודים הנותרים שמנעו מהם להגר תכננו הנאצים סדרה של שלוש תוכניות גירוש, ללובלין, מדגסקר והאזורים העוינים בברית המועצות.²¹

במדינות מזרח אירופה ובמדינות מרכז אירופה, שהיו במשבר, צמחו מפלגות לאומניות שזכו לסיוע נאצי, והושפעו ממדיניותה של גרמניה נגד היהודים.²² העדר תגובה מצד העולם נתן אות לשאר המדינות ללכת בעקבות הגרמנים, אף-על-פי שהתחייבו באמנות בינלאומיות להגן על המיעוטים. התוצאה היתה השפעת הדדית בין אנטישמיות מקומית ובין אידיאולוגיה נאצית ומעשים נאציים כפי שבאו לידי ביטוי בגרמניה. בתקופה זו אימצו מדינות אלו דרכי-אפליה נגד היהודים, והתעמולה האנטי-יהודית גברה. בכל מקום זכתה האנטישמיות המאורגנת לעידוד רב מצד גרמניה הנאצית. הונגריה למשל אימצה את חוקי האפליה הגרמניים והחילה אותם גם על השטחים שנלקחו מהונגריה לפי חוזה טריאנון והוחזרו לה בעזרת גרמניה. ברומניה, האנטישמיות התגברה עקב זיקתן של קבוצות אנטישמיות חזקות אל הנאציזם, מעליית היטלר לשלטון, ומניצחונותיו הדיפלומטיים המרשימים. גם בפולין התעמולה האנטי-יהודית של הגרמנים נחלה הצלחה. בליטא

¹⁸ ישראל, גוטמן. ליוויה, רוטקירן (עורכים). שואת יהודי אירופה, רקע-קורות-משמעות, נדפס בדפוס אחווה, ירושלים, 1979, עמ' 180, 181.

¹⁹ שם, עמ' 180, 181.

²⁰ ישם, עמ' 180, 181.

²¹ כריסטופר, בראונינג. המדיניות הנאצית: החלטות לקראת הפתרון הסופי. בשביל הזיכרון, 2001, 14-55: 42, עמ' 47.

²² ישראל, גוטמן. ליוויה, רוטקירן (עורכים). שואת יהודי אירופה, רקע-קורות-משמעות, נדפס בדפוס אחווה, ירושלים, 1979, עמ' 180, 181.

ובלטיה התגברה האנטישמיות הרשמית והכלכלית. בצרפת התגברה תעמולה האנטי-יהודית, באיטליה, אומצו עקרונות הגזע הגרמניים.

יחסו של העם הגרמני למדיניות הנאצים נגד האזרחים היהודים נע בין תמיכה מלאה ונלהבת מצד הרוב מטעמים אידיאולוגיים וכלכליים ובין אדישות וגילויים בודדים של אנושיות. בשנים 1932-1933, כאשר עדיין אפשר היה למחות, לא באה שום מחאה.

ב-1 בספטמבר 1939, עם פלישתו של היטלר לפולין, החלה התקופה השנייה במדיניות הנאצית נגד היהודים. המאפיינים של מדיניות זו היו תהליך מואץ של הפקעת זכויות, של דלדול כלכלי וגזל, של רדיפות ולבסוף רצח המוני של היהודים. כל זאת בגרמניה, בגרורותיה ובאזורי הכיבוש.²³ נישול היהודים נעשה באמצעות פיטורים, אריזציה, מסי רכוש, כסף חסום, עבודות כפייה, תקנות שחר, אמצעי הרעבה, והפקעת רכוש.²⁴

האזורים שבהם פעלו הנאצים נגד היהודים חפפו את ההתפשטות הטריטוריאלית של הכוח הגרמני.²⁵ ב-1 בספטמבר 1939 השתלטו הנאצים על מרביתה של פולין, בה ישבו מיליוני יהודים. הנאצים ראו ביהודי פולין את הבסיס הביולוגי העיקרי של העם היהודי.²⁶ בפולין הנאצים הקימו את מחנות ההשמדה העיקריים, ורצחו בהם יהודים שהובאו לשם מכל ארצות אירופה הכבושה.²⁷ בהמשך נכבשו דנמרק, נורבגיה, הולנד, בלגיה, לוקסמבורג, צרפת, איטליה, יוגוסלביה ויוון. ב-22 ביוני 1941 הייתה הפלישה לבריה"מ.

עם הניצחונות הצבאיים של גרמניה התפשטה ההשפעה המדינית של גרמניה והתחזקה בעקבות הצטרפותן של הונגריה, רומניה, סלובקיה, בולגריה, קרואטיה, אל הסכם שלוש המעצמות. הנאצים כבשו את מרביתה של אירופה ונוצרו שלושים ושמונה אזורים גיאוגרפים לרדיפות ולהשמדה.²⁸

השיא היה בשנים 1941-1944: בימי המלחמה הנאצים רצו להוציא אל הפועל את "הפתרון הסופי", ובמסגרת זאת אלפי בני אדם קיפחו את חייהם. התכנית של הנאצים הייתה מלווה בתעמולה אנטי יהודית ובמעשי אלימות, ומיליוני בני אדם הושמדו ביריה או בגאזים ובשנת 1945, בהרעבה, בעבודות כפייה ובמצעדי מוות. בעיני היטלר היתה למלחמה ביהודים עדיפות על פני מלחמה בכל אויב אחר, ובעניין היהודים התבטלו המעצורים והשיקולים שמילאו תפקיד ברדיפות הלא יהודים. מצב היהודים בימי המלחמה היה שונה ממצבם של הפולנים, הרוסים, הקומוניסטים או הצוענים. יצר

²³ ישראל, גוטמן. ליוויה, רוטקירן (עורכים). שואת יהודי אירופה, רקע-קורות-משמעות, נדפס בדפוס אחווה, ירושלים, 1979, עמ' 183.

²⁴ ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך ראשון, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012, עמ' 66.

²⁵ ישראל, גוטמן. ליוויה, רוטקירן (עורכים). שואת יהודי אירופה, רקע-קורות-משמעות, נדפס בדפוס אחווה, ירושלים, 1979, עמ' 184.

²⁶ שמאי, גולן (עורך). השואה פרקי עדות וספרות, יד ושם, רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, בהוצאת ספריית הפועלים, תל אביב, 1980, עמ' 8.

²⁷ שם, עמ' 12.

²⁸ ישראל, גוטמן. ליוויה, רוטקירן (עורכים). שואת יהודי אירופה, רקע-קורות-משמעות, נדפס בדפוס אחווה, ירושלים, 1979, עמ' 184.

ההשמדה של הנאצים הופנה נגד כלל היהודים באשר היו יהודים, ומשום כך כלל נשים, ילדים, וזקנים.²⁹ תכליתה המוצהרת של התוכנית הייתה להשמיד את כל היהודים באשר הם, בכל רחבי האימפריה הנאצית, והשתמשו בכל האמצעים למטרה זאת. הנאצים גייסו את כל היכולות האדמיניסטרטיביות, היכולות הביורוקרטיות והיכולות הטכנולוגיות שעמדו לרשותם. רצח העם התחיל ביהדות ברית המועצות והתרחב לרצח המוני טוטאלי לגבי כלל יהדות אירופה.³⁰ הדוגמה הבאה ממחישה את הטוטאליות ביחס ליהודים - בדצמבר 1941, למרות המחסור החמור בכוח אדם, בעיקר בתעשיית הנשק, ומחסור חמור בכוח אדם בתחום כלי התחבורה הוציא "המשרד לשטחים הכבושים שבמזרח", הוראה כי באופן עקרוני תינתן עדיפות לגירושים ולא יובאו בחשבון אינטרסים כלכליים, על אף תביעותיהם של הכוחות המזוינים.³¹

בד בבד עם מכונת הרצח פעל מנגנון שהופקד על ביזה וגזל הרכוש היהודי. שוד זה היה רחב היקף וכלל את כספם ורכושם של היהודים, חפצים ומטלטלים שהביאו איתם הנידונים למחנות.³²

בפרק הבא אתייחס לכלכלה הנאצית, ואבחן האם בבסיס המדיניות הכלכלית שניהלו הנאצים היו מניעים אידיאולוגיים, יעדים כלכליים, או מניעים פוליטיים.

---

²⁹ ישראל, גוטמן. ליוויה, רוטקירכן (עורכים). שואת יהודי אירופה, רקע-קורות-משמעות, נדפס בדפוס אחווה, ירושלים, 1979, עמ' 184.

³⁰ כריסטופר, בראונינג. המדיניות הנאצית: החלטות לקראת הפתרון הסופי. בשביל הזיכרון, 2001, 14-55: 42, עמ' 43.

³¹ ישראל, גוטמן. ליוויה, רוטקירכן (עורכים). שואת יהודי אירופה, רקע-קורות-משמעות, נדפס בדפוס אחווה, ירושלים, 1979, עמ' 184.

³² שמאי, גולן (עורך). השואה פרקי עדות וספרות, יד ושם, רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, בהוצאת ספריית הפועלים, תל אביב, 1980, עמ' 15.

פרק שני: הכלכלה הנאצית - מאפייניה ומהותה

הנאציזם סוציאליזם לא פיתח תיאוריה עקבית בענייני כלכלה וחברה. הסעיפים במצע המפלגה, שנגעו לתחומים הכלכלה, הכילו סיסמאות שפנו למעמד הבינוני וסיסמאות סוציאליסטיות, בלי שום קשר ביניהן. היטלר הצהיר על "קהילת העם" ופיזר סיסמאות על סיומה של מלחמת המעמדות.³³ בחיבוריו ונאומיו של היטלר קשה למצוא התייחסות ברורה לבעיות כלכלה. בספרו "מיין קאמפף" כמעט שאינו מזכיר בעיות אלה, וגם לאחר מכן בולטת הימנעותו מנקיטת עמדות ברורות בתחום הכלכלה. הטאטיקה המדינית שנקט באותן שנים הייתה להסוות את מטרותיו ורעיונותיו האמיתיים. קשריו עם חוגי כלכלה רבי השפעה, וניסיונותיו לרכוש תומכים בקרבם, הניעו אותו לנהוג בזהירות, בתחום רגיש זה ולנסח את מטרותיו ותוכניותיו הכלכליות לעתיד באורח כללי ומעורפל. תפיסתו המדינית הועידה מקום משני בלבד לנושא הכלכלה. לשיטתו על הכלכלה לשרת ללא תנאי את המטרות הפוליטיות, כפי שהן נקבעות על ידי הנהגת המדינה. היטלר נטה להתעלם מן הטיעונים של חוקיות פנימית ועצמית של תהליכים כלכליים. לדעתו, כל שנדרש ממנו הוא להוריד לקברניטי המשק את הפקודות הנכונות, ולדאוג שהמומחים יספקו את האמצעים הדרושים. על כן לאחר מכן השאיר תחום זה בידי דרגי הביצוע הממשלתיים או המפלגתיים, הנמוכים יותר, ולא הקדיש תשומת לב מרובה לפרטים, כל עוד התנהלו העניינים כרצונו.³⁴

שני יסודות קבועים ובלתי משתנים בהשקפת העולם הנאצית היו האנטישמיות הגזענית ו"מרחב המחיה". יסודות אלה נגזרו מתוך השקפה היסטורית, שהייתה יישום של תפיסת דארווין בתחום חיי החברה, שלפיה זכות החזק, המנצח במלחמת קיום בלתי פוסקת בין גזעים ועמים, היא זכות הקיום היחידה. האומה והגזע הן בתפיסה זאת נקודת המוצא. "מדיניות החוץ ומדיניות כלכלית הן רק פונקציות להגנה עצמית וקיום גוף האומה, ועל כן הן נקבעות על ידי גורמים שמקורם בערכים הפנימיים של הגוף, המכתיבים את קווי פעולתם".³⁵

משנת 1927 הדגיש היטלר במפורש את מעמדה 'המשרת' של הכלכלה לעומת המדיניות. לדבריו, הכלכלה - "...רק משרתת הכרחית בחיי האומה, בכלכלה לאומית עצמאית היא רואה הכרח, אבל איננו רואה בה את הגורם השולט, המעצב מדינה חזקה, אלה להיפך: רק המדינה הנאציזם סוציאליסטית החזקה, מסוגלת להעניק לכלכלה כזאת הגנה וחופש של קיום והתפתחות".³⁶ "מרחב מחיה" של היטלר היה חזון העתיד של משק לאומי, אשר יאפשר לעם הגרמני להיות ניזון מפרי אדמתו ואשר יהיה מחוסן מפני משברים, הודות לאי תלותו במשק העולמי. כלכלה חזקה, בלתי תלויה ומושרשת בקרקע, תרפא את העם הגרמני מהתיעוש חסר המעצורים והמזיק. כמו כן, תבטיח מלבד מזון לאוכלוסיית העם הגרמני, גם אורח חיים בריא, שורשי וקרוב לטבע. היטלר חזר פעמים

³³ דיטריך קרל, בראכר. דיקטטורה הגרמנית, כרך שני, עם עובד, תל אביב, 1987, עמ' 484.

³⁴ אברהם, ברקאי. הכלכלה הנאצית: אידיאולוגיה, תיאוריה ומדיניות, תל אביב, ישראל, 1986, עמ' 27.

³⁵ שם, עמ' 27.

³⁶ שם, עמ' 28.

רבות על עמדתו והשקפת עולמו של בנושאים כלכליים: הכלכלה היא במקום משני למדיניות, מעמד נחות וכפוף לתכתיב הפוליטי. תפיסת "מרחב המחיה" נקשרה לחזון העתיד הכלכלי והחברתי.³⁷

עם עליית הנאצים לשלטון, כונן משטר מדיני טוטליטרי, אשר הסתייע באמצעים תעשייתיים וטכנולוגיים חדישים, וזאת בכדי להגשים את ההאחדה מבחינה תעמולתית וארגונית ולסלול את הדרך להתפשטות טריטוריאלית. גם הגזענות, שהייתה מעמודי התווך הנאצינאל סוציאליזם, הביאה את המשטר לפיתוח שיטות חדישות שיישמו בהמשך בהשמדה ההמונית. היטלר רכש הערצה לטכנולוגיה, לתוכניות לפיתוח הכלכלה, ולמפעלי התעשייה החדשים.³⁸ בין השנים 1933-1935, מסתיימת תקופת "יצירת תעסוקה". האבטלה חוסלה הודות לחימוש ולהנהגת חובת גיוס כללית.³⁹ הוקצבו מיליארדים לתוכניות תעסוקה אזרחיות, לפיתוח רשת כבישים ועבודת תשתית בעלות חשיבות אסטרטגית.⁴⁰

החימוש והכנת המלחמה היו מטרות פוליטיות של השלטון הנאצי. הנאצים בחרו בכלים כלכליים משום שהייתה להם אידיאולוגיה ו"תפיסה כלכלית", שבהן השתלבו החימוש והכנת המלחמה שילוב אינטגרלי. גם הרחבת "מרחב המחיה" הייתה חלק אינטגרלי של תפיסה זאת. למלחמה ולהכנות לקראתה הייתה משמעות כפולה: המלחמה היתה עבור הנאצים מטרה כשלעצמה, שצמחה מתפיסתו הדארוויניסטית של היטלר, וגם אמצעי להגשמת ה"חזון" של חברה גרמנית "בריא" ו"מושרשת" במרחבים החקלאיים הפזורים של מרכז ומזרח אירופה כבסיס לשלטון "הגזע העליון" על אירופה, ואף על העולם כולו. הנאצים שאפו לחברה וכלכלה גרמניים יציבים ו"מחוסנים בפני משברים", שבה תובטח לכל גרמני ארי טהור "הזכות לעבודה" ב"ממלכת אלף השנים" הנאצית.⁴¹

החל משנת 1936, לאחר שהמשק בגרמניה הנאצית הגיע לתעסוקה מלאה, היעד הבא היה הכנת מלחמת כיבושים. הנאצים ראו בשיטה הכלכלית שיצרו מכשיר לביצוע מטרותיהם האידיאולוגית והפוליטיות לטווח קצר ולטווח ארוך.⁴² באוגוסט 1936, חיבר היטלר תזכיר סודי, בו הטיל על הצבא ועל כל ענפי הממשל בגרמניה להכין את כוחותיה המזוינים ואת המשק תוך ארבע שנים למלחמה. זאת מאחר והמשק הגרמני הגיע באותה עת כבר לתעסוקה מלאה וניכרו סימני מחסור בכוחות עבודה מקצועיים וחומרי גלם, בעיקר באלה שיובאו מחו"ל. היצוא הגרמני שצומצם, הן בגלל המשבר בשוק העולמי והן כתוצאה ממדיניותה המכוונת של הממשלה, לא יכול היה לספק את מטבע החוץ הדרוש. היטלר תבע להתגבר על קשיים

³⁷ אברהם, ברקאי. הכלכלה הנאצית: אידיאולוגיה, תיאוריה ומדיניות, תל אביב, ישראל, 1986, עמ' 28.

³⁸ דיטריך קרל, בראקר. הדיקטטורה הגרמנית, כרך שני, עם עובד, תל אביב, 1987, עמ' 484.

³⁹ שם, עמ' 487.

⁴⁰ אברהם, ברקאי. הכלכלה הנאצית: אידיאולוגיה, תיאוריה ומדיניות, תל אביב, ישראל, 1986, עמ' 174.

⁴¹ שם, עמ' 175.

⁴² שם, עמ' 176.

אלה על ידי הענקת עדיפות ראשונה לצורכי החימוש ותיאום כל הפעילויות של הרשויות השונות. כך פירט גם יעדים ספציפיים ומידיים: להגדיל את ייצור הדלק והגומי הסינתטיים ואת תפוקת מחצבי הברזל והפחם ללא התחשבות בעלויות ותחשיבים כלכליים.⁴³ בספטמבר אותה שנה הוטל ביצוע כל המשימות על גרינג, שהתמנה, על שאר תפקידיו, ל"מיופה כוח כללי לתכנית ארבע השנים". במסגרת מנהל "תכנית ארבע השנים" בודדו מספר ענפים, כדי להבטיח את סדר העדיפות שלהם כפי שהותווה על ידי היטלר בתזכירו. כאחד הצעדים הראשונים למטרה זאת הוחמר הפיקוח על המחירים. בנוסף, מינה גרינג שורה של מיופי-כוח כלליים לפיקוח על ענפי ייצור שונים, כגון ברזל ופלדה, כימיה, בניין ותעשיית המכונות. בראש הפירמידה עמדה "מועצה כללית לתכנית ארבע שנים" בראשות גרינג, ואליה צורפו מזכירי המדינה של משרדי הכלכלה, החקלאות, העבודה והתחבורה. צירופים אלה נועדו לתאם בין המשרדים השונים, אך יחד עם זאת הם הגבילו את סמכויות השרים שעמדו בראש משרדים אלה.⁴⁴ פעילות המועצה התרכזה בכמה תחומים בעלי חשיבות אסטרטגית, שהיו מוקדים של מחסור. תשומת לב מיוחדת הוסבה לייצור תחליפי הגומי הדלק והסיבים לתעשיית הטקסטיל. גרינג הקים מפעלים חדשים בבעלות וניהול ישירים, והבולטים בהם היו "מפעלי הרמן גרינג" שנפתחו בשנת 1937. בשנות המלחמה פתח גרינג מפעלים חדשים באוסטריה ובמדינות הכבושות, ומפעלים אלה צמחו לממדים של מעצמה תעשייתית.⁴⁵

במסגרת תפקידו בראש תכנית זאת מילא גרינג מראשית 1939 גם תפקיד מרכזי בזירוז דחיקת רגלי היהודים ממעט העיסוקים הכלכליים, שעדיין עסקו בהם באותה עת. אחרי פוגרום נובמבר 1938, "ליל הבדולח", ריכז את כל פעולות הנישול וההחרמה של הרכוש היהודי. גרינג פקד על ה"אריזציה" (החרמת רכוש יהודי והעברתו לידי ידעיים גרמניים) הכפויה ועל הטלת תשלום הכופר בגובה של מיליארד מארקים, שהוטל על יהדות גרמניה. הכופר נגבה, מכל יהודי בעל רכוש רשום מעל ל-5000 מארקים, בצורת היטל אישי של 20 עד 25%. לאחר הפלישה לפולין הוקם במשרדי "תכנית ארבע השנים" גם מוסד בשם "נאמנות ראשית-מזרח", שהוטל עליו לנהל את כל מפעלי התעשייה המוחרמים של יהודים ופולנים בשטחי הכיבוש.⁴⁶

בין השנים 1936-1937, התקיים בגרמניה משטר של צנע מוסווה בתחומי צריכה רבים, במטרה לכוון גורמי ייצור שבמחסור למטרות חימוש. מיד עם פרוץ המלחמה הורחבו תקנות הקיצוב על מוצרים נוספים. ליהודים שעדיין חיו בגרמניה, צומצמה הצריכה באופן חמור ומוצרים מסוימים לא הוקצבו להם כלל. הם לא הורשו לקנות כלל מוצרי ביגוד והנעלה, לא קיבלו מנות בשר ודגים לחם לבן, פירות או ממתקים וסיגריות. צריכת כלל האוכלוסייה צומצמה בשלבי הפתיחה של המלחמה, ואילו לאחר מכן נהנתה האוכלוסייה הגרמנית מאספקה בשפע, פרי הביזה מן המדינות הכבושות.⁴⁷

⁴³ אברהם, ברקאי. הכלכלה הנאצית: אידיאולוגיה, תיאוריה ומדיניות, תל אביב, ישראל, 1986, עמ' 178.

⁴⁴ שם, עמ' 178.

⁴⁵ שם, עמ' 178.

⁴⁶ שם, עמ' 179.

⁴⁷ אברהם, ברקאי. הכלכלה הנאצית: אידיאולוגיה, תיאוריה ומדיניות, תל אביב, ישראל, 1986, עמ' 184.

את פעילות המשק הגרמני בשנות המלחמה ניתן לחלק לשתי תקופות. התקופה הראשונה, שנמשכה עד סוף שנת 1941, הוכתבה המדיניות הכלכלית על ידי אסטרטגיה של "מלחמת בזק" והייצור התעשייתי נועד למטרות של הזמן הקצר. ההצלחות הצבאיות של המערכות בפולין בצרפת, הולנד וסקנדינביה, הצדיקו את שיקוליו של היטלר שאין כל צורך בתכנון תשתית של ייצור מלחמתי לעומק. במדינות הכבושות שמו הגרמנים את ידם על מלאי חומרי הגלם והמחצבים שהיה מצוי בהם, והעבירו אותם בחלקם הגדול לגרמניה, כמה מן החומרים האלה היו מצויים בכמויות משמעותיות ומילאו תפקיד חשוב בהקלת המחסור בהם בגרמניה.

התקופה השנייה - מדצמבר 1941, אחרי כניסת ארה"ב למלחמה. לאחר שהחזית הנאצית נעצרה בשערי מוסקבה, הנאצים נוכחו לדעת שעמדו מולם כוחות שכללו משאבים צבאיים, אנושיים וכלכליים חזקים משלהם, ועל כן היטלר נתן אות לשינוי כיוון. ההוראה ניתנה בנושא החימוש, ובהוראה זו ניתנה עדיפות שווה לבניית שריון לחזית המזרחית וצוללות למלחמה באוקיינוס האטלנטי, והגברת המצור הימי על בריטניה. באזורי הכיבוש הקימו הגרמנים אימפריה כלכלית, בזזו את משאביהם הכלכליים ורתמו לכך את כוח העבודה שלהם למאמץ המלחמה הגרמני⁴⁸. חומרי הגלם וכוח העבודה של כל ארצות הכיבוש, שימשו את המאמץ המלחמתי הגרמני ואפשר לגרמניה לקיים רמת חיים שירדה מעט מזו של שנות התעסוקה המלאה שלפני המלחמה.⁴⁹

בפרקים הבאים אבחן את תהליך גזל הרכוש היהודי תוך בחינת הקשר בין מניעים אידיאולוגים למניעים כלכליים, בגרמניה, אוסטריה, צרפת, פולין, שטחי ברית המועצות הכבושים, הונגריה ושוד הרכוש במחנות ההשמדה. כמו כן אבחן בהיבטים אלה את סוגיית הגזל בבנקים בשוויץ, ובסוף סוגיה נוספת, חשובה, ידועה פחות, הסוגיה בדבר רכוש קורבנות השואה בבריטניה.

---

⁴⁸שם, עמ' 185.

⁴⁹שם, עמ' 189.

פרק שלישי: מעמד הכלכלי של היהודים

לפני תיאור ובחינת תהליך השוד והגזל במדינות שעליהן מבוססת העבודה, להלן אציג את שמות המדינות הנסקרות והסיבה לבחירת במדינות אלה. בעבודה אבחן את תהליך השוד והגזל במדינות - גרמניה, אוסטריה, פולין, צרפת, שטחי ברה"מ הכבושים והונגריה. הבחירה במדינות אלה היא בהלימה למהלכי המלחמה, עמדתה של המדינה כלפי המלחמה, (צרפת המייצגת את מדינות המערב, הייתה מחולקת לאיזור כבוש ולאיזור חסות, הונגריה שהיתה מדינה גרורה) מידת פגיעות היהודים, (יהודי גרמניה סבלו מתהליכי אריזציה וגזל מקורות הפרנסה החל מעליית הנאצים לשלטון, ואילו נישול היהודים בארצות האחרות החל עם כיבוש המדינה לאחר פרוץ המלחמה), ועל מנת לקבל תמונת אשר מדגימה את מאפייני מצבם הכלכלי של היהודים, ולפיכך את מאפייני גזל הרכוש באזורים גיאוגרפיים שונים באירופה, במדינות אשר שונות זו מזו, בתרבות, בכלכלה, בחברה, בפוליטיקה, ובמסורות שלהן כלפי היהודים.

להלן תיאור מצבם הכלכלי של היהודים ערב השואה במבט על: הקהילה היהודית באירופה שגשגה בשנים שקדמו למלחמת העולם השנייה. ערב המלחמה חיו בכל אירופה כ-9 מיליון נפש,⁵⁰ שהיו מפוזרים במדינות הרחוקות זו מזו מרחק רב. בכל מדינה היה מצבם הכלכלי של היהודים שונה. מצבם הכלכלי של יהודי גרמניה היה שונה ממצבם הכלכלי של יהודי פולין, ומצבם של יהודי גרמניה ויהודי פולין שונה ממצבם של היהודים במדינות האחרות. מאות שנים של התפתחות היסטורית, כלכלית ותרבותית שונה, יצרו הבדלים ניכרים בין פרנסותיהם והכנסותיהם של יהודי אירופה.⁵¹ בין יהודי אירופה ערב השואה, היו בני כל המעמדות - עשירים מופלגים, אמידים מבוססים, בני המעמד הבינוני, פועלים, סוחרים קטנים וקבצנים. היסטוריונים שבחנו את הסוגיה הצביעו על כך שהיו פערים כלכליים גדולים בתוך הקהילות היהודיות, וכן על קשר הדוק בין מעמדם הכלכלי של היהודים ובין מידת העיור וההשכלה שלהם.⁵² יהודי גרמניה, למשל, השתייכו ברובם למעמד הבינוני ועסקו כעצמאים בענפי מסחר שונים ובמקצועות חופשיים. יהודי פולין סבלו ערב המלחמה מהתרוששות, כתוצאה מן המשבר הכלכלי במדינה וכתוצאה מהמדיניות שכוונה נגדם, אם כי בידי רבים מהם היה נדל"ן בהיקפי שונים. יהודי ברה"מ נותקו בשנות השלושים מן העולם המערבי, ומצבם הכלכלי היה קשה. בצרפת היו ליהודים רבבות בתי עסק ונכסי מקרקעין. באוסטריה, שעל מצבם הכלכלי של היהודים אנו יודעים רבות, על פי הצהרות הרכוש שחויבו למלא לאחר הסיפוח לגרמניה הנאצית, היו ליהודים עסקים

⁵⁰ שלי, מזרחי. השבת רכוש קורבנות השואה - סקירה משווה - הכנסת, הכנסת מרכז המחקר והמידע, 23 מאי 2010.

⁵¹ איתמר, לוי. פיקדון אחרון. גזל כספי קורבנות השואה בבנקים השווייצריים, הד ארצי, אור יהודה, 1998, עמ' 24-25.

⁵² רונלד, צוויג. רכבת הזהב השמדת יהודי הונגריה ושוד הרכוש, יד ושם, 2009, עמ' 239.

ומפעלים. יהדות הונגריה נטמעה במידה רבה יחסית בחברה שסביבה, וכך הגיעו היהודים לעמדות כלכליות דומות לאלו של האוכלוסייה הנוצרית.

החל משנת 1933, המדיניות האנטי יהודית כוונה לגירוש היהודים, לחנק חברתי ולפגיעה אזרחית ביהודים. בזמן המלחמה, עם כיבושן של מדינות חדשות, נקלע מספר גדול של יהודים להיות תחת השלטון הגרמני. לאחר כיבושה של פולין וחלוקתה מספר היהודים במדינות הגיע למיליונים. לאחר המלחמה נגד צרפת, מספר היהודים תחת הכיבוש הנאצי הגיע לארבעה מיליון יהודים. בשנת 1940, ציין אייכמן במסמך "פתרון השאלה היהודים" מספר של 5.8 מיליון יהודים. בשנת 1940 הראשונות למלחמה הפכו רוב יהודי אירופה לקורבנות של מדיניות הפלייה שהונהגה לפני כן בגרמניה ובאוסטריה. במדינות אירופה הכבושות, ובמדינות הגרורות הופקע רכוש המיעוטים היהודים כפי שהופקע בגרמניה, ונשללו מהם כל זכויותיהם הפוליטיות והסוציאליות.⁵³

הנאצים ידעו טוב יותר מכל גורם אחר, מהי יכולתם הכלכלית של קורבנותיהם. כאשר שאלה גיטה סרני (היסטוריונית בריטית) את פרנץ שטנגל, מפקד מחנה טרבלינקה, על הסיבה להשמדת היהודים, הייתה תשובתו חדה וברורה: "רצינו את הרכוש שלהם. יש לך מושג אילו סכומים עצומים היו מעורבים? כך קנינו את הפלדה בשבדיה". השוד אדיר המימדים של הרכוש היהודי, שהיקפו המדויק כנראה לעולם לא יתברר, מוכיח בצורה הנחרצת ביותר, שליהודי אירופה היה רכוש רב ערך. ד"ר רונלד צוויג, מהבולטים שבחוקרי השבת הרכוש היהודי ציין: "תמיד אומרים, שהעובדה שהנאצים המשיכו את השמדת היהודים גם כאשר עמדו להפסיד במלחמה, מוכיחה את השיגעון הגזעני שלהם. אבל למעשה, השואה הייתה מבצע כלכלי לכל דבר, שכיסה את עצמו והותיר עודפים".⁵⁴

מדינה נוספת שתבחן בעבודה היא שוויץ. אבחן את סוגיית הניטרליות של שוויץ במלחמה - ממדי העברת כספיהם של יהודים מאירופה לבנקים בשוויץ בשנות השלושים ובשנות המלחמה. אין לדעת כמה כסף הפקידו יהודים מאירופה בבנקים של שוויץ. הוצאת מטבע זר לחו"ל הייתה עבירה חמורה ברוב מדינות אירופה בתקופה זאת, ורק יהודים שהיו בידיהם סכומים גדולים היו מוכנים להסתכן. בשנים אלה הייתה נהוגה השיטה שמחייבת את הלקוח להופיע בעצמו בבנק ולהפקיד את כספו, בעוד שמעבר ממדינה למדינה לא היה פשוט או זול. ברוב מדינות אירופה עדיין נהנו היהודים באותן שנים משלווה יחסית, ואפילו בגרמניה לא העלה איש על דעתו את האפשרות של רצח עם מתוכנן ומאורגן.⁵⁵

⁵³ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 74-75.

⁵⁴ איתמר, ליון. פיקדון אחרון. גזל כספי קורבנות השואה בבנקים השוויצריים, הד ארצי, אור יהודה, 1998, עמ' 24-25.

⁵⁵ איתמר, ליון. פיקדון אחרון. גזל כספי קורבנות השואה בבנקים השוויצריים, הד ארצי, אור יהודה, 1998, עמ' 24-25.

בנוסף, אקדיש פרק לבריטניה שהובילה את המאבק נגד הנאצים במלחמה, והייתה שותפה בשוד הרכוש. פרשה קשה וחמורה זאת שנחשפה בשנות ה-90, מראה כי בריטניה הפיקה רווח חומרי משוד הרכוש. יהודים רבים הפקידו בבריטניה את כספם ורכושם בזמן המלחמה. כאשר המצב בגרמניה ובאירופה החמיר, שאפו יהודים רבים, בעיקר מגרמניה, להגר לארצות שנחשבו לבטוחות יותר. כהכנה לכך העבירו רבבות יהודים כספים למדינות אלו, ובראשן לשווייץ, אך רבים ראו את בריטניה כמקום מקלט לכספם. בנוסף, היו יהודים שהשאירו כספים בבריטניה ובמדינות אחרות משיקולים עסקיים או משפחתיים, לצורך ניהול עסקיהם, במטרה להימנע מתשלום מס במדינותיהם או כדי לממן לימודים של ילדיהם. כך הצטברו בבריטניה, ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה, נכסים יהודים בהיקף גדול.⁵⁶

ברוב מדינות אירופה הוטל באותן שנים פיקוח הדוק על תנועות מטבע חוץ, משיקולים של שמירת היציבות הפיננסית הפנימית. לפיכך, מי שרצה להוציא כסף לחו"ל, היה צריך לעשות זאת בזהירות רבה, לפעול בדרכי עקיפין ולשמור על סודיות. הסיכון והסיבוך שהיו כרוכים בהעברת הכספים, תכשיטים או חפצי ערך, מלמדים כי היו כדאיים רק עבור יהודים שהיו בידיהם סכומי כסף גדולים.⁵⁷

קשה להעריך מה היה מצבם הכלכלי של יהודי אירופה ערב השואה, וכמה כסף יכלו היהודים להפקיד מחוץ לארץ מוצאם. הכלכלנית הלן יונץ הכינה במהלך 1998 מחקר מפורט על מצבם הכלכלי של יהודי אירופה, עבור ועדת וולקר, שחקרה אז עבור הארגונים היהודיים ואיגוד הבנקים השווייצרי את בעיית הפיקדונות בשווייץ. יונץ בדקה את מצבם הכלכלי של יהודי גרמניה, הולנד ופולין. על פי ממצאי המחקר, נכון לשנת 1998, יהודי גרמניה יכלו להוציא לחו"ל ערב המלחמה, נכסים בשווי ריאלי של 5.5 מיליארד דולר. יהודי הולנד הוציאו בפועל לפחות 2 מיליארד דולר, ואילו ליהודי פולין היה רכוש בשווי כולל של 2.2 מיליארד דולר, אך לא ידוע כמה ממנו יצא לחו"ל.⁵⁸

---

⁵⁶ שם, עמ' 24.

⁵⁷ שם, עמ' 25.

⁵⁸ שם, עמ' 24-25.

פרק רביעי: יהודי גרמניה- מדיניות שוד הרכוש היהודי, צעדים משפטיים לשוד היהודים בפועל

עם עלייתם של הנאצים לשלטון, מטרתם של הייתה לשלול את אזרחותם של היהודים באומה הגרמנית ובקהילת המדינה, ולפיכך מטרתה של הביורוקרטיה הגרמנית הייתה נקיטת צעדים נגד היהדות והיהודים.⁵⁹ על פי ניסוחו של ההיסטוריון הילברג: "בתחילת 1933, כשעובד המדינה הראשון רשם את הגדרתו הראשונה של "לא ארי" בתקנון שירות המדינה, נחרץ גורלה של יהדות אירופה". הנאצים הציבו כמטרה את אירופה, ולא רק את גרמניה "נקייה מיהודים", ולכן מבחינתם היה צורך להשלים את הקאת היהודים מן האומה הגרמנית, וזאת בשלילה מוחלטת של אנושיותם.⁶⁰

משנת 1933 עד שנת 1939, מנגנון ההשמדה התמקד ב"הון" היהודי. המשפחות היהודיות נוכחו לדעת שהתרוששו: היהודים איבדו את מקצועותיהם, את עסקיהם, את חסכונותיהם, את משכורותיהם, את זכותם למזון ולקורת גג ולבסוף את נכסיהם האישיים ביותר, לרבות בגדים תחתונים, שיני זהב ושער הנשים.

מעשי הנישול החלו בטיהור איטי של היהודים. בעיני הנאצים, זאת היתה הדרך, קודם להשתלט על היהודים, ולאחר מכן לחסל את "שליטתם".⁶¹ למנגנון הנישול היו שותפים משרדי הממשלה, ומבצעי הנישול השתייכו לשירות המדינה ולמגזר העסקי.⁶² צעדי הנישול הראשונים נועדו לשבור את היהודים, אשר לדברי היטלר היו "כוח שטני". וכך תיאר את השפעת היהודים: "אחז בידיו בכוח את כל עמדות המפתח, הן בחיי המדע והרוח הן בחיים הפוליטיים והכלכליים של גרמניה, ואשר חלש על האומה כולה מנקודת התצפית הנוחה שהקנו לו עמדות המפתח האלה".⁶³

הצעדים הכלכליים ההתחלתיים כוונו נגד יהודים שהועסקו במשרות במנגנון הממשלתי של גרמניה הנאצית.⁶⁴ צעדים אלה התחילו בחוקי אפריל 1933. ב-7 באפריל נחקק 'החוק לשיקום שירות המדינה המקצועי. חוק זה נוסח על ידי מומחים ממשרד הפנים ומשרד האוצר, ונועד לעצב את כל הביורוקרטיה הממשלתית, עיצוב מחדש כדי להבטיח את נאמנותה למשטר החדש. צעדי הפרדה והסילוק היו מכוונים נגד הלא מהימנים מבחינה פוליטית, בעיקר קומוניסטים, מתנגדים ונגד

---

⁵⁹ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך ראשון, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012, עמ' 66.
⁶⁰ זיגמונט, באומן. מודרניות ושואה: על הרציונאליות האינסטרומנטלית של מנגנון ההשמדה. תיאוריה וביקורת, 9: 146-125, 1996, עמ' 133, 134.
⁶¹ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך ראשון, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012, עמ' 77.
⁶²שם, עמ' 66.
⁶³שם, עמ' 67.
⁶⁴שם, עמ' 68.

היהודים.⁶⁵

מספר הלא ארים בשירות המדינה עמד על כ-5,000 איש, חצי אחוז מכלל אנשי הסגל של השירות הציבורי. הלא ארים איבדו את משרותיהם בעקבות החוק אשר נחתם על ידי היטלר, שר הפנים ושר האוצר.

בתחילת מרץ יצאה המפלגה בהסתה נמרצת נגד שופטים יהודים, בייחוד נגד שופטים שטיפלו במשפטים פליליים. משרדי ממשלה טיפלו בהעברת שופטים אלה לתיקים אזרחיים או שכנעו אותם לצאת לחופשות לזמן מוגבל.⁶⁶ בחודש זה התפשטה ההטרדה הפיסית של משפטנים יהודים בכל רחבי הרייך. בדרזדן נגררו שופטים ועורכי דין יהודים מתוך משרדיהם ואפילו מתוך אולמות בית המשפט במהלך משפטים, ולא פעם הוכו.⁶⁷ בהמשך, לפי חוק שנוסח בחיפזון ועליו חתמו היטלר ושר המשפטים, נשללו רישיונות של פרקליטים לא ארים במשרדים פרטיים.⁶⁸ ב-4 באפריל 1933 שלח הנשיא פון הינדנבורג מכתב להיטלר. "בימים האחרונים", כתב הנשיא, "נודע לי על מקרים רבים של שופטים, פרקליטים ופקידים במערכת המשפט. כולם נכי מלחמה ובעלי היסטוריה ללא רבב, שאולצו לצאת לחופשה לקראת פיטורים רק בגלל מוצאם היהודי".⁶⁹ הנשיא סבר כי יש להשאיר בתפקידיהם, עובדי מדינה, שופטים, ופרקליטים שהם נכי מלחמה ולוחמים לשעבר. תשובתו של היטלר הייתה שהדרתם המתמשכת של גרמנים מתפקידים רשמיים נובעת משיעורם הגדול של היהודים במקצועות המשפטים והרפואה, והיחלשותה של המדינה הגרמנית נגרמת בגלל גוף זר שעיקר יכולתו היא בתחום הפעילות העסקית.⁷⁰ הצעדים הכלכליים לוו במעשי אלימות מקומיים: פרעות פלוגות הסער (הס"א) בברלין, הרס חנויות כל-בו יהודיות, גירושם של שופטים ועורכי-דין יהודים מבית המשפט של ברסלאו, התקנת שלט "יהודים אינם רצויים" על בתי-עסק, בתי-קפה, איצטדיונים וכבישים המוליכים לערים ולמקומות נופש, מחיקת שמותיהם של חללי מלחמה יהודים מלוחות זכרון בכמה מקומות, ותעמולה אנטי יהודית מלאת שנאה ובוז שבאה לידי ביטוי בהפצת העיתון האנטישמי "דר שטרמר" ברחבי גרמניה.⁷¹

הוראותיו של "החוק בדבר החזרת הפקידות המקצועית על כנה" נועדו לחול גם על אנשי מקצוע שלא היו עובדי מדינה. כך, מתוקף צו שהחיל עליהם את החוק, הוצאו רופאים יהודים ממאגר הרופאים של קופות החולים. 2,000 רופאים לא ארים נפגעו מיד מהתקנה.

---

⁶⁵ שאול, פרידלנדר. גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות, 1933-1939, ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1989, עמ' 43.

⁶⁶ שם, עמ' 69.

⁶⁷ שם, עמ' 45.

⁶⁸ ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך ראשון, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012, עמ' 73.

⁶⁹ שם, עמ' 70.

⁷⁰ שאול, פרידלנדר. גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות, 1933-1939, ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1989, עמ' 47.

⁷¹ ישראל, גוטמן. ליוויה, רוטקירכן (עורכים). שואת יהודי אירופה, רקע-קורות-משמעות, נדפס בדפוס אחווה, ירושלים, 1979, עמ' 180, 181.

חוקי אפריל והתקנות הנלוות שתוקנו אחריהם אילצו שני מיליון עובדי מדינה לפחות ועשרות אלפי עורכי דין, רופאים וסטודנטים לחפש הוכחה הולמת למוצאם הארי. שותפים למהלך זה היו כמרים, כוהני דת, מזכירי עיריות, ארכיונים וחוקרים, אשר נדרשו לספק עדות לטוהר דם ללא דופי. מרצון או שלא מרצון הם נהיו חלק ממנגנון בירוקרטי גזעני שהתחיל לחפש, לבדוק ולהפריד.⁷² תהליך הפיטורים הממושך ביותר, וגם המסובך, ביותר, התרחש במגזר העסקי. המגזר העסקי היה מורכב מאוסף של ארגונים. מאחר שלא היה משרד אחד שהיה בכוחו להורות לכלל המעסיקים לפטר את עובדיהם היהודים, היהודים חשו בטוחים במגזר העסקי, אך לא לאורך זמן.⁷³ בספטמבר 1933 נאסר על היהודים להיות בעלי משקים חקלאיים ולעסוק בחקלאות. עוד נאסר על היהודים, וזאת בחסות משרד התעמולה, להיות חברים באגודת העיתונאים, והעיתונות הגרמנית "טוהרה".⁷⁴

עם חקיקת חוקי נירנברג, 1935, נשללו זכויות האזרח של היהודים. לשלילת זכויותיהם של היהודים מבחינה משפטית ומשטרית נוספו גילויי בוז והשפלה מצד הציבור הרחב. כפרים וערים התחרו ביניהם בשאיפתם להיות "יודנריין" ("נקיים מיהודים"). היהודים, שחיו באווירה עוינת, נמנעו מלעסוק במקצועם באורח חופשי, היו צפויים לסכנה עם כל מגע ביניהם ובין "ארים", ועל רקע חוקי נירנברג, שנומקו בנימוקים ביולוגיים, נקלעו למצב ש"הכשיר" את הקרקע מבחינה פסיכולוגית לאמצעי הרדיפות הרדיקליים המאוחרים יותר של הנהגת המפלגה.⁷⁵ בשנים 1935-1938 תוקנו בזו אחר זו תקנות, שנסמכו על חוקי נירנברג והיו יחד מכלול מקיף ביותר של אפליה. הפוגרומים בלילה שבין 9 ל-10 בנובמבר, שכוננו "ליל הבדולח", שימשו פתח לשלב חדש במדיניות הרשמית כלפי היהודים. פוגרומים אלה נועדו לשרת שלוש מטרות: ללבות את אוירת הזעם ההמוני כלפי היהודים. להרחיקם גם מתחום החיים הכלכליים, שנותר התחום היחיד שהיהודים לא נדחקו ממנו כליל, ולהעשיר את קופת המדינה, שכרעה תחת נטל הכספים שהוקדשו להכנות לקראת המלחמה.⁷⁶

עם עליית הנאצים, גורלן של חברות יהודיות נחרץ לפירוק או ל"אריזציה".⁷⁷ עסק שפורק חדל להתקיים, ועסק שעבר אריזציה נרכש על ידי חברה גרמנית. האריזציות נחלקו לשני שלבים - אריזציות מרצון כביכול (מינואר 1933 ועד נובמבר 1939), כלומר העברות בעלות בהתאם להסכמים

⁷² שאול, פרידלנדר. גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות, 1933-1939, ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1989, עמ' 47.

⁷³ ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך ראשון, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012, עמ' 75.
⁷⁴ שאול, פרידלנדר. גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות, 1933-1939, ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1989, עמ' 45.

⁷⁵ דיטריך קרל, בראכר. הדיקטטורה הגרמנית, כרך שני, עם עובד, תל אביב, 1987, עמ' 536.

⁷⁶ שם, עמ' 537.

⁷⁷ ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך ראשון, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012, עמ' 69.

'מרצון' שנחתמו בין מוכרים יהודים לקונים גרמנים, ואריזציות בכפיה (אחרי נובמבר 1938), כלומר העברות בעלות בפקודת המדינה, שכפתה על הבעלים היהודים למכור את רכושם.⁷⁸ מס ההגירה השפיע על כל אזרחי הרייך שהיגרו ממנו. יהודים שהיגרו לארץ ישראל נהנו מזכות מיוחדת להוציא את הונם מגרמניה בהתאם להסדר "הסכם העברה". הסכם זה נחתם באוגוסט 1933 בין הרייך הגרמני לסוכנות היהודית לארץ ישראל. בעל הון יהודי שביקש להגר לארץ ישראל הורשה לפי תנאי ההסכם להתקשר עם יצואן גרמני בחוזה להעברת סחורות מגרמניה לארץ ישראל.⁷⁹ יהודים רבים היו עניים מכדי לשלם את דמי הנסיעה שלהם, ולכן הנאצים סחטו כסף מהיהודים העשירים שביקשו להגר, ובכך אפשרו לכמה יהודים עניים לעזוב.⁸⁰ בעיית היהודים העניים הייתה גדולה ולפיכך לנאצים היו תוכניות הגירה ל-150,000 יהודים. היהודים נדרשו להשאיר מאחור את נכסיהם, והרייך היה אמור לממן את יישובם מחדש.⁸¹

מי יצא נשכר מתהליך האריזציה? ומי יצא נשכר מהפקעת רכוש היהודים ובאיזה אופן?⁸² עד שנת 1939, פרט לממשלה ולבנקים הגדולים הייתה זו בעיקר סביבתם הקרובה של היהודים שנכסיהם הופקעו. אלה שהיגרו מגרמניה ואלה שנשארו בה, שהשתלטה על חברותיהם ורכושם. בברלין נרשמו עד 1939 כ-25,000 מקרי הפקעה. בהמבורג הופקעו או עברו אריזציה בתור "נכסי אויב", עד 1945, למעלה מ-3,000 חלקות מקרקעין שהיו שייכות ליהודים. מבוקשות במיוחד היו דירותיהם של יהודים גרמנים שגורשו החל בסתיו 1941 ונרצחו מיד או כעבור זמן קצר בפולין או בברית המועצות. בהמבורג הצביעו על מצוקת הדיור באוכלוסייה ה'גרמנית' ופנו אל הפיהרר בבקשה להורות על גירוש לאלתר של היהודים מעריהם או מאזוריהם. אפשר להבחין כאן בקשר שבין מניעים אנטישמיים למניעים תועלתניים של האחראים. במצב חירום מתמשך של זמן מלחמה, הדגשת מצוקת הדיור בגרמניה משמשת הנמקה לתביעה לגירוש היהודים. עם זאת, לא היה בבתים ובדירות המעטים שבהם התגוררו יהודים כדי למצוא פתרון של ממש למצוקת הדיור בגרמניה ואף לא למתן אותה. במובן זה הדרישה הייתה פתרון מדומה, הוכחה לפעילות על חשבונה של קבוצה שהפכה ממילא לשולית.⁸³ בשלב זה, האנטישמיות הקיצונית שרווחה בקרב המנהיגים הנאצים, הנמיכה את סף העכבות כלפי היהודים במידה כזאת שדי היה בעילה של מה בכך, או בעילה מדומה, כדי להביא לנקיטת צעדים ברמת קיצונית שלא היה עולה על הדעת באותו זמן לנקוט בה כלפי קבוצות אחרות.

---

⁷⁸ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 42.

⁷⁹ ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך ראשון, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012, עמ' 113.

⁸⁰ שם, עמ' 69.

⁸¹ שם, עמ' 69.

⁸² הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 42.

⁸³ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 42.

לטישת עין אל הדירות המצויה עילה תועלתנית לדרישה לגירוש היהודים מגרמניה אל "המזרח". ניתן לראות כי נדרשו גם הקשרים תועלתניים כדי להעניק לגיטימיות לפעולה זאת.⁸⁴

תחת המשטר הנאצי, היהודים לא מכרו את רכושם מרצון, או מהסכם שנחתם בעקבות משא ומתן חופשי בחברה חופשית. על היהודים הופעל לחץ רב. ככל שהתמהמהו, כך גדל הלחץ שהופעל עליהם והתמורה שקיבלו היתה קטנה.

בכמה מקרים מכרו הבעלים את מקצת נכסיהם ונאחזו נואשות במה שנותר להם. במקרים אחרים מכרו הכל בבת אחת. בשטחים שכבשו הגרמנים ב-1938 וב-1939 עסקים נמכרו במהירות. הגרמנים צעדו לתוך אוסטריה במרץ 1938, לחבל הסודטים של צ'כוסלובקיה באוקטובר 1939, ולבוהמיה במרץ 1939. לכניסת החיילים הגרמנים לאזורים האלה קדמו בכמה מקרים מכירות כלליות. היהודים פחדו עוד לפני שהופעל עליהם לחץ.⁸⁵

מחודש אפריל 1938 נחוץ היה לרשום אצל השלטונות כל רכוש יהודי ולהעמידו לרשותו של גרינג, הממונה על כלכלת המלחמה. גם "ארים", שניסו לסייע ליהודים בהצלת רכושם על ידי העברתם הפיקטיבית לבעלותם, היו צפויים למאסר או לקנסות כספיים.⁸⁶

ב-12 בנובמבר הוצאה על ידי גרינג התקנה בדבר הוצאתם של היהודים מחיי הכלכלה של גרמניה. בתקנה היו 4 סעיפים. סעיף מספר 1: א. חל איסור על יהודים לנהל עסקי מכירה בקמעונות, עסקי משלוח, משרדי הזמנות, וכן איסור כל עיסוק עצמאי במלאכה. ב. נאסר על היהודים להציג סחורות או מוצרי מלאכה בירידים, בשווקים או בתערוכות, לעשות להם פרסומת או לקבל הזמנות. ג. עסקים יהודים שינוהלו בניגוד לאיסור ייסגרו על ידי המשטרה.

סעיף 2: א. החל מינואר 1939 לא יכהן יהודי כמנהל עסק כמשמעו בחוק הסדר העבודה. ב. מותר לפטר יהודי המועסק כעובד בכיר במפעל כלכלי כלשהו. סעיף 3: יהודי אינו רשאי להיות חבר באגודה שיתופית. סעיף 4: שר הכלכלה בתיאום עם שרים אחרים הנוגעים בדבר, ראשי להתיר יוצאים מן הכלל, במידה והדבר דרוש לשם העברת עסק יהודי לבעלות לא יהודית, ולשם חיסול עסק יהודי.⁸⁷

הגרמנים נהנו מפירוק החברות היהודיות והשקיעו ברכישתן מעט. הרווח למגזר העסקי עמד על מיליארדי רייכסמרקים. לדבריו של גרינג-הרייך, ורק הרייך, הוא שזכאי לרווחים מן האריזציות. הרייך נגס בנתח עצום מנכסי היהודים. הוא הכניס לקופתו סכומי עתק של כסף מזומן ונכסים נזילים אחרים שקיבלו היהודים בזמן האריזציות בתמורה לעסקיהם.⁸⁸

⁸⁴ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, ד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 42, 43.

⁸⁵ שם, עמ' 113.

⁸⁶ דיטריך קרל, בראכר. הדיקטטורה הגרמנית, כרך שני, עם עובד, תל אביב, 1987, עמ' 538.

⁸⁷ יצחק, ארד. ישראל, גוטמן. אברהם, מרגליות (עורכים). השואה בתיעוד: מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה, פולין וברית המועצות, יד ושם, ירושלים, תשל"ח, עמ' 95-96.

⁸⁸ ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך ראשון, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד ושם, ירושלים, 2012, עמ' 113.

הדוגמה הבאה ממחישה כי נדרשו הקשרים תועלתניים כדי להעניק לגיטימציה לפעולות הגזל.⁸⁹ בהמבורג, החל מ-1941, אחת לשבוע, נמכר בנמל או הוצע למכירה פומבית ציור ביתי של יהודים מהמבורג, לאחר מכן מכל רחבי גרמניה, ולבסוף מכל מערב אירופה. פריטים מבוקשים במיוחד היו פרות, שטיחים, ורהיטים יקרים. נמכרו גם מוצרי טקסטיל פשוטים, מנורות, כלי מטבח וצעצועים. בסך הכול הוצעו למכירה במהלך המלחמה בהמבורג כ-60,000 טונות של מוצרי טקסטיל וציוד ביתי שהיו שייכים ליהודים. כ-100,000 מתושבי המבורג רכשו במכירות הפומביות פריט אחד של רכוש יהודי. הכל ידעו שחפצים אלה היו שייכים ליהודים.

בשנת 1939, שארית הקהילה היהודית כבר הייתה מרוששת. בעלי המקצועות החופשיים איבדו את מקצועותיהם, בעלי ההון איבדו את הונם, ועובדים רגילים הלכו ואיבדו את מקומות עבודתם.⁹⁰ שכירים יהודים רבים בחברות של יהודים לא שרדו בפירוק או באריזציה של מעסיקיהם. לאחר שהגרמנים השתלטו על חברות יהודיות, הם ביצעו מיד אריזציה גם בכוח האדם שלהן.⁹¹ היהודים שנשארו התקשו לקיים את עצמם בעבודה קשה יותר משהתקשו בכך אלה שהיגרו. כושר ההישרדות של היהודים שנשארו היה דל יותר, משום שההגירה דחקה את הצעירים יותר והותירה עודפים גדולים של נשים.⁹²

יהודי גרמניה שלא הצליחו לברוח היו תלויים בסעד הציבורי. מ-19 בנובמבר 1939, החלה מערכת הסעד הכללית לטפל ביהודים. היה עליהם לפנות למשרדים מיוחדים, וחלו עליהם קריטריונים שונים מאלה של האוכלוסייה הכללית, מחמירים הרבה יותר. רשויות הסעד הגרמניות ניסו להעביר את המעמסה לשירותי הסעד היהודים, אבל אלה כרעו תחת נטל הצרכים. ב-20 בדצמבר 1938, הוציאה "לשכת העבודה וביטוח האבטלה של הרייך" צו המורה לכלל המובטלים היהודים הכשירים לעבודה להירשם לעבודות כפייה.⁹³

לבסוף, המלחמה פטרה את גרמניה מן הצורך להתחשב בשיקולים טקטיים, וסללה את הדרך לפתרון הרדיקלי של שאלת היהודים. השלב הבא היה גירוש כל היהודים מזרחה וכליאתם בגיטאות.⁹⁴

במרץ 1941, המוסדות השונים הרחיבו את המושג יהודי על פי החוק שהוחל בתחומי הרייך. מזכירות המפלגה, המשרד הראשי לביטחון, הרייך, המשרד למדיניות הגזע של המפלגה הנאצית והמשרד לתוכנית ארבע השנים, כללו בהגדרה גם את בני התערובת, שעד כה לא נכללו בהגדרה זאת. ב-28 ביולי 1941, גרינג הכריז כי "יהודים החיים באזורים המצויים תחת שליטה גרמנית אין

⁸⁹ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 43.

⁹⁰ ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך ראשון, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטמן, יד ושם, ירושלים, 2012, עמ' 123.

⁹¹ שם, עמ' 124.

⁹² שם, עמ' 124.

⁹³ שאול, פרידלנדר. גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות, 1933-1939, ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1989, עמ' 358.

⁹⁴ דיטריך קרל, בראכר. הדיקטטורה הגרמנית, כרך שני, עם עובד, תל אביב, 1987, עמ' 540-541.

עוד מה לעשות שם". המשימה שהטיל גרינג הייתה "לבצע את כל התוכניות הדרושות - ארגוניות, טכניות וחומרית לקראת פיתרון סופי של בעיית היהודים בכל שטחי ההשפעה הגרמניים באירופה".⁹⁵

החל מאוקטובר 1941, החלו בגירוש היהודים במסגרת "הפתרון הסופי", וגובשו עקרונות ההשתלטות על הרכוש היהודי. ב-25 בנובמבר 1941 הוצאה התקנה ה-11 לחוק אזרחות הרייך, ובה נאמר שיהודי העוזב את גרמניה מאבד את אזרחותו ורכושו עובר לידי הרייך. סעיפי התקנה באו להגן על בעלי חוב לא יהודים, כדי שלא ייפגעו מהחרמת הרכוש. בהמשך לתקנה 11: היהודים יאבדו את אזרחותם ברגע שהם יעברו את הגבול ורכושם יימסר לרייך. יהודי שימות אחרי הודעת הגירוש, אבל קודם שעזב את תחום גרמניה, יש להחרים את רכושו לפי ההוראה בעניין רכוש אויבי המדינה. מיד לאחר פרסום התקנה החלו במחלקה לענייני יהודים לאסוף נתונים על אודות הרכוש היהודי. עד הגירוש היו היהודים בעלי הרכוש, גם אם לא שלטו בו בפועל. כאשר גורשו היהודים הרכוש עבר לרשות משרד האוצר של הרייך.⁹⁶

ב-3 בדצמבר 1941, חתם מנהל המחלקה לענייני יהודים על חוזר ובו הוראה שצריך לוודא שכל יהודי יתרום לכל הפחות רבע מרכושו. הוא המליץ להסביר ליהודים שהכסף יממן את הוצאותיו של ההתאחדות הארצית של יהודים בגרמניה עבור משלוחים, וקנייה מרוכזת של מזון. את הכסף יהיה אפשר לאסוף בעת שמודיעים ליהודים על פינויים או בעת שהם ממלאים את הצהרת ההון ערב הגירוש.⁹⁷

בסוף פברואר 1942 חתם מנהל המחלקה לענייני יהודים על חוזר נוסף בעניין הרכוש. החוזר בא להבטיח שוב שכל הרכוש היהודי ייתפס לפני הגירוש. על פי החוזר על כל היהודים היה למלא בדיוקנות הצהרת הון סטנדרטית, ולא לכלול בה את הרכוש המועט שלקחו איתם. עוד לפני הגירוש עצמו על היהודים היה לוודא את מידת הדיוק במסירת הפרטים בהצהרות. היהודים נדרשו לקחת איתם חמישים רייכסמארק, ועל פי החוזר, אם לא היה בידם סכום זה, על הגרמנים היה לגבות את הכסף ממגורש אמיד יותר. בהמשך החוזר דובר על האפשרות לשלב בתהליך הגירוש את נציגי מערכת המשפט. על פי החוזר נציגי מערכת המשפט יגיעו למקום של ריכוז היהודים ויעבירו בעלות על קרקעות לידי המדינה, וההוראה הייתה שהעתק אחד של טופס העברת הבעלות יכול להישאר בידי היהודים, אבל צריך לקחת אותו מהם מיד כשיגיעו לפולין.⁹⁸

ניתן לראות כי השיטה של הנאצים תוכננה להיטיב עם כל הגרמנים ואפשרה לגרמניה להמשיך לבצע את הצעדים נגד היהודים בלי לעודד מחאה ציבורית משמעותית. האוכלוסייה הגרמנית הרוויחה

⁹⁵ כריסטופר, גרלאך. ועידת ואנזה, גורל יהודי גרמניה והחלטתו העקרונית של היטלר להשמיד את כל יהודי אירופה, בשביל הזיכרון, 42: 22-55, 2001, עמ' 28.

⁹⁶ יעקב. לזוביק. אנטישמיים בפעולה, יד ושם קובץ מחקרים, כ"ז: 227-257, 1999, עמ' 232.

⁹⁷ שם, 232.

⁹⁸ יעקב. לזוביק. אנטישמיים בפעולה, יד ושם קובץ מחקרים, כ"ז: 227-257, 1999, עמ' 232.

מביזת היהודים, בתפיסת משרות שהתפנו, בעזרת כסף שזרם אליהם ישירות, בהשתלטות על דירות היהודים, בקניה של רכוש של יהודים ובהשתלטות על חברותיהם ורכושם.

התהליך נגד היהודים בגרמניה היה מורכב משורה של חוקים נגד היהודים, פגיעה כלכלית, ריכוז ולבסוף השמדה. על פי ההיסטוריון ראול הילברג בכל השנים ובכל המקומות רדפו הנאצים את היהודים בשיטות זהות: הגדרת היהודים, נישול כלכלי, ריכוז והשמדה. שלושת השלבים הראשונים שהתרחשו בין 1933 ל-1940 לא היה כרוך בהם חיסול פיזי של היהודים. השלב האחרון היה שלב של "פתרון" מוחלט, שאין ממנו חזרה.⁹⁹

הילברג טען שאופן הביצוע של הרדיפות חשוב להבנת ההתרחשויות יותר מהמניע הראשוני שהוא האנטישמיות והגזענות. בלי יכולותיו של המנגנון השלטוני לא היה סיכוי לרעיונות המעורפלים של היטלר להתממש.¹⁰⁰

---

⁹⁹ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך ראשון, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012, עמ' 41.

¹⁰⁰ שם, עמ' י"א.

פרק חמישי: אוסטריה - שוד המיליארדים

בעקבות האנשלוס (סיפוח), 13 במרץ 1938, נפלו 190,000 יהודי אוסטריה בידי הנאצים. הרדיפות באוסטריה, ובעיקר בווינה, עלו על רדיפות בגרמניה. באוסטריה, ההשפלה הפומבית הייתה בוטה וסדיסטית יותר מאשר בגרמניה, הפקעת הרכוש הייתה מאורגנת יותר, וההגירה הכפויה מהירה יותר. עם הסיפוח אוסטריה נקראה אוסטמרק, חולקה לשני מחוזות, "דנובה העילית" ו"דנובה התחתית",¹⁰¹ ונשלטה בידי הגאוליטר (מושל אזורי) יוזף בירקל, שנשא את התואר "הקומיסר לאיחוד אוסטריה עם הרייך", שישב בווינה.¹⁰²

ההתלהבות ההמונית שליוותה את ה"אנשלוס", באה לידי ביטוי בהתעללות ביהודים, על ידי התנפלויות ופגיעות בלתי מרוסנות.¹⁰³ האוסטרים לקחו חלק בפעילות אנטי יהודית יותר מאזרחי גרמניה (הרייך הישן), והאלימות החלה עוד לפני שהוורמכט (צבא הקבע של גרמניה) חצה את הגבול. בנוסף, החקיקה שהייתה נהוגה בגרמניה הנאצית הועתקה לאלתר לאוסטריה.¹⁰⁴

הממשל עשה מאמצים רשמיים על מנת לרסן את האספסוף, ולמרות מאמצים אלה, האלימות נמשכה שבועות ארוכים. האוכלוסייה התענגה על הצגות השפלה פומביות. רמאים, שלבשו מדי מפלגה או רק ענדו על זרועם סרטי צלב קרס מאולתרים, איימו וסחטו מיהודים: כסף, תכשיטים, רהיטים, מכוניות, דירות ועסקים. כל אלה נחטפו מידי הבעלים היהודים המבוהלים.¹⁰⁵

אחת הסיבות לתוקפנות כלפי היהודים מצד האוכלוסייה הייתה האנטישמיות. בראשית שנות השלושים הייתה האנטישמיות באוסטריה כלי לשלהוב ההמונים בידי הימין הקיצוני, והאנטישמיות הייתה בעלת עוצמה רבה יותר מאשר היתה בגרמניה בשנותיה האחרונות.¹⁰⁶

התוקפנות בעקבות האנשלוס הגיעה לממדים גדולים כל כך, עד שב-17 במרץ 1938, הודיע היינריך (ראש הגסטפו) לבירקל שהוא עומד להורות לגסטפו לאסור את "הנאצינאל סוציאליסטים" שבימים האחרונים מרשים לעצמם לצאת למתקפות שלוחות רסן לחלוטין (נגד יהודים). באווירה ששררה לא הייתה לאיומים אלה השפעה מיידית, וגם העובדה שהאלימות יוחסה באופן רשמי לקומוניסטים לא שינתה את המצב. רק ב-29 באפריל, כשהודיע בירקל כי מפקדי יחידות הס"א שאנשיהן השתתפו בפרעות יאבדו את דרגתם והם צפויים לסילוק מן הס"א ומן המפלגה, החלה האלימות לדעוך.¹⁰⁷

¹⁰¹ דיטריך קרל, בראכר. הדיקטטורה הגרמנית, כרך שני, עם עובד, תל אביב, 1987, עמ' 455.

¹⁰² שאול, פרידלנדר. גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות, 1933-1939, ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1989, עמ' 275.

¹⁰³ שמאי, גולן (עורך). השואה פרקי עדות וספרות, יד ושם, רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, בהוצאת ספריית הפועלים, תל אביב, 1980, עמ' 8.

¹⁰⁴ שאול, פרידלנדר. גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות, 1933-1939, ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1989, עמ' 275.

¹⁰⁵ שם, עמ' 275.

¹⁰⁶ שם, עמ' 275.

¹⁰⁷ שאול, פרידלנדר. גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות, 1933-1939, ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1989, עמ' 276.

אחד הצעדים הראשונים שנקטו הגרמנים לאחר הסיפוח היה ארגון שוד רכושם של יהודי אוסטריה. כבר באפריל 1938 הוקמה "לשכת תנועת הרכוש" אשר הופקדה על ה"אריזציה" של הרכוש היהודי, החרמתו, תוך מתן פיצויים זעומים, אם בכלל, לבעליו והעברתו לידי תושבים ארים, בעיקר לנאמני המפלגה הנאצית. השוד היה לטובת ה"לוחמים הוותיקים", ותיקי המפלגה, לטובת המפלגה ולטובת המדינה.¹⁰⁸ בחודש זה נדרשו יהודי אוסטריה להצהיר על רכושם, אם ערכו עלה על 5,000 מארק. כל יהודי המדינה חויבו למלא את ההצהרות.¹⁰⁹

בשנת 1940, הגרמנים העריכו את שווי רכושם הפרטי של יהודי אוסטריה ב-1.5 מיליארד דולר, ומאוחר יותר בשנת 1953 הוערך הרכוש כ-10 מיליארד דולר.¹¹⁰ בין הרכוש העצום שנשדד מיהודי אוסטריה היו גם אוצרות תרבות ואמנות, ובהם מאות אלפי ספרים הן מספריות ציבוריות והן מספריות פרטיות.¹¹¹ בין אוצרות האמנות היו אלפי יצירות אמנות שנשדדו באוסטריה על ידי הנאצים: תמונות, פסלים, רהיטים, שטיחים, כלי נשק ומטבעות. רוב היצירות באו מבתייהם של יהודים אמידים.¹¹²

באותה תקופה גדל במהירות גם חלקם של המוסדות הרשמיים בהשתלטות על הרכוש היהודי. כבר ב-28 במרץ, הוציא גרינג (מראשי המשטר הנאצי, מייסד הגסטפו), מיופה כוח כללי ל"תכנית ארבע השנים" הוראות "לנקוט צעדים שקטים בדרך הולמת להכוונה מחודשת של הכלכלה היהודית בווינה". באמצע מאי פעל במרץ המשרד להעברת רכוש, שמנה כ-500 עובדים לקידום האריזציה של נכסיהם הכלכליים של היהודים.¹¹³

בתוך מספר חודשים הושלמה ההשתלטות על 83% מן הנכסים. 26% מהתעשייה, 50% מבתי עסק של יחידים, ו-82% מהשירותים הכלכליים שבבעלות יהודית בווינה. מתוך 86 הבנקים שבבעלות יהודית שהיו בווינה, רק שמונה נשארו אחרי הגל הראשון. חלק מהכספים שהצטברו עקב ההחרמות וההפקעות שימשו לפיצוי על ההפסדים שנשאו "הלוחמים הנאצים" ב"וינה היהודית סוציאליסטית", ולתמיכה בתושבים היהודים המרוששים שלא יכלו להגר.

ב-18 ביולי שלח משרד סגן הפיהרר לבירקל את הצעת החוק לפיצוי על הנזקים שגרמו היהודים לרייך הגרמני. במכתב נאמר כי החוק עדיין לא פורסם, "מאחר שעדיין לא ברור כיצד תוקם קרן הפיצויים אחרי ביצוע הצעדים שתכנן גרינג נגד היהודים".¹¹⁴

---

¹⁰⁸ איתמר, לוי. רכוש קורבנות השואה באוסטריה. בשביל הזיכרון, 31: 36-41, 1999, עמ' 36.

¹⁰⁹ שם, עמ' 36.

¹¹⁰ שם, עמ' 36.

¹¹¹ שם, עמ' 37.

¹¹² שם, עמ' 40.

¹¹³ שאול, פרידלנדר. גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות, 1933-1939, ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1989, עמ' 276.

¹¹⁴ שאול, פרידלנדר. גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות, 1933-1939, ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1989, עמ' 277.

בהשתלטות על הרכוש היהודי ננקטו מעשי אלימות רבים. מספר ימים אחרי האנשלוס, לקחו אנשי הס"א את פרנץ רוזנברג, יו"ר מועצת המנהלים של הבנק החשוב באוסטריה "קרדיטאנשטלט", לנסיעה, השליכו אותו מהמכונית הנוסעת והרגו אותו. לאחר מכן "דויטשה בנק" החרים את בנק "קרדיטאנשטלט", שהיה בשליטת רוטשילד.

יהודי אחר, איזידור פולק, מנכ"ל המפעלים הכימיים "פולורפריק", הוכה מכות קשות בזמן ביקור של הס"א בביתו, ומת כעבור זמן קצר. על החברה השתלטה חברה גרמנית.¹¹⁵

תהליך האריזציה הכללי התנהל במהירות. באמצע אוגוסט 1939 הודיע ראש המשרד להעברת רכוש להימלר, שבתוך פחות משנה וחצי, המוסד שלו "השלים כמעט לחלוטין את משימת הדה-יודיזציה של כלכלת אוסטמרק". כל בתי העסק שבעלות יהודית בווינה נעלמו. מ-33,000 העסקים היהודים שהיו בווינה בזמן האנשלוס, כ-7,000 עסקים חוסלו עוד לפני הקמת המשרד להעברת רכוש במאי 1938. מ-26,000 העסקים האחרים, כמעט 5,000 עברו אריזציה, ויתר ה-21,000 העסקים חוסלו.¹¹⁶

באותה העת החלו בהחרמת בתי היהודים בכל רחבי המדינה, ובייחוד בווינה. עד סוף שנת 1938, כ-44,000 דירות עברו אריזציה, מתוך כ-70,000 הדירות שהיו בבעלות יהודים. עם פרוץ המלחמה חמש שש משפחות התגוררו בדירה אחת. בדירות אלה לא היתה צנרת ולא היו מתקני בישול. בכל בניין היה קו טלפון אחד בלבד.¹¹⁷

ב-12 במרץ הגיעו לוינה היחידות הראשונות של הוורמכט ולאחר מכן הגיע אדולף אייכמן. אייכמן מונה ליועץ לענייני יהודים, ולמפקח משטרת הביטחון והס"ד (שירות הביטחון של הס"ס). אייכמן הפעיל לראשונה את שיטת הגירה הכפויה, לפיכך דרש מהקהילה היהודית וההסתדרות הציונית באוסטריה הגירה של 20,000 יהודים חסרי אמצעים, וקבע תאריך יעד מ-1 באפריל 1938 עד 1 במאי 1939. בראשותו של אייכמן הוקמה "הלשכה המרכזית להגירת היהודים". בלשכה התנהלו על פי עקרון שבו החרומו סכומי כסף על ידי היטלים מעשירי הקהילה היהודית, על מנת לממן את הגירת היהודים העניים. מוסדות הקהילה היהודית אשר סייעו למהגרים המיועדים, כרעו תחת נטל עשרות אלפי בקשות לאישורי יציאה.¹¹⁸

"לאחר שהשלטון באוסטריה עבר לידינו, נעשו שנויים יסודיים במבנהו הארגוני של הציבור היהודי המקומי. תחילה הוטל איסור על פעילותם של כל הארגונים. אחר כך הותר לאותם ארגונים, הפועלים למען הגירה וקיום עצמאי של הציבור היהודי, להתארגן מחדש בצורה אחרת ובפיקוח משטרת

¹¹⁵ שם, עמ' 277.

¹¹⁶ שם, עמ' 277.

¹¹⁷ שם, עמ' 278.

¹¹⁸ שם, עמ' 278.

המדינה. כל יתר הארגונים - שאינם שואפים לכך - פורקו". (המבנה הארגוני של יהדות אוסטריה לפי דו"ח הס"ד 1938).¹¹⁹

בעקבות ה"ניסוי המוצלח" בוינה התבקש אייכמן להפעיל את שיטתו בברלין וגם בפראג. אייכמן התפרסם כמומחה לענייני יהודים, ומאוחר יותר מונה לראש הרפראט היהודי במנגנון המשרד הראשי לביטחון הרייך.¹²⁰

בנוסף לאמצעים החוקיים, הנאצים החלו להדוף את היהודים אל מעבר לגבולות, בעיקר אל צ'כוסלובקיה, הונגריה ושווייץ. עד מרץ 1938 יוזמה זאת הייתה יוזמה אקראית של הנאצים, ולאחר האנשלוס הגירוש נעשה למדיניות שיטתית. לפי היידריך, כ-5,000 יהודים אוסטרים גורשו ממרץ עד נובמבר 1938, והוטל פיקוח הדוק עוד יותר על היהודים שלא עזבו. בתוך שישה חודשים מהאנשלוס היגרו 45,000 יהודים, ועד מאי 1939 יצאו כ-100,000 יהודים, יותר מ-50%.¹²¹ באוקטובר 1938 הגרמנים תכננו להקים שלושה מחנות ריכוז ליהודים. על פי התוכנית, בכל מחנה יהיו 10,000 יהודים, והמחנות יוקמו באזורים ריקים מאוכלוסייה, בעיקר באזורי חול וביצות. היהודים יבנו להם את המחנות שלהם, ההוצאות לא יעלו על כעשרה מיליון מרקים, והמחנות יספקו עבודה לכ-30,000 יהודים מובטלים. תוכניות אלה לא יצאו לפועל.¹²²

משלהי 1937, מבצע האריזציה הכפויה נעשה היסוד העיקרי במדיניות האנטי יהודית, בעיקר כדי לאלץ את היהודים להגר. מה שקרה באוסטריה אחרי האנשלוס היה החלק המאורגן יותר של מדיניות כללית שננקטה בכל רחבי הרייך. הקשר בין הפקעה כלכלית ובין גירוש יהודים מגרמניה ומשטחים שבשליטתה הוסיף לאפיין את המדיניות הנאצית עד פרוץ המלחמה.¹²³

ההיסטוריונים עלי גץ וסוזנה היים, קבעו כי אוסטריה היא המקום שבו חנכו הנאצים את המדיניות הכלכלית שלהם בכל הנוגע לשאלת היהודים. למדיניות זאת קראו ההיסטוריונים המדיניות

---

¹¹⁹ יצחק, ארד. ישראל, גוטמן. אברהם, מרגליות (עורכים). השואה בתיעוד: מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה, פולין וברית המועצות, יד ושם, ירושלים, תשל"ח, עמ' 120.

¹²⁰ שמאי, גולן (עורך). השואה פרקי עדות וספרות, יד ושם, רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, בהוצאת ספריית הפועלים, תל אביב, 1980, עמ' 8.

¹²¹ שאול, פרידלנדר. גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות, 1933-1939, ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1989, עמ' 279.

¹²² שם, עמ' 280.

¹²³ שם, עמ' 282.

"הרציונאלית". בנוסף קבעו ההיסטוריונים כי על פי מדיניות זאת נקבעו כל יוזמותיהם של הגרמנים:

מה"דגם" שהוקם בווינה ועד ה"פתרון הסופי".¹²⁴

ל"דגם הוינאי" מספר מאפיינים: מאפיין ראשון - שינויים מבניים בכלכלה, עקב חיסול של כל העסקים היהודים הלא יצרנים, תוך בחינת רווחיהם ורווחיותם, שהכינה מועצת הרייך לניהול כלכלי. מאפיין שני - מאמץ שיטתי להיפטר מן הפרולטריון היהודי על ידי הגירה מוגברת, שבה תרמו יהודים עשירים לקרן ההגירה למען העניים. מאפיין שלישי - הקמת מחנות עבודה, שעלות החזקת היהודים בהם מזערית וממומנת בעבודת האסירים עצמם.

לדעתם של ההיסטוריונים, ההיגיון הכלכלי, ולא אידיאולוגיה אנטישמית נאצית כלשהי, הוא שהניע את הממונים על השאלה היהודית באוסטריה המסופחת. הטיעון שלהם מתחזק בעובדה שכל תהליך האריזציה באוסטריה תוכנן בידי מנהלת תוכנית ארבע השנים של גרינג והפקידות שלה. בנוסף, אותם פקידים עצמם גם תכננו את פתרון בעיית ההמונים היהודים המרוששים באמצעות מחנות ריכוז לעבודת כפיה, שנראים כדגמים ראשונים של הגטאות לעתיד, ובסופו של דבר של מחנות ההשמדה לעתיד.¹²⁵

---

¹²⁴ שאול, פרידלנדר. גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות, 1933-1939, ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1989, עמ' 281.

¹²⁵ שם, עמ' 281.

פרק שישי: פולין - יהודי וורשה: גזל הרכוש כמכשיר לרצח עם

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, ב-1 בספטמבר 1939, השתלטו הנאצים על מרביתה של פולין, בה חיו מיליוני יהודים. המלחמה הייתה פועל יוצא מן האידיאולוגיה הנאצית ומאופי המשטר הנאצינאל סוציאליסטי. לשיטתו של היטלר מלחמה העולם הראשונה לא הסתיימה, את התפיסה בדבר מרחב המחיה לא ניתן היה אפשר להגשים ללא התפשטות טריטוריאלית בדרכי מלחמה, והשלטון הטוטליטרי מתבסס על חברה מגויסת ולוחמת, המסיטה את הקונפליקטים הפנימיים שלה כלפי חוץ. בתוך ארבעה שבועות הצליחו צבאות היבשה של גרמניה, כשהם נתמכים בחיל האוויר החדש ביותר בעולם למוטט את ההגנה הפולנית, בכך שהסתערו עליה בשלושה כיוונים. במועד שנקבע מראש, פלש גם הצבא האדום פולין ממזרח.¹²⁶

הפלישה לפולין הייתה מפנה משמעותי בהסלמת המדיניות האנטי יהודית. לגרמנים זאת הייתה תפנית מנטלית, של השתחררות מעכבות מוסריות וחוקיות בתחום ההתנהגות כלפי אויבי הרייך. אויבי הרייך הם הנחותים מבחינת הגזע: גרמנים "פגומים", כגון מפגרים ובעלי מום, העמים הסלבים, ובראשם הפולנים - ובראש בראשונה היהודים. ההתפשטות מחוץ לגבולות גרמניה התרבותית לעבר מה שנתפס כ"מזרח הנחות", היא שסללה את הדרך אל השלב הראשון של התרת הרסן המוסרי ושל הברבריות ההתנהגותית.¹²⁷

קורותיו של גטו וורשה זכה לתיאורים רבים - ביומנים, בעדויות, במחקרים ובספרות. כאן אתאר את שוד רכושם של יהודי וורשה ומה עלה בגורל הרכוש. ההיסטוריון היהודי עמנואל רינגלבלום כתב מחקרים מקיפים הקשורים בחיי היהודים בגטו וורשה, ואחד החשובים שבהם עוסק ביחסים הכלכליים שבין הפולנים ליהודים. בתחילתו של אותו מחקר הוא כותב את המשפטים הבאים: "כוונת הגרמנים בהקמת הגטו הייתה בראש ובראשונה בידודם המוחלט של התושבים היהודים והפרדתם מהאוכלוסייה ארית. כוונת הבידוד הייתה להביא לחנק היהודים מחוסר אוויר לנשימה וגסיסתם ברעב".

כאן עולות השאלות הבאות: האם ניתן להוכיח שזאת הייתה כוונתם? האם הקמת הגטו בוורשה, נועדה להמית את היהודים ברעב ובמחלות? אם כן, כיצד התכוונו הגרמנים להשיג מטרה זאת? האם הכוונה הייתה לשלול מן היהודים את אמצעי הקיום ובכך לזרז את מותם?

¹²⁶ דיטריך קרל, בראכר. הדיקטטורה הגרמנית, כרך שני, עם עובד, תל אביב, 1987, עמ' 590.
¹²⁷ דן, מכמן. הפתרון הסופי של שאלת היהודים – התגבשותו ויישומו: מצב המחקר. בשביל הזיכרון, 42: 21-4, תשס"א, עמ' 7-8.

השאלה המרכזית היא: מה היו המניעים של הגרמנים? האם מדיניות הנאצים בגטו וורשה נבעה ממניעים חומריים, או המניע המרכזי שיצר את המסגרת שהתרחש בה המוות הוא האידיאולוגיה הנאצית?¹²⁸

הגרמנים ידעו שסגירת היהודים בגטאות משמעותה חריצת דינם למוות, והם עשו זאת הרבה לפני ההחלטה על השמדה המונית. הגרמנים הסבירו את הקמת הגטו בצורך להתגונן בפני "הסכנה המתעוררת מצידם של 500 אלף יהודים", מבלי לפרט את כוונתם. הגטו מבחינתם נועד להשיג יעד של "השמדה עקיפה", והגרמנים לא דיברו על כך מהסיבה שבמשך כל המלחמה הקפידו לא לדבר במפורש על השמדה. הגרמנים ידעו שזה בדיוק מה שיקרה. לכל הפחות מותם של רבבות מיהודי ורשה ברעב היה בבחינת 'תוצר לוואי' מבורך מבחינתם.¹²⁹

כידוע, מדיניות ההשמדה הגרמנית התפתחה בשלבים, והחלטות של היטלר לעבור להשמדה המונית כוללת ומתוכננת התקבלה רק בתחילת 1941, לקראת הפלישה לברית המועצות, ושמונה שנים לאחר שהנאצים עלו לשלטון בגרמניה.

על פי ההיסטוריון פרופ' יהודה באואר המעבר למדיניות של השמדה המונית היה מדורג ונבע מהתפתחויות בשטח ולא מתוכנית מסודרת ומגובשת מראש. בגרמניה, למשל, בחודשים הראשונים ניסו הנאצים לאיים על יהודי המדינה כדי לעודד אותם להגר ממנה. לאחר מכן עברו לשיטת מתוכנמת של לחץ גובר בהדרגה, ובו היו גם תקופות של התמתנות. התקפות אלימות החלו ב"ליל הבדולח" ועד פרוץ המלחמה המשיכו הנאצים בהגירה כפויה. המשותף לשלבים אלה היה השאיפה "לסלק את היהודים מן הכלכלה ומן החברה, להפקיע את רכושם ולא לצמצם להסתלק". האיזמים בדבר השמדת הגזע היהודי באירופה היו בודדים, ולא היו מאחוריהם תוכניות ביצוע.¹³⁰

שלב חדש במדיניות הגרמנית כלפי היהודים החל עם פרוץ המלחמה והכיבושים המהירים של הנאצים במזרח אירופה ולאחר מכן במערב אירופה. מאחר שמדינות המערב לא הסכימו לקלוט את מיליוני היהודים שישבו בגרמניה ובמדינות הכבושות, עברו הנאצים ל"פתרון הסופי הטריטוריאלי". בתחילה חשבו על איזור הגבול עם ברית המועצות, (בתקווה שיהודים ידחקו לתוך השטח הסובייטי), ולאחר מכן על האי מדגסקר. בסופו של דבר תוכניות אלו לא יצאו אל הפועל, ולקראת הפלישה לברית המועצות החליט היטלר על ההשמדה.¹³¹

שוד הרכוש היה מרכיב מרכזי בפשעיהם של הגרמנים כנגד היהודים, והיה מכשיר חשוב בהשמדה העקיפה:¹³² הנאצים השיגו את היעד של "השמדה עקיפה" באמצעות הרעבה ומחסור במזון. בסך הכל מתו בוורשה בין הכיבוש, באוקטובר 1939, ליולי 1942 מאה אלף יהודים, כמעט כולם ברעב ובמחלות. המחסור במזון נגרם מבידודם של היהודים בתוך הגטו ומשוד רכושם. הקמת הגטו היתה

¹²⁸ איתמר, לוי. שוד ושבר. יהודי וורשה בין גרמנים, פולנים ובוגדים, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2003, עמ' 23.

¹²⁹ שם, עמ' 31.

¹³⁰ שם, עמ' 25.

¹³¹ שם, עמ' 25.

¹³² שם, עמ' 26.

אמורה לנתק את יהודי ורשה ממקורות המזון שמחוץ לעיר, למעשה כמעט כל המזון, משום שהחקלאות התנהלה בשטחים הכפריים. השוד היה חלק הכרחי מהבידוד, שכן, בלי לשדוד את רכושם של היהודים ובלי למנוע מהם תעסוקה לא יכלו הגרמנים להביא למותם של תושבים רבים כל כך בגטו וורשה עוד לפני תחילת ההשמדה ההמונית¹³³.

הנתונים העיקריים על כלכלת יהדות וורשה לפני השואה, הם נתונים מתחילת שנות ה-30. לפי המפקד שנערך בשנת 1931, היו בוורשה 352,700 יהודים, ומהם היו פעילים מבחינת כלכלית 150,874 בלבד.

במשרות הציבוריות בוורשה, שהיו מובטחות מפני אבטלה בעת משבר כלכלי, הייתה אפליה קשה לרעה של יהודים. מכלל המפרנסים הלא יהודים בוורשה, הועסקו 20% במשרות הציבוריות, לעומת 2% בלבד בקרב היהודים. שיעור היהודים מכלל המועסקים במשרות הציבוריות היה 0.85 בלבד. רוב יהודי וורשה חיו בתוך עצמם, גרו ברבעים יהודים, עבדו אצל בעלי עסקים יהודים וקנו מצרכים אצל חנוונים יהודים.¹³⁴

על פי המבנה החברתי השתייכו רוב היהודים למעמד הזעיר-בורגני הנמוך, שהיה דל אמצעים. מעטים השתייכו למעמד הפועלים, ושכבה דקה ביותר נמנתה עם הבורגנות האמידה. רוב היהודים מצאו את פרנסתם בהחזקת חנויות או דוכנים, או שהיו בעלי סדנאות למלאכה זעירה. המסחר היה עיסוקים העיקרי של המפרנסים היהודים בוורשה, והסוחרים היהודים היו רוב העוסקים במסחר בעיר.¹³⁵

בשנים ערב מלחמת העולם השנייה חלה ירידה במעמד הסוחרים. שלטונות פולין החלו לנהל מדיניות כלכלית אנטישמית גלויה. הממשלה עודדה את מתחריהם של היהודים באמצעות אשראי מועדף ומיסים נמוכים. בהתאם לחוק, כל בעל חנות היה חייב לפרסם את שמו מחוץ לחנותו. מידי פעם הופיעו משמרות חרם ליד חנויות יהודים.¹³⁶

בימי המלחמה הראשונים, עם כניסת הגרמנים לוורשה, החלו הגרמנים לגרש יהודים מדירותיהם. דרך גירוש היהודים נעשתה בדרך ברוטלית וגרמנים לא בררו דירות שהחרימו. כמו כן יהודים רבים נפלו קורבן לשוד בתוך דירותיהם.

כמו כן, כבר מראשית הסדר החדש התפרסמה שורה של הוראות שגרמו נזק לכלכלה היהודית. ב-18 בספטמבר 1939, התפרסמה הודעה בנוגע למחזור הכספים ובהוראה כלולות הגבלות חמורות הנוגעות לפעולותיהם הכלכלית של היהודים: 1. מותר לשלם ליהודי לכל היותר 500 זלוטי, השאר

---

¹³³ איתמר, לוי. שוד ושבר. יהודי ורשה בין גרמנים, פולנים ובוגדים, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2003, עמ' 53.

¹³⁴ שם, עמ' 53.

¹³⁵ שם, עמ' 54.

¹³⁶ שם, עמ' 55.

יירשם בחשבון חסום של מוסד כספי. 2. לבנקים מותר לשלם ליהודי מחשבוניתו לכל היותר 250 זלוטי לשבוע או לזכות את חשבונו.¹³⁷

השוד היה מסודר ומאורגן. ב-12 באוקטובר 1939, הוציאו הגרמנים צו אשר הקפיא את נכסיהם הפיננסיים של היהודים בבנקים. הם הורשו למשוך מחשבוניהם 2,000 זלוטי בשבוע לכל היותר, וכל משפחה הורשתה להחזיק במזומן 2,000 זלוטי בלבד. הצו חיסל את המסחר היהודי, שכן הסוחרים לא יכלו לקנות ולמכור סחורה בסכומים אלה.¹³⁸ משמעותית יותר הייתה ההוראה לרשום את כל הרכוש היהודי. ההוראה הראשונה יצאה כבר ב-18 בדצמבר 1939 בחתימתו של ראש העיריה, אשר קבע כי על יהודי וורשה להצהיר בפני השלטונות על בתי עסק, בניינים, משכנתאות, ניירות ערך, עסקים, זכויות חכירה ונכסים פיננסיים. בפברואר 1940 באה הוראה נוספת: לרשום את כל תכולתן של הדירות הנמצאות בבעלות יהודית, וכך ידעו הגרמנים מה בדיוק יש לכל יהודי. הגרמנים הגיעו לבתיהן של משפחות יהודיות, וכאשר טענו הדיירים שלא נותר בידם דבר הם אולצו, במכות קשות, לספור את מעט הכסף המזומן שעוד נותר להם.

כמו בגזל הדירות, גם בחנויות החל השוד. ב-21 באוקטובר הצטוו כל הסוחרים היהודים למסור בתוך שבוע רשימות מדויקות של המלאי שברשותם, וכך החל שוד הסחורות.¹³⁹ הגרמנים פגעו באופן שיטתי לא רק בעסקים גדולים ובענפי מסחר מרכזיים, אלא גם ברוכלים דלים. בחודש באוגוסט יצרו הגרמנים את הרושם כי החנויות היהודיות עומדות להיפתח. הוראה שפורסמה באותו חודש קבעה כי יש להגיש את רשימת החנויות הפתוחות, ואילו חנות שנפתחות רק מפעם לפעם נחשבת לחנות סגורה. כדי לפתוח את החנויות היה צורך לקבל רישיון מן הגרמנים, הרישיונות ניתנו בקושי, והסוחרים היהודים הצליחו בקושי להציל חלק מסחורתם.¹⁴⁰ אחת הגזירות הראשונות של הגרמנים פגעה הן במסחר והן במלאכה. ב-21 באוקטובר 1939 נאסר על היהודים לייצר ולסחור בענף הטקסטיל ובענף העור. עד מהרה הושבתה למעשה התעשייה היהודית, בשל העדר חומרי גלם ובשל חוסר האפשרות לתקן מכונות שהתקלקלו או להחליפן באחרות.

באמצע ינואר 1940, פורסמה גזרה חדשה. במסגרת הפקודה היה חובה על היהודים להתייצב לעבודות כפייה. בפקודה זו נכלל סעיף בדבר החרמת כלי העבודה מבעלי המלאכה, שנאסר עליהם למכור את כלי המלאכה או למסורם במתנה, ובדבר הצורך ברישיון כדי לרכוש כלי מלאכה חדשים. החרמת כלי העבודה חלה על כלי החייטים, כלי הסנדלרות, וגם על מכשירים רפואיים אשר נשדדו מן הרופאים היהודים בחודש פברואר.

¹³⁷ יצחק, ארד. ישראל, גוטמן. אברהם, מרגליות (עורכים). השואה בתיעוד: מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה, פולין וברית המועצות, יד ושם, ירושלים, תשל"ח, עמ' 159.

¹³⁸ איתמר, לוי. שוד ושבר. יהודי וורשה בין גרמנים, פולנים ובוגדים, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2003, עמ' 70.

¹³⁹ שם, עמ' 79.

¹⁴⁰ שם, עמ' 82.

במאי 1940 הצטוו המפעלים היהודים והבודדים שנותרו בוורשה לפטר את פקידיהם היהודים ולשכור במקומם פולנים או גרמנים. ביולי 1940, שבועות אחדים לפני הקמת הגטו, נסגרו כל בתי הדפוס שהיו בבעלות יהודית והמכונות הוחרמו. אלפי יהודים נוספים איבדו את מקור פרנסתם.¹⁴¹ בהקמת הגטאות נקבעו "אזורי מגורים" מהם היה אסור ליהודים לצאת - באיום של עונש מוות. ההעברות בוצעו באכזריות וללא התחשבות בזקנים וחולים, ולעיתים אף לא הורשו היהודים לקחת מאומה מרכושם. מקומות הריכוז נקבעו בדרך כלל בשכונות צפופות ללא תנאי מינימום סניטריים, ללא תאורה חשמלית וללא מתקני ביוב. השטח עצמו היה מצומצם, ובגיטו וורשה הגיעה הצפיפות הממוצעת לכדי עשרה נפשות בחדר. גם ברחובות הגיטו הצפיפות הייתה גדולה. תנאים אלה הכשירו את הקרקע להתפשטות מחלות מדבקות שגרמו למוות. ליהודים היה מותר לעזוב את הגטו רק בדרכם לעבודת כפיה אצל הגרמנים ובקבוצות מאורגנות.¹⁴²

סגירת הגטו שינתה את פני החיים הכלכליים של יהודי וורשה. מקורות הפרנסה שעוד נשארו, לאחר כל ההגבלות וההחרמות, נותרו ברובם מחוץ לגטו. בינואר 1941, פרסמו הגרמנים צו המפקיע את הרכוש היהודי שמעבר לחומות. עם הנכסים הללו נמנו 1,700 חנויות מכולת, ו-2,500 עסקים אחרים שהיו בבעלות יהודית. ניתן לראות כי הגרמנים היו מעוניינים בעיקר בגזל הרכוש היהודי.¹⁴³

בחורף 1939-1940 ניתנה הוראה למסור פרוות וחלקי פרוות, ויהודים רבים ניסו להסתיר את הפרוות היקרות. יש לציין כי גזילת הפרוות ברחובות התרחשה עוד לפני הפקודה הרשמית. במרץ 1940 פורסמה הוראה נוספת לפיה על היהודים להצהיר על כל הפרוות והעורות שברשותם. בחורף 1941-1942, ניחתה הגזירה: הצו להחרמת הפרוות. הפקודה הועברה לאדם צ'רניאקוב, ראש היודנאט בגטו. על פי הפקודה, היה על צ'רניאקוב לאסוף את כל הפרוות של הגברים והנשים. הצו להחרמת הפרוות ציין במפורש שהן יועברו וישלחו אל החיילים בחזית. בעקבות הצו הוחרמו פרוות בשווי של 30-50 מיליון זלוטי. אלפי יהודים הצליחו להתחמק, הבריחו את הפרוות לצד הארי והפקידו אותן אצל ידידים, החביאו אותן בגטו או אפילו שרפו אותן. אך הרוב המכריע מסר את הפרוות מחשש הלשנה מצד שכנים, או מחשש שמא יבואו לבקש אישור על המסירה. צ'רניאקוב ניסה להפיק תועלת ציבורית כלשהי מגזירת הפרוות. בתחילת ינואר ביקש מהיניץ אוארסוולד, שהיה אז הממונה על ענייני יהודים במחוז וורשה, לשחרר תמורת הפרוות את היהודים הנידונים למוות שהמתינו לביצוע גזר הדין. כעבור יומיים השיב אוארסוולד כי ניתן יהיה לשחררם אם תספק הקהילה 1,500 פרוות צאן נוספות בתוך שבוע. צ'רניאקוב נרתם למשימה בכל הכוחות שעמדו לרשותו. הוא פנה בעצמו אל בעלי אמצעים ואסר שניים מהם שסירבו להשתתף במגבת החירום שהכריז עליה. במגבת גויסה מחצית הסכום, את השארית לווה היודנראט, והפרוות נמסרו כמובטח.¹⁴⁴

¹⁴¹ איתמר, לוי. שוד ושבר. יהודי וורשה בין גרמנים, פולנים ובוגדים, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2003, עמ' 83.

¹⁴² שמאי, גולן (עורך). השואה פרקי עדות וספרות, יד ושם, רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, בהוצאת ספריית הפועלים, תל אביב, 1980, עמ' 43.

¹⁴³ איתמר, לוי. שוד ושבר. יהודי וורשה בין גרמנים, פולנים ובוגדים, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2003, עמ' 97.

¹⁴⁴ איתמר, לוי. שוד ושבר. יהודי וורשה בין גרמנים, פולנים ובוגדים, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2003.

גזל אחר היה של חבילות. אל הגטו הגיעו עשרות אלפי חבילות בחודש, אך אלפים מהן הוחרמו בידי הגרמנים. בחבילות היו קפה, קקאו, שוקולד, אורז, סרדינים, חלב משומר ועוד, אשר שימשו לתזונה או שהוחלפו תמורת מצרכי מזון בסיסיים. עד יוני 1941 הגיעו רוב החבילות מיהודים שהתגוררו בשטחי פולין שסופחו לברית המועצות, ולאחר מכן, בעיקר מן המדינות הניטרליות: שוויץ, שבדיה, פורטוגל, וגם מרומניה. בין ינואר 1941 ליולי 1942 הגיעו אל הגטו 925,096 חבילות, ו-113,006 מהן הגיעו בחודש השיא, יוני 1941.¹⁴⁵

לעומת כל אלה מפתיעה העובדה שהגרמנים לא ניסו לערוך שוד מסודר של חפצי ערך- זהב, כלי כסף, תכשיטים ואבנים יקרות. ביומנו של צ'רניאקוב, אשר תיעד בפרוטרוט את הגזירות הגרמניות, יש רק אזכור אחד של זהב, ופקודה מאפריל 1942 למסור חפצי זהב של יהודים שגורשו לוורשה מברלין ומפרנקפורט. צ'רניאקוב ציין כי לא היו הרבה חפצי זהב. בדו"ח ששלחה מפקדת הס"ס בוורשה ללשכתו של מפקד הס"ס, היינריך הימלר, ביולי 1942, דווח על כמויות זהב קטנות מאוד שנתפסו בוורשה, בסה"כ 629 גרם. בדיווח צוין כי במשלוחים קודמים הועברו למפקדת הס"ס במחוז לובלין שני קילוגרמים של זהב מוורשה. לשם השוואה: בגליציה שדדו הגרמנים מכ-600,000 יהודים 98 קילוגרם של מטבעות זהב, 21 קילוגרם של טבעות נישואין מזהב ו-44 קילוגרם של גרוטאות זהב. כל מעשי השוד הלו עברו כמעט בלא מחאה. היהודים למדו היטב כי מי שמחה מצא את עצמו מוכה עד זוב דם.¹⁴⁶

מעשי השוד לא היו נחלתם של הגרמנים בלבד. האנטישמיות בפולין הייתה מושרשת, ובזמן מלחמת העולם השנייה הגיעה האנטישמיות לשיאה. אף שהגזענות הנאצית ראתה גם בפולנים גזע נחות, מצאו הגרמנים בפולנים בעלי ברית נאמנים ברדיפת היהודים. האנטישמיים המקומיים נהנו מסילוקם של היהודים מעמדות בכלכלה ובחברה, ורבים השתתפו באופן פעילי במעשי אלימות נגד היהודים. כאשר פורסמה הפקודה בדבר האיסור להחזיק יותר מ-2,000 זלוטי במזומן, התחננו יהודים בפני מכריהם הנוצרים שייקחו מהם בפיקדון סכומי כסף עודפים, כדי שלא יאלצו להפקיד את הכסף בבנקים, תחת עינם הפקוחה של הגרמנים. אבל הסביבה הנוצרית התנגדה לכך. המעבר לגטו היה הזדמנות גדולה ביותר של פולנים להתעשר מאסונם של היהודים, ופולנים השיגו דירות משובחות באזור הארי תמורת דירות עלובות בגטו.¹⁴⁷ קיים גם תיעוד של מקרים שפולנים סחטו כספים מיהודים שהסתתרו בצד הארי של וורשה בתמורה לאי הסגרתם לידי הגרמנים. אחרים, ניסו להפעיל ילדים יהודים שנפלו בידיהם כמודיעים, כך שיוכלו לאתר יהודים מבוגרים יותר משהם ניתן יהיה לסחוט כסף וחפצי ערך.¹⁴⁸

עמ' 110-109.

¹⁴⁵ שם, עמ' 110.

¹⁴⁶ שם, עמ' 112.

¹⁴⁷ איתמר, לזין, שוד ושבר. יהודי וורשה בין גרמנים, פולנים ובוגדים, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2003, 114-113.

¹⁴⁸ שם, עמ' 118.

פרק שביעי: צרפת - אריזציה והחרמת רכוש

בארצות מערב אירופה המערבית נתקלו הנאצים בקשיים בביצוע המדיניות האנטי יהודית. לא היה קל לגלות את היהודים, שלרוב לא נבדלו במראה ובאורח חייהם משאר התושבים.¹⁴⁹ בצרפת חיו 300,000 יהודים. צרפת היתה מחולקת לשני אזורים מינהליים (כיבוש גרמני ותחום ממשל וישי), ולמובלעת בשלטון איטלקי. בתחילה פגעו הנאצים והפשיסטים הצרפתיים ב"יהודים הזרים", יהודים שהתאזרחו בשלב מאוחר או לא היו אזרחים צרפתיים. בהמשך, השילוח למחנות המוות החל באזור הכיבוש הגרמני, אך מאוחר יותר הקיף גם את החבלים שתחת שלטון וישי.¹⁵⁰ ישנה חשיבות מיוחדת לצרפת, בשל היותה החשובה במדינות המערב שנכבשו על ידי גרמניה. עם הכיבוש התגלעו ניגודים בולטים בין מינהל הכיבוש לדרגים המרכזיים בברלין. המחלוקות בין מינהל הכיבוש הגרמני בפריז לבין הדרגים המרכזיים בגרמניה, בשאלת הלחימה בתנועת ההתנגדות הצרפתית, או בשאלת שוד אוצרות אמנות צרפתיים בבעלות יהודית, הביאו לעימותים חריפים בין היטלר למינהל הכיבוש.¹⁵¹ המתכונת של שלטון הכיבוש הגרמני במדינות המנוצחות והכבושות באירופה נבעה מגורמים רבים ולא התגבשה בצורה אחידה. לא היה באפשרותם של שלטונות גרמניים למשול בצרפת או לנהלה בדרך שהדבר נעשה בגנרל-גוברנמן, חלקה המזרחי של פולין לשעבר, וזאת מסיבות חומריות. תפקידה של צרפת לאחר המלחמה באירופה שבשלטון גרמניה לא היה ברור בתחילה, אם כי בטווח הקצר הייתה גרמניה מעוניינת מעל לכל, בכך שישררו בצרפת שקט וביטחון, ושתובטח לרייך אספקה מרבית של מוצרים תעשייתיים וחקלאיים תוך עלות צבאית כספית ומינהלית מזערית לגרמניה.¹⁵² בשנת 1935, הגיע מספרם של היהודים ל-260,000, ובערב המלחמה גדלה האוכלוסייה היהודית לכ-300,000, שני שלישי מהיהודים חיו בפריז. על מנת לשמור על השקט והביטחון חולקו השטחים הכבושים בצרפת לשלושה איזורים מינהליים - אזור כיבוש גרמני, אזור כיבוש איטלקי, והאזור החופשי וישי, תחת ממשלת פטן. ממשל וישי הוחזק במצב ייחודי בלתי מוגדר בין עצמאות לבין מעמד של מדינת חסות. בראש ממשל הכיבוש הגרמני בצרפת עמדה המפקדה הצבאית שמנתה כ-200 קצינים ופקידים בפריז, וכ-1,000 קצינים בשטח כולו.¹⁵³ את מפקדי היהודים עשו ממשלת וישי והגרמנים בשטח הכבוש, על פי הגדרתם מיהו יהודי. באמצע שנת 1939, היו כמחצית מתושביה היהודים של פריז צרפתיים, ומחציתם זרים. בין היהודים

¹⁴⁹ שמאי, גולן (עורך). השואה פרקי עדות וספרות, יד ושם, רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, בהוצאת ספריית הפועלים, תל אביב, 1980, עמ' 12.

¹⁵⁰ שם, עמ' 12.

¹⁵¹ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 152.

¹⁵² שם, עמ' 153.

¹⁵³ שם, עמ' 153.

הצרפתים, רק מחציתם היו ילידי צרפת. באזור פריז היו 80% מן היהודים הזרים ממוצא מזרח אירופאי, מחציתם מפולין.¹⁵⁴

מפקד היהודים נערך כשלושה חודשים לאחר נפילת צרפת, ב-27 בספטמבר 1940. ההוראה יצאה מטעם מפקדת רשויות הכיבוש הגרמני בפאריז, בדבר חובת התייצבות ורישום בתחנת המשטרה של כל מי ששייך לדת היהודית. על היהודים היה להתייצב ולהירשם לפני 20 באוקטובר 1940, ולבעלי העסקים ניתנה הארכה עד 31 באוקטובר באותה השנה.¹⁵⁵

ממשלת צרפת בוישי רמזה לשלטון הכיבוש הגרמני כבר בשלב מוקדם על נכונותה לנקוט עמדה אנטישמית קיצונית, בדומה לזו שהביאה עימה ההתפתחות בגרמניה. כבר ביולי 1940, הוקמה ועדה שתפקידה היה לבדוק את אזרחותם של יהודים משנים קודמות ולבטלה.¹⁵⁶ יש לציין כי ממשלה זאת, סירבה בהתחלה להסגיר יהודים אזרחי צרפת, אך לא יהודים חסרי נתינות.¹⁵⁷ בסוף אוגוסט בוטל האיסור על תעמולה אנטישמית. ב-3 באוקטובר פורסם "תקנון היהודים", שבו דובר לראשונה על היהדות כ"גזע" ולא כקהילה דתית כפי שהיה מקובל עד אז, ונחסמה בפני היהודים הגישה למשרות ציבוריות ולמקצועות החופשיים. ב-4 באוקטובר העבירה הממשלה חוק שנתן סמכות למושלי המחוזות לכלוא במחנות מיוחדים, ותחת פיקוחם יהודים בעלי נתינות זרה.¹⁵⁸

לעומת זאת, מן הצד הגרמני, היוזמות בתחום המדיניות כלפי היהודים באו מן השגרירות והמינהל, שהעבירו המלצה לממשל הצבאי: "א. לנסח צו שייכנס לתוקף לאלתר, שיאסור מתן היתרי כניסה ליהודים לאזור הכיבוש. ב. להיערך לסילוק כל היהודים מן האזור הכבוש. ג. לבדוק האם אפשר להחרים את הרכוש היהודי באזור הכבוש". יועץ הממשל הצביע על הסכנה הנשקפת מכך שבצרפת נמצאים בידיים יהודיות מפעלים החשובים למלחמה.¹⁵⁹

המטה המינהלי אות על נכונותו לצעדים אנטי יהודיים חריפים, בתנאי שתהיה הקפדה על סייגים משפטיים ופוליטיים. במחצית ספטמבר התקבל אור ירוק מן המפקד העליון של כוחות היבשה והממשל הצבאי להתחיל בהקדם בצעדים המתוכננים נגד היהודים - בעיקר בתחום הכלכלי.

ב-27 בספטמבר 1940 פרסם מטה המינהל את ה"צו הראשון בענייני היהודים". הצו אסר על יהודים להיכנס לשטח הכבוש, כך שיהודים שנמלטו מן הכיבוש הגרמני אל האזור הלא כבוש לא יכלו לחזור עוד. החל מ-4 באוקטובר נכלאו יהודים על ידי ממשלת וישי במספרים גדולים במחנות מעצר. בנוסף, ניתנה הוראה להכין רשימה מקיפה של יהודי צרפת שתנוהל על ידי מושלי המחוזות, לצורך ההכנות

¹⁵⁴ שאול, פרידלנדר. גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות, 1933-1939 ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1989, עמ' 252.

¹⁵⁵ רנה, פוזננסקי. צרפת אריזציה קפדנית והשבת רכוש מהוססת. בשביל הזיכרון, 31: 12-24, 1999, עמ' 12.
¹⁵⁶ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 157.

¹⁵⁷ ישראל, גוטמן. ליוויה, רוטקירכן (עורכים). שואת יהודי אירופה, רקע-קורות-משמעות, נדפס בדפוס אחווה, ירושלים, 1979, עמ' 185.

¹⁵⁸ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 157.

¹⁵⁹ שם, עמ' 157.

ל"סילוק כל היהודים מן האזור הכבוש". כמו כן ניתנה הוראה לסמן את כל החנויות היהודיות ולהכין רישום של כל הרכוש היהודי, בצעד ראשון לקראת אריזציה שהוחלט עליה.¹⁶⁰

ליהודים נודע מקריאה בעיתונים כי חלה עליהם חובת התפקדות. עד סוף אוקטובר 1941 התפקדו 149,734 יהודים, יהודים צרפתים ויהודים זרים, ובדצמבר נתלו כ-4,660 שלטים בחזיתות בתי

המסחר היהודים.¹⁶¹

בשלב הבא נקבע כי ניהול כל בית עסק יופקד בידי מנהל מפקח ארי, שייקח לידיו את סמכויות הניהול מתוקף ההתקנות הגרמניות. בתקנה נוספת שהוציאו הגרמנים נקבע, שיערך מפקד של כל בתי העסק והמפעלים היהודים ובעליהם יוחלפו במפקחים מנהלים. לרשויות הצבא הגרמני היה ברור כי מדובר ב"חיסול גמור של ההשפעה היהודית בכלכלה הצרפתית", אם בדרך של מכירה, בהסכמה או בכפייה, של העסק שמנוהל בידי ממונה, או בדרך של חיסול.¹⁶²

עד סוף שנת 1940 הגיעו כבר שלילת זכויותיהם והפקעת רכושם של יהודי צרפת לממדים נרחבים, ונמצאו בשלב מתקדם יותר מאשר בשאר מדינות צפון ומערב אירופה שהיו נתונות בשלטון כיבוש גרמני. דבר זה חל גם על האזור הלא כבוש בצרפת עקב הצעדים המקבילים שנקטה ממשלת וישי.¹⁶³

ב-26 באפריל 1941 פרסמו הגרמנים תקנה נוספת שנועדה לחזק את תהליך האריזציה. לפני המפקחים מנהלים נפתח כר נרחב של פעילות, ואילו על הבעלים היהודים נגזר להסתפק במענקים הכרחיים, כדי למנוע השקעה מחדש של כספים בעסקים אחרים שיהפכו מאריים ליהודים. עוד נקבע כי לא תהיה ליהודים זכות לנהל משא ומתן על נכסיהם, ולפיכך לא יוכלו להגן על רכושם על ידי מסירתו לאדם אחר קודם שיהפוך לרכוש ארי. מעתה היו חשבונותיהם חסומים.¹⁶⁴ שבועיים לאחר מכן פורסם הצו השני, שהורה על רישום של כל החברות הכלכליות היהודיות כהכנה להחרמת נכסי היהודים ורכושם. הנאצים תבעו מן הממשל הצבאי להתחיל בהקדם האפשרי בצעדי אריזציה קונקרטיים, בטענה שלנוכח קיצה המתקרבת של המלחמה אין ודאות עד מתי תהיה בידי הרייך היכולת להתערב ישירות בנעשה בצרפת. כבר בתחילת דצמבר בישר הממשל הצבאי על "הצלחות" ראשונות, ובחודשים הבאים הואץ במידה ניכרת קצב החרמת הרכוש היהודי באזור הכבוש. צעדים אלה קידמו את שלילת זכויותיהם של יהודי צרפת חודשים מעטים בלבד לאחר הקמת מינהל הכיבוש הגרמני בצרפת.¹⁶⁵

¹⁶⁰ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 158.

¹⁶¹ רנה, פוזננסקי. צרפת אריזציה קפדנית והשבת רכוש מהוססת. בשביל הזיכרון, 31: 12-24, 1999, עמ' 12.

¹⁶² שם, עמ' 12.

¹⁶³ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 168.

¹⁶⁴ רנה, פוזננסקי. צרפת אריזציה קפדנית והשבת רכוש מהוססת. בשביל הזיכרון, 31: 12-24, 1999, עמ' 13.

¹⁶⁵ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 159.

יהודי צרפת באזור הכיבוש

אמנם ראשיתו של תהליך האריזציה, נישול, גזל של הרכוש היהודי היה רצוף קשיים, אך הוא התבצע בכל זאת. בסוף 1941 היו 15,000 בתי עסק ובתי מסחר יהודיים, 75% מכלל בתי העסק היהודיים שהיו רשומים אז, מסורים בידיהם של 2,800 מפקחים-מנהלים. ב-15 באפריל 1942 היו באזור הכיבוש בצפון צרפת יותר מ-7,000 מפקחים-מנהלים של בתי עסק יהודיים. ב-1 באפריל 1944 היה מספרם של בתי העסק היהודיים המוכרים והרשמיים 23,831. בפרוץ נמכרו או חוסלו כ-40% מבתי העסק האלה.¹⁶⁶

הסוחרים היהודים של פריז הועמדו בפני מצב של חוסר ודאות. בתחילה חשבו שמדובר בביקורת פיננסית על בתי העסק. אנשים חיכו בדאגה ובחרדה לבואו של המפקח-מנהל מפני שידעו שהעתיד תלוי בו. מנהלים היו מתייצבים, דורשים את מפתחות העסק, ופשוט אומרים לבעליהם להסתלק. לפעמים היו היהודים מצליחים לדחות מעט את רוע הגזירה, היו משאירים בעסק פועל לא יהודי ומורים לו לומר שהבעלים חולה. בינואר 1941, פורסמה פקודת יום על חיסול גמור של כל המסחר היהודי. כך הפכו הסוחרים היהודים מטרה לחציהם של ספקולנטים חסרי מעצורים שמצאו כאן הזדמנות לגרוף רווחים גדולים. בתוך זמן קצר החלו לפקוד את הסוחרים היהודים נציגים של חברות מסחריות שהציעו להם לקנות מהם בחזרה את עסקיהם במחירים מגוחכים. קשה היה ליהודים להתמקח. מלשינים ארבו בכל מקום, פלשו אחר עסקים משובחים והיו מפגינים "אזרחות מופתית" ומדווחים לרשויות על בתי עסק יהודים שלא סומנו בשלט או שניסו להסוות אותם.¹⁶⁷ פריז, סוף 1941, חנויות סיטונאיות ובתי המסחר הגדולים שהיו בבעלות יהודית נסגרו. בתום תהליך האריזציה של החנויות, הגיע גם תורם של בתי המלאכה שהיו ממוקמים בדירות מגורים. כדי להשיג יתר יעילות ולהתקדם יותר מהר, קיבל כל מפקח משטרה רשימות מעודכנות של הסוחרים בשכונה שלו והוטל עליו למחוק אותם מן הרשימה תוך 48 שעות.¹⁶⁸

האריזציה בדרום צרפת

מ-22 ביולי 1941, כתוצאה מחוק שהתקבל הפעם על ידי שלטונות צרפת, נמצא הנושא של סיכול כל השפעה יהודית על כלכלת צרפת גם על סדר היום באזור הדרום, בצרפת ה"חופשית" של וישי.¹⁶⁹ כמו בחלק הצפוני, מינו מנהלים זמניים גם לבתי העסק היהודים בדרום, וכך הגיעו להפקעה של נכסים מידי בעליהם או מידי מנהליהם, תהליך שהחל לצבור תאוצה בסתיו 1941. כדי לתאם את

¹⁶⁶ רנה, פוזננסקי. צרפת אריזציה קפדנית והשבת רכוש מהוססת. בשביל הזיכרון, 31: 12-24, 1999, עמ' 13.

¹⁶⁷ שם, עמ' 14.

¹⁶⁸ שם, עמ' 12.

¹⁶⁹ רנה, פוזננסקי. צרפת אריזציה קפדנית והשבת רכוש מהוססת. בשביל הזיכרון, 31: 12-24, 1999, עמ' 15.

תהליכי האריזציה בשני חלקי צרפת התחיל הגוף האחראי על הטיפול בעניין היהודי בממשל וישי בארגון מבצע הפקעה, פעילות שהעסיקה את רוב זמנם של מאות עובדיו.

במהלך השליש הראשון של 1942 גדל מספרם של חיסולי העסקים. הרווחים שהניבה הפקעת הנכסים היהודיים היו מוקפאים בבנק מיוחד. עם זאת, מכיוון שסוכני האריזציה באזור הדרום לא היו צריכים לתת לכובש דין וחשבון על התקדמותו של תהליך הנישול, קשה לאמוד את ממדיהם.¹⁷⁰ רובם המכריע של בתי העסק היהודיים היה מרוכז בערים הגדולות. עד סוף המלחמה רכושם של 1,954 בעלי עסקים יהודים עבר אריזציה. הנישול היה נישול מלא.

הצרפתים והגרמנים התחרו על השליטה בכמה מפעלים גדולים והתמסרו להפקת התועלת מסילוק מתחרי העבר שלהם, כך בתחומי הביגוד, הריהוט ותעשיית העור. העסקים הראשונים שעברו לשליטתם של המנהלים הארים היו הסניפים של החנויות הגדולות שמרכזן בפריז.¹⁷¹

בסוף שנת 1942, נכבש גם האזור החופשי.¹⁷²

באפריל 1944 הגיש הקומיסריאט הכללי לענייני יהודים את הדו"ח שלו על האריזציה, אותרו ונמנו 42,227 מפעלים תעשייתיים ועסקים מסחריים ובניינים בבעלות יהודית. 9,680 מפעלים ויותר מ-11,000 בניינים עברו אריזציה. 7,340 מפעלים חוסלו.

נתונים אלה משקפים את היקפו הכולל של גזל הרכוש היהודי, ויש להוסיף עליהם את חפצי האמנות בעלי הערך הכספי והאמנותי הגבוה של מיטב הציירים, ורהיטים עתיקים בעלי ערך היסטורי. כל אלה נשלחו לגרמניה. לכך יש להוסיף את כלל הרכוש שנגזל מן הדירות שעזבו היהודים שגורשו, את הקנס בסך מיליארד פרנק, שהטילו הגרמנים על האוכלוסייה היהודית בצרפת בדצמבר 1941, ואת מקלטי הרדיו שיהודים נדרשו, בעקבות צו להעביר לתחנת המשטרה. גם אלה עשו דרכם לגרמניה.¹⁷³

---

¹⁷⁰ שם, עמ' 16.

¹⁷¹ שם, עמ' 16.

¹⁷² ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך ראשון, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012.

עמ' 539.

¹⁷³ רנה, פוזנסקי. צרפת אריזציה קפדנית והשבת רכוש מהוססת. בשביל הזיכרון, 31: 12-24, 1999, עמ' 12.

פרק שמיני: ברה"מ - שוד הרכוש היהודי בשטחים הכבושים

ב-22 ביוני 1941, עם פלישת הגרמנים לברית המועצות, "מבצע ברברוסה", החלה תקופה חדשה במדיניות הנאצים כלפי היהודים- שלב ההשמדה הטוטלית. באזורים אלה הנאצים הוציאו לפועל את "מדיניות הפתרון הסופי" ההחלטה להשמיד את יהודי ברית המועצות התקבלה כבר בשלבי ההכנה לפלישה לברית המועצות בתקופה שבין סוף יולי 1940 - מרץ 1941.¹⁷⁴

מיד עם כניסת האיינזצגרופן לשטחי ברית המועצות החל רצח מסיבי של קומוניסטים ובמיוחד של יהודים.¹⁷⁵ הגרמנים ראו ביהודים את הגורם העיקרי להיווצרות תנועת הפרטיזנים הסובייטית, והיהודים נרצחו בעילה של מלחמה בפרטיזנים.¹⁷⁶

הרצח בוצע על ידי האיינזצגרופן ויחידות אחרות של הס"ס ושל משטרת הביטחון הס"ד, ובסיוע פעיל של המקומיים, בעיקר ליטאים, לאטבים, אסטונים ואוקראינים. בנוסף, הפעילו הנאצים מדיניות של ניצול האוכלוסייה והמשק בשטחים הכבושים לצורכי כלכלת המלחמה, ובפקודות לתכנון מבצע ברברוסה, נקבעו גם המשימות הכלכליות לניצול השטחים הכבושים בברית המועצות.¹⁷⁷ המטרה הייתה לספק את צרכי הצבא הגרמני שלהם בחזית המזרחית ואת צרכי הממשל הגרמני שהוקמו בשטחים הכבושים, ואף לספק את צרכי האוכלוסייה בגרמניה בתוצרת חקלאית.¹⁷⁸

הגרמנים חילקו את האזורים הכבושים בברית המועצות מבחינה פוליטית ומנהלית:¹⁷⁹

1. אזור שליטה של הממשל האזרחי גרמני, שכלל את נציבות הרייך אוסטלאנד (ליטא, לטביה, אסטוניה, ומערב ביילורוסיה) ונציבות הרייך אוקראינה.
2. אזור שליטה של הממשל הצבאי שכלל את שאר האזורים הכבושים של ברית המועצות. (מזרח ביילורוסיה נכלל באזור שליטה זה).

שוד הרכוש היהודי בשטחי ברית-המועצות הכבושים, החל בשנת 1941 ונמשך עד שנת 1944. לשוד הרכוש היו מאפיינים ייחודיים שונים מאלה שאפיינו את הרצח בארצות אירופה האחרות שהיה תחת הכיבוש הגרמני:¹⁸⁰

---

¹⁷⁴ יצחק ארד, ישראל גוטמן, אברהם מרגליות. (עורכים). השואה בתיעוד: מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה, פולין וברית המועצות, יד ושם, ירושלים, תשל"ח, עמ' 293-294.
¹⁷⁵ דן, מכמן. הפתרון הסופי של שאלת היהודים – התגבשותו ויישומו: מצב המחקר. בשביל הזיכרון, 42: 4-21, תשס"א, עמ' 11.

¹⁷⁶ בוגדן, מוזיאל. לידתו של מבצע ריינהרד: תהליך קבלת ההחלטות בדבר רצח יהודי הגנרלגוברנמן, יד ושם קובץ מחקרים, 28: 93-126, 1999/2000, עמ' 113.
¹⁷⁷ יצחק ארד. "שוד רכוש היהודים בשטחי ברה"מ הכבושים בידי גרמניה הנאצית", בתוך: זילברקלנג, ד. עורך. יד ושם קובץ מחקרים, ירושלים, יד ושם, 85-116, תשס"א, עמ' 86.
¹⁷⁸ שם, עמ' 85.

¹⁷⁹ יצחק ארד, ישראל גוטמן, אברהם מרגליות. (עורכים). השואה בתיעוד: מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה, פולין וברית המועצות, יד ושם, ירושלים, תשל"ח, עמ' 293.
¹⁸⁰ יצחק ארד. "שוד רכוש היהודים בשטחי ברה"מ הכבושים בידי גרמניה הנאצית", בתוך: זילברקלנג, ד. עורך. יד ושם קובץ מחקרים, ירושלים, יד ושם, 85-116, תשס"א, עמ' 85.

א. מקור השוני היה בתנאים הכלכליים ששררו באזור - רצח היהודים בשטחים הכבושים של ברית המועצות התבצע ליד בורות הירי בקרבת מקום מגוריהם ולא במחנות השמדה מרוחקים. כתוצאה מכך הכסף, דברי הערך והרכוש כולו נשארו במקום.

ב. בברית המועצות היה משטר קומוניסטי ולפיכך גם אופי הרכוש שהיה בבעלות הפרט במדינה ובכלל זה הרכוש שהיה בידי הפרט היהודי, היה שונה מהרכוש שהיה בידי יהודים בארצות אירופה האחרות, שכבשה גרמניה.

ג. הרכוש שהחזיק הפרט היהודי בשטחי ברית המועצות היה קטן מהרכוש שהחזיק יהודי בקהילות שבמרכז אירופה או במערבה.

ד. מספר היהודים בשטחי ברית המועצות עלה בהרבה על מספר היהודים במרכז אירופה ובמערב אירופה, ולפיכך השתווה הרכוש המועט שבידי כל פרט יהודי, לסכום גדול ובעל ערך.

ה. רשויות גרמניות רבות פעלו בשטחים הכבושים של ברית המועצות - הממשל האזרחי, הממשל הצבאי, הצבא הגרמני וגורמי הס"ס, והיו ביניהם מאבקי סמכויות שנגעו לשאלה מיהו "בעליו" של הרכוש היהודי. גם האוכלוסייה הלא יהודית הייתה מעורבת בשוד הרכוש היהודי עקב הקרבה שלהם ליהודים.

בין שתי מלחמות עולם, מלחמה עולם ראשונה ומלחמת עולם שנייה, הממשל הסובייטי שלט בברית המועצות, והחרים מכל אזרחי ברית המועצות את רכושם - מפעלי תעשייה, בתי מלאכה, מבנים גדולים, קרקעות, בנקים וכן רכוש שהיה בבעלות יהודית פרטית. בנוסף, הממשל החרים את הרכוש היהודי הציבורי-בתי ספר, בתי כנסת, בתי חולים, מוסדות תרבות, שהיו בבעלות הקהילות, ארגונים ומפלגות. שנות מלחמת העולם הראשונה, השנים שאחריה, המהפכה, מלחמת האזרחים, הפוגרומים, השוד והביזה רששו את היהודים. יהודי או כל אזרח סובייטי היה יכול להחזיק ברשותו דירה, רהיטים וחפצי בית, בגדים וחפצים אישיים. ברשות הפרט והמשפחה היה מעט כסף ומעט דברי ערך.¹⁸¹

בין השנים 1939-1940 - בשטחים שסופחו לברית המועצות: מערב ביילורוסיה, מערב אוקראינה, הארצות הבלטיות, סרביה וצפון בוקובינה, מצבם הכלכלי של היהודים היה יציב. רוב אוכלוסייה זאת השתייך למעמד הבינוני ומטה ומעטים מהם היו עשירים. מאחר והיו תקופה קצרה תחת השלטון סובייטי, נשמרו בידי היהודים האלה כסף, חפצים ודברי ערך יותר מאלה שהיו בידי היהודים בשטחי ברית המועצות.¹⁸²

עם הפלישה לברית המועצות, אזור השליטה של הממשל האזרחי הגרמני קיבל לידיו את הטיפול בענייני היהודים, והוציא פקודות רבות בעניין נוהג כלפי יהודים. במסמך הנחיות לטיפול ביהודים

¹⁸¹ שם, עמ' 86.

¹⁸² יצחק, ארד. "שוד רכוש היהודים בשטחי ברה"מ הכבושים בידי גרמניה הנאצית", בתוך: זילברקלנג, ד. עורך. יד ושם קובץ מחקרים, ירושלים, יד ושם, 85-116, תשס"א, עמ' 86.

בשטח נציבות הרייך אוסטלאנד מופיעים שני סעיפים שנוגעים לכלכלת היהודים ולרכוש היהודים. שם המסמך - "הנחיות זמניות של לוהזה, נציב הרייך אוסטלאנד, לטיפול בעניין היהודים מיום 13 באוגוסט 1941"¹⁸³

סעיף ה' - אסרו על היהודים לעסוק במקצועות ובעבודות הבאות:

1. העיסוק בעריכת דין.
  2. העיסוק בבנקאות, חלפנות והלוואה בריבית.
  3. העיסוק בתיווך.
  4. המסחר במקרקעין.
  5. העיסוק בסוגים שונים של רוכלות.
- סעיף ו' - סעיף המתייחס לטיפול ברכוש היהודי:
1. רכוש האוכלוסייה היהודית יוחרם וישם במקום בטוח.
  2. חובת רישום - יש לרשום את הרכוש הכולל של האוכלוסייה היהודית.
  3. חובת המסירה של הרכוש - הרכוש היהודי יימסר בהתאם לדרישת מיוחדת. הדרישה יכולה לבוא על ידי הכרזה כללית או על ידי הוראה המתייחסת ליהודים מסוימים. נציבי המחוזות יצוו על ידי הכרזה על מסירת מיידיית של הדברים הבאים:

- א. מטבע מקומי זר.
- ב. ניירות ערך.
- ג. חפצי ערך ודברי ערך (למשל מטילי ומטבעות זהב וכסף, מתכות יקרות ותכשיטים, ואבנים יקרות).
4. למען הוצאות קיום יותירו בידי האוכלוסייה היהודית:
  - א. כלי בית חיוניים לקיום מינימלי (ריהוט בגדים ולבנים).
  - ב. כסף לקיום יומי 0.20 מארק (2 רובל) לכל נפש יהודית. הכסף ישוחרר לחודש מראש.באיזורי הממשל הצבאי, גרינג הקים את "המטה לניהול המשק - מזרח", לצורך ניצול כלכלי. למטה היו שלוחות עד לדרג המפקדות הצבאיות העירוניות. גורמים אלה ראו את עצמם כבעלי הסמכות הבלעדית על הרכוש היהודי ועל השימוש בו.¹⁸⁴ באיזורים אלה נרצחו כל היהודים בחודשים הראשונים של הכיבוש, תוך שיתוף פעולה הדוק בין הממשל הצבאי הגרמני ובין גורמי משטרת הביטחון והס"ד.¹⁸⁵

¹⁸³ יצחק, ארד. ישראל, גוטמן. אברהם, מרגליות (עורכים). השואה בתיעוד: מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה, פולין וברית המועצות, יד ושם, ירושלים, תשל"ח, עמ' 304.

¹⁸⁴ יצחק, ארד. "שוד רכוש היהודים בשטחי ברה"מ הכבושים בידי גרמניה הנאצית", בתוך: זילברקלנג, ד. עורך. יד ושם קובץ מחקרים, ירושלים, יד ושם, 85-116, תשס"א, עמ' 88.

¹⁸⁵ יצחק, ארד, ישראל, גוטמן, אברהם מרגליות. (עורכים). השואה בתיעוד: מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה, פולין וברית המועצות, יד ושם, ירושלים, תשל"ח, עמ' 295.

שוד כספי היהודים ורכושם - אחת הצורות הראשונות של שוד הכספים ודברי הערך של היהודים הייתה "קונטריבוציות". (תשלומי כופר). השלטונות הגרמניים, הצבא והאזרחי, הטילו על היודנראטים במקומות רבים היטל שנמדד בכסף או בדברי ערך בשווי מסוים, שהיה עליהם לאסוף מהיהודים בתוך זמן קצר ביותר ולהעבירם לידיהם. היהודים כינו היטל זה "קונטריבוציה". לקונטריבוציות אלו היו שתי מטרות: האחת- לגזול מיהודים כסף, לפגוע בהם, לרושש אותם, והשניה- לשמש מקור תקציבי ראשון ומיידי בידי הממשל הגרמני לצרכים מקומיים. חלק מהכספים שנלקחו, לא נרשמו ולא ניתנו עליהם כל קבלות, נכנסו גם לכיסיהם הפרטיים של גורמים אלה, בעיקר זהב ודברי ערך שהיוו חלק מהקונטריבוציות.

דוגמה אופיינית לקונטריבוציה כזאת הייתה זאת שהוטלה על יהודי וילנה.¹⁸⁶ הממונה על נושא היהודים בוילנה, פרנץ מורר, זימן אליו ב-6 באוגוסט 1941 נציגים מהיודנראט והודיע להם שעד תשע בבוקר למחרת עליהם למסור לידי שני מיליוני רובלים או את שווי הערך בזהב, ועד סוף היום עוד שלושה מיליוני רובלים. הוא ציין שאם יתייצבו נציגי היודנראט למחרת בשעה שנקבעה בלי הכסף, יאלצו שאר חברי היודנראט לבוא שעה מאוחר יותר כדי לקבל את גוויותיהם של הנציגים. הידיעה על הקנס הועברה לשאר חברי היודנראט ופשטה במהירות בקרב יהודי העיר. בשכונות העיר התארגנו ועדים והחלו לאסוף כסף, זהב ודברי ערך. הלך רוח של פחד השתרר בקרב היהודים. איסוף סכומי כסף גדולים כאלה מקרב אוכלוסייה שהמלחמה ותקופת השלטון הסובייטי הביאו להתרוששותה, היו קשים ביותר עבור היהודים. גם הזמן שניתן לכך היה קצר וההליכה ברחובות הייתה מוגבלת ליהודים עד שש בערב. עד המועד שקבע מורר נאספו 667,000 רובלים, חצי קילו זהב, שעוני זהב ויהלומים. יהודים רבים האמינו שמתן כסף יבטיח את קיומם ויסייע בהחזרתם של אלפים שנחטפו וגורלם לא היה ידוע. הסכום שנאסף נמסר לידי מורר למחרת שנקבעה. נאמר לו שאיסוף שאר הכסף נמשך. שניים מבין שלושת חברי היודנראט שהביאו את הכסף נעצרו. אחרי איומים ומשא ומתן שנמשך בין היודנראט למורר הסכים מורר לדחות את מועד איסוף הכסף בימים אחדים. לבסוף נמסרו לידי שני מורר 1,490,000 רובלים, 16.5 קילוגרמים זהב ו-189 שעונים. לא ניתנו כל קבלות על הכסף ועל דברי הערך שהועברו. הפגישות בין מורר לאנשי היודנראט התנהלו ברחוב ובקרבת בניין הממשל האזרחי. אין ספק שהצורה שבה התנהלה ה"קונטריבוציה", פגישות ברחוב ללא עדים וללא כל רישום, מצביעה על כך שחלק מהכסף, אם לא רובו, נכנס לכיסיהם הפרטיים של אנשי הממשל.¹⁸⁷

בביילורוסיה, בשבועות הראשונים הורה הממשל הצבאי על הצעדים האנטי יהודים הראשונים. הצעדים כללו את סימון היהודים, הקמת יודנראטים שהוטל עליהם לערוך רישום של התושבים

¹⁸⁶ יצחק, ארד. "שוד רכוש היהודים בשטחי ברה"מ הכבושים בידי גרמניה הנאצית", בתוך: זילברקלנג, ד. עורך. יד ושם קובץ מחקרים, ירושלים, יד ושם, 116-85, תשס"א, עמ' 95.

¹⁸⁷ יצחק, ארד. "שוד רכוש היהודים בשטחי ברה"מ הכבושים בידי גרמניה הנאצית", בתוך: זילברקלנג, ד. עורך. יד ושם קובץ מחקרים, ירושלים, יד ושם, 116-85, תשס"א, עמ' 95-96.

היהודים. צווים שונים כגון איסור קניית מצרכי מזון באופן עצמאי והקמת גטאות. בביילורוסיה הגטאות הוקמו ב-1942.¹⁸⁸

הממשל הצבאי והממשל האזרחי גזלו את כספם ורכושם של היהודים ברחבי ביילורוסיה: ב-18 ביולי, הטיל הממשל הצבאי על היודנראט בברנוביץ, לאסוף מהיהודים חמישה קילוגרמים זהב, עשרה קילוגרמים כסף ומיליון רובלים. הממשל האזרחי שקיבל לידיו את השלטון באוגוסט, הטיל על היודנראט לאסוף בעבורו עוד שני מיליוני רובלים. על יהודי ברסטליטובסק הוטל לשלם חמישה מיליוני רובלים, על יהודי פינסק הוטל למסור 20 קילוגרמים זהב, ויהודי מינסק חויבו לשלם לעירייה "קונטריבוציה" בסך 300,000 רובלים, כביכול כדי לכסות את הוצאת סגירתם בגטו. בבוריסוב המזרחית הוטל על היהודים להעביר לממשל 300,000 רובל. היטלים דומים הוטלו על היהודים בערים ועיירות בשטחי ביילורוסיה הכבושים כגון דרוהוצ'ין וקוברין.¹⁸⁹

באוקראינה, על יהודי רובנה הוטל לשלם 12 מיליון רובל. בלבוב חויבו היהודים לשלם 20 מיליון רובל בטענה שסכום כסף זה דרוש לשקם את ההריסות בעיר שנגרמו במלחמה שהיהודים אשמים בה. בדיינפרופטרובסק ציוו על היהודים לשלם מיליוני רובלים כהיטל. בחארקוב ובלוצק הוטלו על היהודים כמה קונטריבוציות, וכל פעם נדרש סכום כסף גבוה יותר.¹⁹⁰

אף שהממשל האזרחי והממשל הצבאי באזורי שליטתם ראו את עצמם הסמכות הבלעדית בעניין רכוש היהודים, גזלו למעשה כל הרשויות הגרמניות שפעלו בשטח מן היהודים, או דרשו מהם, לעיתים באמצעות היודנראטים, חפצים למיניהם לצורכיהן. היודנראטים שהבינו שקיומם של היהודים תלוי בגורמים אלה ובהעסקתם על ידם, נאלצו למסור את הנדרש מהם. מסמך "יחודי בנידון הוא של היודנראט בעיר ברסטליטובסק שבמערב ביילורוסיה. במסמך פורט מי היו הגורמים שדרשו וגם קיבלו פריטים שונים מהרכוש היהודי, מה היו פריטים אלו ומה היה ערכם הכספי. המכתב נכתב בגרמנית וכתורתו "נתוני ביצוע של היודנראט בברסטליטובסק בעבור מוסדות גרמניים מ-5 באוקטובר 1941 ועד 10 בפברואר 1942". במסמך מצוינים שמונה מוסדות גרמניים שפריטי הרכוש ניתנו להם, חלקם היו שייכים לממשל האזרחי וחלקם לא. החפצים שהועברו למוסדות אלו כללו 115 סוגי פריטים, שסווגו במסמך לשש קבוצות: רהיטים, כלי מיטה, כלי אוכל וכלי מטבח, כלי עבודה, אביזרי הנעלה, בגדי חורף. לכל אחד מ-115 הפריטים צוין מחיר. כלל החפצים שנמסרו הוערכו ב-293,560 מארקים גרמניים בסך הכל שהיו שווים ל-2,935,600 רובלים. סכום זה כלל גם את שווי החפצים שנמסרו לרשויות הגרמניות בחודשים יולי-ספטמבר 1941. משרדיהם ומגוריהם של כל המוסדות הגרמניים שהתמקמו בברסטליטובסק, צוידו כמעט במלואם בפריטים שנלקחו

¹⁸⁸ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 251.

¹⁸⁹ יצחק, ארד. "שוד רכוש היהודים בשטחי ברה"מ הכבושים בידי גרמניה הנאצית", בתוך: זילברקלנג, ד. עורך. יד ושם קובץ מחקרים, ירושלים, יד ושם, 85-116, תשס"א, עמ' 96-97.

¹⁹⁰ שם, עמ' 96, 97.

גורמים רבים נהנו מרכוש היהודים: גורמי הס"ס השונים ואחרים שעסקו ברצח היהודים: יחידות האיינזצגרופן הניידות, גדודי משטרת סדר וחיילי הצבא הגרמני. בנוסף, הממשל הגרמני הצבאי והאזרחי, מוסדות ובנקים גרמניים בברלין ובתוך הרייך, גרמנים ששירתו בזרועות השונות של הממשל הגרמני באזורי הכיבוש בברית-המועצות. כמו כן, שוטרים ומשתפי פעולה מקומיים וחלקים מקרב האוכלוסייה המקומית.

רכוש היהודים שימש מקור חשוב למימון פעולות הממשל הגרמני בשטחים הכבושים. הממשל חילק אותו לגורמים מקומיים ששירתו אותו, כגמול על שיתוף הפעולה שלהם וכדי למשוך לצדו משתפי פעולה נוספים.¹⁹²

רבים מהתושבים המקומיים שקיבלו לידיהם דירות ורכוש של יהודים או השתלטו עליהם היו מעוניינים שבעליהם היהודים לא יחזרו לעולם. כמה מהם אף הפכו כתוצאה מכך לבעלי עניין בניצחון הגרמנים. אין אפשרות לדעת במדויק, וגם לא להעריך, את ערכו הכספי של רכוש היהודים בשטחים הכבושים של ברית-המועצות, רכוש שאנשי הממשל הגרמני המקומי לקחו לעצמם לשימוש הפרטי ולצורכי מימון פעולות הממשל. אין נתונים על ערכם של הכספים ודברי הערך שהעבירו אנשי הממשל השונים ואנשי הס"ס לבנקים מרכזיים ול"משרד לשלל מלחמתי של הרייך" בברלין. אין אפשרות להעריך גם את ערכו של הרכוש היהודי שלקחו התושבים המקומיים או שקנו במעט כסף מאנשי הממשל הגרמני. באזורים שהיו תחת הממשל הצבאי הגרמני, היהודים נרצחו במקום וגם רכושם נשאר שם.¹⁹³

¹⁹¹ יצחק, ארד. "שוד רכוש היהודים בשטחי ברה"מ הכבושים בידי גרמניה הנאצית", בתוך: זילברקלנג, ד. עורך. יד ושם קובץ מחקרים, ירושלים, יד ושם, 116-85, תשס"א, עמ' 95.

¹⁹² שם, עמ' 116.

¹⁹³ יצחק, ארד. "שוד רכוש היהודים בשטחי ברה"מ הכבושים בידי גרמניה הנאצית", בתוך: זילברקלנג, ד. עורך. יד ושם קובץ מחקרים, ירושלים, יד ושם, 116-85, תשס"א, עמ' 116.

פרק תשיעי: הונגריה - שוד הרכוש היהודי

לקראת סוף שנות ה-30 גברה האנטישמיות בהונגריה. הדרישה לפתור את "בעיית היהודים" באה הן מצד מפלגות ותנועות ימניות ופרו נאציות, והן מצד ראשי הכנסיות הנוצריות. אמצעי התקשורת ליבו את השנאה ליהודים, ומעל לכולם העיתונות, שקיבלה תמיכה כספית מגרמניה.¹⁹⁴

למרות שיהודי הונגריה, בעלת בריתה של גרמניה, סבלו בשנותיה הראשונות של המלחמה מהגבלות כלכליות חמורות, מחקיקה מפלה ומסדרה של פעולות אלימות, נותר מצבם טוב יחסית עד הכיבוש הגרמני של הונגריה ב-19 במרץ 1944. הקהילה מנתה כ-800,000 איש והיתה הקהילה האחרונה שנותרה כמעט בלא פגע. יהודי הונגריה חיו באשליה של חסינות, ורובם לא נתנו את דעתם להרס המתחולל מסביבם.¹⁹⁵

"הפתרון הסופי", הרצח ההמוני של היהודים ושוד רכושם, פגע ביהודי הונגריה רק לאחר הכיבוש. יהודי הונגריה חיו באזורים לפי הגבולות של הונגריה המורחבת שנקבעו לאחר פרוץ המלחמה. למרות שהתרחשו פגיעות מקומיות בנפש וחוקי האפליה שהביאו להתרוששות בקרב היהודים, נשמרו חיי היהודים והבעלות על רכושם הפרטי בהונגריה בדרך כלל.¹⁹⁶

לפני פלישת הצבא הגרמני, ממשלת הונגריה לא נעתרה לדרישת גרמניה לגרש את כל אזרחיה היהודים, ועד אז לא קרה דבר לרוב יהודי בודפשט.¹⁹⁷ יתר על כן, שליטי הונגריה דגלו בתפיסה שאין לסלק את היהודים המועילים לכלכלת המדינה מעמדותיהם. לפיכך, גם אחרי שהתקבלו החוקים לצמצום השפעתם של היהודים על חיי הכלכלה, חוקים שהביאו להתרוששות השכבה העממית והבינונית בציבור היהודי, המשיכו בעלי ההון והתעשייתיים ממוצא יהודי להשפיע השפעה ניכרת על חיי הכלכלה בהונגריה עד לכיבוש הגרמני.

כך נוצר מצב פרדוקסלי - בהונגריה הלוחמת לצד גרמניה הנאצית היו תעשיית הנשק והמפעל לייצור מטוסים בבעלות יהודית, בידי הברונים וויס מנפרד וקורנפלד. תשלובת הטקסטיל גולדברגר ייצרה את הבדים למדים של הצבא ההונגרי.

בשנת 1938, נחקק בהונגריה החוק האנטי יהודי הראשון, בשנת 1939, נחקק "חוק היהודים השני"¹⁹⁸ והחל משנת 1941 הונהגו בהונגריה חוקי נירנברג.

¹⁹⁴ איתמר, לוי. אויבי הוד מלכותו: בריטניה, הנושא ורכוש הקורבנות, תל אביב, 1999, עמ' 69.

¹⁹⁵ ישראל, גוטמן. מיכאל, ברנבאום (עורכים). אושוויץ-אנטומיה של מחנה מוות, ירושלים, יד ושם, תשס"ג, עמ' 467.

¹⁹⁶ שרי, ראובני. "הרצח והירושה: שוד הרכוש היהודי בימי השואה בהונגריה", בשביל הזיכרון, 1999, 24-22, עמ' 20.

¹⁹⁷ ישראל, גוטמן. ליוויה, רוטקירכן (עורכים). שואת יהודי אירופה רקע-קורות-משמעות, אחוה, יד ושם ירושלים, 1979, עמ' 186.

¹⁹⁸ איתמר, לוי. אויבי הוד מלכותו: בריטניה, הנושא ורכוש הקורבנות, תל אביב, 1999, עמ' 69.

למרות חוקים אלה נשארו היהודים בעלי המפעלים הגדולים בעלי כוח והשפעה והחזיקו רכוש עצום עד לכיבוש. ואולם, כל זה השתנה לאחר הכיבוש הגרמני במרץ 1944.¹⁹⁹ החוק האנטי יהודי הראשון, הגביל את היהודים במקצועות החופשיים ובכלכלה ל-20%, ו"חוק היהודים השני", הגביל את חלקם של היהודים בפעילות הכלכלית ובמקצועות החופשיים ל-6%.²⁰⁰ בעלי ההון והתעשיינים היהודים היו בין הראשונים שנעצרו מיד לאחר הכיבוש על ידי הגסטפו. הם גורשו למחנה הריכוז מאוטהאוזן יחד עם העצורים הפוליטיים בבתייהם ובארמונותיהם המפוארים התיישבו אנשי הקומנדו של אייכמן, מפקדי הצבא הגרמני וראשי הגסטפו. בהוראת הגרמנים סמוך לכיבוש, סגרו את חשבונות היהודים בבנקים. הותר להם למשוך רק סכום קטן אחת לחודש, ונחסמה גם תכולתן של הכספות בבעלות יהודית בבנקים.²⁰¹ את ניהול המערכה נגד היהודים ריכז בידו צוות של דמויות מובילות בזונדרקומנדו של אייכמן ופקידים הונגרים שמינה משרד הפנים. השיטות שנקטו ללכידת היהודים, להפקעת רכושם ולהכנסתם לגטאות תאמו את תוכנית האב של הצוות והיו אחידות בכל רחבי הונגריה. מנהיגים יהודים בכל קהילה נדרשו בצו לספק רשימות מפורטות של כל היהודים וכתובותיהם המדויקות. המאסרים החלו, כאשר נקבעו מועדי הכנסת היהודים לגטאות.²⁰²

במקביל לחוקים השונים, טלאי צהוב, ריכוז בגטאות וגירושים, נחקקו חוקים להפקעת הרכוש היהודי ולהפיכתו לרכוש לאומי.²⁰³ ב-16 באפריל 1944, פרסמה הממשלה את החוק הקיצוני ביותר הנוגע לרכוש היהודי, צו "בנוגע להצגת ההון של היהודים והפקעתו". התקנה החדשה חייבה את כל היהודים להגיש הצהרת הון בטפסים רשמיים, שאותם היה עליהם לקנות, עד 30 באפריל. כל החפצים הביתיים והביגוד ששוים מעל לבסיס של 10,000 פנגו (כ-2,500 דולר בערכים של 1944), ובנוסף חוייבו ברישום עוד 3,000 פנגו לכל בן משפחה. את המזומנים שמעל 3,000 פנגו ואת כל הזהב, הפלטינה, התכשיטים, האבנים היקרות, חפצי הנוי ומטבע החוץ נדרשו היהודים למסור לרשויות, כדי למנוע מהיהודים מלהעביר את רכושם לחברים או לשכנים במקום לבנקים המורשים. כל ההעברות של חסכונות, ניירות ערך, זהב ותכשיטים מיהודים ללא יהודים שבוצעו, הוכרזו אחרי 22 במרץ כבלתי חוקיות.²⁰⁴

¹⁹⁹ שרי, ראובני. "הרצח והירושה: שוד הרכוש היהודי בימי השואה בהונגריה", בשביל הזיכרון, 31: 22-24, 1999, עמ' 20.

²⁰⁰ איתמר, לוי. אויבי הוד מלכותו: בריטניה, הנושא ורכוש הקורבנות, תל אביב, 1999, עמ' 69.

²⁰¹ שרי, ראובני. "הרצח והירושה: שוד הרכוש היהודי בימי השואה בהונגריה", בשביל הזיכרון, 31: 22-24, 1999, עמ' 20.

²⁰² ישראל, גוטמן. מיכאל, ברנבאום (עורכים). אושוויץ-אנטומיה של מחנה מוות, ירושלים, יד ושם, תשס"ג, עמ' 471.

²⁰³ שרי, ראובני. "הרצח והירושה: שוד הרכוש היהודי בימי השואה בהונגריה", בשביל הזיכרון, 31: 22-24, 1999, עמ' 20.

²⁰⁴ רונלד, צוויג. רכבת הזהב השמדת יהודי הונגריה ושוד הרכוש, יד ושם, 2009, עמ' 54.

ב- 21 באפריל עסקים תעשייתיים ומסחריים בבעלות יהודית נסגרו והמלאי שלהם הוחרם. בבודפשט נסגרו בכפיה 18,000 חנויות בבעלות יהודית מכלל 30,000 החנויות שהיו בעיר בסך הכל. כעבור זמן קצר נדרשו היהודים למסור את כרטיסי הקיצוב שלהם לרכישת סוכר, שומן ובשר. חודש בלבד לאחר הכיבוש נלקחו בחסות החוק מרבית נכסיהם של היהודים ההונגרים, והם ציטו ברוב המקרים לתקנות החדשות. ייתכן שהאמינו שהגרמנים והאנטישמיים הקיצוניים יסתפקו בשוד הרכוש היהודי, ובכך ימנעו את הצעדים האנטי יהודיים שכבר ננקטו במקומות אחרים באירופה.²⁰⁵

המדינה הותירה את דמם ואת רכושם של היהודים, ותושביה בזזו את בתיהם ואת חנויותיהם של היהודים.²⁰⁶ כל זאת התרחש הן בעת הגירוש הגדולים של כחצי מיליון יהודים מערי השדה לאושוויץ בקיץ 1944, והן בעת הרצח והשוד בקרב היהודים בבודפשט בחורף 1944-1945.²⁰⁷ הס"ס החיל את סמכותו על הקהילה היהודית זמן קצר לאחר הגעתו להונגריה. הוא עשה זאת בהסכמה שבשתיקה של שלטונות הונגריה, שיעצו להנהגה היהודית לשתף פעולה עם הגרמנים. כדי להבטיח הגשמה יעילה של מטרותיו, דאג אייכמן להכפפת כל הקהילות היהודיות למועצת היהודים המרכזית, שהוקמה בשיתוף עם המנהיגים המסורתיים של יהודי הונגריה. המועצה הפכה בניגוד לרצונה לאחד מן הכלים המרובים שהפעילו הנאצים נגד היהודים.²⁰⁸

היהודים חויבו למסור את מקלטי הרדיו ומכשירי הטלפון שברשותם לשלטונות. הם סולקו, לפי חוק, מחיי הכלכלה וההון, בתי עסק יהודיים ומפעלי תעשייה ומלאכה בבעלות יהודית נסגרו, נלקחו גם החנויות ותוכנן נשדד או נמכר מאוחר יותר. כל יהודי חייב היה להצהיר על רכושו, על תכולת ביתו, על הבגדים והפרוות, חפצי האמנות, כל תכשיטי הזהב והכסף, השטחים וניירות הערך, הרהיטים והתמונות שהיו ברשותו. הרשימה המדויקת נמסרה בארבעה עותקים לשלטונות תוך זמן קצר. הרכוש היהודי הופקע, נגזל, נשדד באופן חוקי וטופל כרכוש נטוש גם בשעה שעדיין היהודים לא גורשו מהמדינה.²⁰⁹

באמצע חודש אפריל 1944 התחיל ריכוז היהודים בגטאות במחוזות ובערי שדה לפי אזורים. הגירוש לגטאות היה שלב של ריכוז מקדים לקראת השילוחים להשמדה. אפשרויות ההימלטות מהגטאות והשגת מקלט אצל השכנים הלא יהודים או מעבר לגבול ברומניה היו קטנות. יחס האוכלוסייה היה עויין ומתנכר ורבים עסקו בהלשנה.²¹⁰

²⁰⁵ רונלד, צוויג. רכבת הזהב השמדת יהודי הונגריה ושוד הרכוש, יד ושם, 2009, עמ' 55.

²⁰⁶ שרי, ראובני. "הרצח והירושה: שוד הרכוש היהודי בימי השואה בהונגריה", בשביל הזיכרון, 1999, 24-22: 31 עמ' 20.

²⁰⁷ שם, עמ' 21.

²⁰⁸ ישראל, גוטמן. מיכאל, ברנבאום (עורכים). אושוויץ-אנטומיה של מחנה מוות, ירושלים, יד ושם, תשס"ג, עמ' 471.

²⁰⁹ שרי, ראובני. "הרצח והירושה: שוד הרכוש היהודי בימי השואה בהונגריה", בשביל הזיכרון, 1999, 24-22: 31 עמ' 21.

²¹⁰ גוטמן, ישראל וגוטמן, בלה. אלבום אושוויץ-סיפורו של טרנספורט, יד ושם, ירושלים, תשס"ג, עמ' 41.

הגירוש הגדולים לאושוויץ התחילו באמצע מאי. השלטונות לא הסתפקו בגזל הרכוש שעליו הצהירו היהודים, הם ערכו חיפוש משפיל על גופן של נשים וגברים בגטאות, ובחקירות מלוות בעינויים דרשו מיהודים אמידים, לספר היכן הסתירו את הזהב שלהם. מוכים וشدודים, היהודים הועלו מערי השדה לרכבות הגירוש. בגבול נמסרו לידי הגרמנים, ורובם הגיעו לאושוויץ.²¹¹

בין אמצע מאי לבין יולי הופסקו הגירוש הגדולים מהונגריה, וחוף מהיהודים בבודפשט ואנשי פלוגת העבודה, נעלמו כליל היהודים מהונגריה. הורטי, מושל הונגריה, שרצה להיחלץ ממערבולת המלחמה ומן התלות בגרמניה, הורה להפסיק את הגירוש. הסיבה לצעד זה הייתה האזהרות והקריאות שהופנו להונגריה ממדינות בעלות הברית, ממדינות ניטרליות, מהוותיקן, ומגילויי התנגדות של אישים בהונגריה. בתגובה לצעד של הורטי, ב-15 באוקטובר הועלו לשלטון אנשי מפלגת "צלב החץ" בראשותו של סלשי. מפלגת סלשי הפרו-נאצית, שנכפתה על ידי הגרמנים, הייתה מפלגה לאומנית פשיסטית, אנטישמית קיצונית, שקשרה את גורלה עם גרמניה הנאצית, וחבריה נרתמו להמשך הגירוש.²¹²

לקראת הגעתם של המשלוחים מהונגריה הוסיפו הגרמנים כבשנים נוספים באושוויץ והגדילו גם את מספר האסירים בקומנדו "קנדה", הצוות שעסק בשליטת רכוש המגורשים במחנה. בתיהם העזובים של המגורשים וכל התכולה שלהם, שיהודים הקפידו להצהיר עליהם בפני השלטונות בארבעה עותקים כנדרש, נשדדו מייד על ידי האוכלוסייה המקומית, בפרט בישובים הקטנים, או שהרכוש נמכר מאוחר יותר. בסוף חודש יוני 1944, הציבור היהודי רוכז בבתים מיוחדים, במעין גטו. רכושו של הציבור היהודי נמסר לשלטונות (חפצי הערך) או נשאר בדירות שננטשו.²¹³

באוגוסט 1944, 10,000 יהודים ממגורשי הונגריה הושמדו מדי יום בכבשני מחנה אושוויץ.²¹⁴ הימלר ראש הס"ס נקט בקו של גישה תועלתנית בכך שנכנס למשא ומתן על שחרור קבוצות מסוימות של "יהודים לחליפין". המשא ומתן התנהל ממניעים כלכליים טהורים וכן ממניעים תעמולתיים. הימלר בא במשא ומתן עם הארגונים היהודים שבעולם החופשי, עם אנשי הצלב האדום הבינלאומי ועם נציג המועצה לפליטי המלחמה. כבר לאחר הכיבוש הצבאי של הונגריה נציגיו של הימלר פתחו בדיונים עם ארגונים אלה. בסוף יולי 1944, פורסמו בעיתונות העולם החופשי ידיעות ראשונות על זוועות שגילו הסובייטים עם שחרור מחנה לובלין ומיידינק. הצמרת הנאצית האחראית להשמדה, האיצה במפקדי המחנות לפעול בזריזות כדי לטשטש את עקבות ההשמדה. הימלר ב"פעולה של רצון טוב" כלפי היהודים, בתיווך קורט בכר, נקט צעד שתכליתו הייתה כלכלית: ב-30 ביוני 1944 הוסעו 1,684

²¹¹ שרי, ראובני. "הרצח והירושה: שוד הרכוש היהודי בימי השואה בהונגריה", בשביל הזיכרון, 1999, 22-24: 31 עמ' 21.

²¹² גוטמן, ישראל וגוטרמן, בלה. אלבום אושוויץ-סיפורו של טרנספורט יד ושם, ירושלים, תשס"ג, עמ' 41-42.

²¹³ שרי, ראובני. "הרצח והירושה: שוד הרכוש היהודי בימי השואה בהונגריה", בשביל הזיכרון, 1999, 22-24: 31 עמ' 21.

²¹⁴ גוטמן, ישראל, ליוויה רוטקירכן. (עורכים). שואת יהודי אירופה רקע-קורות-משמעות, אחוה, יד ושם ירושלים, 1979, עמ' 241.

יהודים ברכבת מיוחדת מהונגריה לברגן בלזן. כדי לצאת משם לחופשי. התמורה לשחרורם נאספה על ידי קהילת בודפשט והופקדה בידי הס"ס עוד לפני צאת הרכבת מהונגריה. (3 מזוודות יהלומים, זהב, פלטינה ומטבע זר). בתחילת אוגוסט הביע הימלר את נכונותו לשחרר 500 אנשים מן הקבוצה ולהעבירם לשוויץ. למעשה שוחררו 318 יהודים שהועברו לשוויץ.²¹⁵

באוקטובר 1944, מכונת ההשמדה באושוויץ כבר לא פעלה, והגירוש הטוטליים מבודפשט הופסקו. בתקופה זאת התנהלו רציחות סלקטיביות וגירושים סלקטיביים בצעדות מוות או ברכבות. בסוף נובמבר הוקם הגטו המרכזי, שם רוכזו זקנים וילדים מעניי העיר, בעוד שבעלי האמצעים והקשרים התגוררו בבתי החסות של הארצות הניטרליות.²¹⁶

בששת החודשים האחרונים של המלחמה הפכה הונגריה לשדה קרב בין כוחותיו הנסוגים של הרייך השלישי של היטלר ובין הצבא האדום המתקדם.²¹⁷ בתחילת דצמבר 1944 ברחו ממשלת "צלב החץ" מבודפשט ולקחה איתה את הזהב ואת התכשיטים מהבנקים ומהכספות את התמונות בעלות הערך, יהלומים, שטיחים פרסיים יקרים, פרוות ואוספי בולים. בתחילה העבירה את הכל למערב הונגריה, שם שלטה עוד מספר חודשים. בסוף חודש מרץ 1945 העבירו הגרמנים את הרכוש הגזול לאוסטריה, ושם גם מצאו מקלט ראשי ממשלת "צלב החץ" ושריה. לאחר המלחמה העיד שר התרבות במשפטו כי ניסה לרשום לפחות את התמונות שנלקחו לפני העברתן לרייך הגרמני, שכן "הבהלה לזהב" אחזה חזק בחבריו, שחשש שגם יצירות האמנות תיעלמנה בלי להשאיר עקבות. חפצי הערך הועברו ב-24 קרונות ובמספר גדול של משאיות לאוסטריה.²¹⁸ במסמכים בני התקופה הפרשה כונתה "רכבת הזהב". הרכבת הייתה שיאן של שנות תכנון ושל ביזה מאורגנת. זאת לא הייתה בריחה מבוהלת מפני הצבא האדום, אלא ניסיון של הימין ההונגרי הקיצוני האנטישמי לשים יד על הרכוש. הרכבת אורגנה בחשאי, ומסעה נמשך 14 שבועות. הרכוש הועמס ברכבות משא של 50 קרונות, רכוש בר ההעברה של היהודים שחיו בגבולותיה המורחבים של הונגריה בזמן המלחמה. כוונת ההונגרים הייתה למנוע את נפילת הרכוש לידי הסובייטים המתקדמים ולחזק את הרייך השלישי במערכה האחרונה.²¹⁹

---

²¹⁵ גוטמן, ישראל, ליוויה רוטקירכן. (עורכים). שואת יהודי אירופה רקע-קורות-משמעות, אחוה, יד ושם ירושלים, 1979, עמ' 245.

²¹⁶ שרי, ראובני. "הרצח והירושה: שוד הרכוש היהודי בימי השואה בהונגריה", בשביל הזיכרון, 1999, 22-24: 31. עמ' 22.

²¹⁷ רונלד, צוויג. רכבת הזהב השמדת יהודי הונגריה ושוד הרכוש, יד ושם, 2009, עמ' 2.

²¹⁸ שרי, ראובני. "הרצח והירושה: שוד הרכוש היהודי בימי השואה בהונגריה", בשביל הזיכרון, 1999, 22-24: 31. עמ' 22.

²¹⁹ רונלד, צוויג. רכבת הזהב השמדת יהודי הונגריה ושוד הרכוש, יד ושם, 2009, עמ' 3.

בסופו של דבר, הרכבת נלכדה בידי הכוחות האמריקנים באוסטריה. בסוף מאי 1946, ביקש משרד המלחמה בווישינגטון מן הצבא האמריקני להעביר אליו מידע מפורט על הרכבת.²²⁰ בשנה זאת תיאר ד"ר נחום גולדמן את תוכנם של הקרונות שנתפסו באזור הכיבוש האמריקאי - 50 ארגזי זהב, 50 ארגזים מלאי מטבעו זהב, 1,560 ארגזים של דברי כסף, 100 תמונות בעלות ערך רב, כ-30 ארגזים עם תכשיטים, 5,000 שטיחים יקרים, מספר רב של פרוות יקרות, מצלמות, אוספי בולים בעלי ערך, חרסינה סינית ותשמישי קודש. ערך השלל היה כ-500,000,000 דולר בערכים של שנת 1946.²²¹

ההיסטוריון הישראלי ד"ר רונלד צוויג חשף בשנת 1996 כי כאשר נלכדה הרכבת בידי הכוחות האמריקנים באוסטריה, עשרות מקרונותיה נבזזו בידי חיילים וקצינים בכירים. בין היתר, הגיעו יצירות אמנות וכלי בית למשרדו ולביתו של מפקד הכוחות האמריקנים. ממצאי מחקרו קיבלו אישור רשמי בוועדת החקירה הנשיאותית לעניין רכוש קורבנות השואה בארה"ב. בנוסף, ד"ר רונלד צוויג מעלה בספרו "רכבת הזהב" כי על פי דיווחים לא רשמיים משנת 1946, הצרפתים מצאו את שלל הקורבנות היקר ביותר במערב אוסטריה, והשלל נלקח על ידי הצרפתים.²²²

רכבת הזהב הייתה לסמל לעושר הגנוז של הקהילה היהודית בהונגריה שסבלה חורבן במלחמה. היסטוריונים שבחנו את סוגיית הרכוש הסיקו שמבחינה כלכלית יהודי הונגריה לא היו מקשה אחת. היו יהודים עשירים ויהודים עניים, וכן, היו פערים גדולים בתוך הקהילה. העילית היהודית מילאה תפקיד בולט במסחר, בכלכלה ובתעשייה, ומעמד זה הפנה עורף לקהילה היהודית כבר דור מלפני השואה. ישנה חשיבות רבה לנושא המעמד הכלכלי היהודי ו"רכבת הזהב", מכיוון שנושא זה יצר פנטזיות שנפוצו בקרב חוגים אנטישמיים הונגרים בדבר העושר היהודי, ולפיכך, המדיניות האנטי יהודית של הממשלות ההונגריות דחקה את היהודים אל מחוץ לקהילה הלאומית ההונגרית תוך כדי השתלטות על נכסי היהודים והיה רצון מצד הממשלות להחזיר את העושר היהודי לאומה ההונגרית.²²³

לסיכום - הנאצים בודדו את יהודי הונגריה נישלו אותם מרכושם, סימנו אותם, הכניסו אותם לגטאות וגירשו אותם במהירות וביעילות. כל זאת נעשה בערב ניצחון של בעלות הברית, ואף כי סודות אושוויץ כבר היו ידועים לרבים בעולם החיצוני. אייכמן ואנשיו השתמשו במומחיות שרכשו ובמנגנון ההשמדה המשומן שהקימו בעת יישום "הפתרון הסופי" באירופה, שהייתה נתונה לכיבוש הנאצי מזה שנתיים. בהונגריה הם הצליחו להשלים את משימתם ביעילות, במידה רבה הודות לפעילות הגומלין

²²⁰ רונלד, צוויג. רכבת הזהב השמדת יהודי הונגריה ושוד הרכוש, יד ושם 2009, עמ' 170.

²²¹ שרי, ראובני. "הרצח והירושה: שוד הרכוש היהודי בימי השואה בהונגריה", בשביל הזיכרון, 1999, 22-24: 31 עמ' 23.

²²² רונלד, צוויג. רכבת הזהב השמדת יהודי הונגריה ושוד הרכוש, יד ושם 2009, עמ' 185.

²²³ שם, 239.

של כמה גורמים: סבילות האוכלוסייה הלא יהודית המקומית שהפקירה את היהודים לגורלם, אדישות הקהילה הבין לאומית ושיתוף פעולה מצד הממשלה ההונגרית.²²⁴

---

²²⁴ ישראל, גוטמן. מיכאל, ברנבאום (עורכים). אושוויץ-אנטומיה של מחנה מוות, ירושלים, יד ושם, תשס"ג, עמ' 467-468.

פרק עשירי: מחנות השמדה - החרמת הרכוש

הדוגמה הבאה ממחישה כי נדרשו הקשרים תועלתניים, בין אנטישמיות לרצח, על מנת להעניק לגיטימציה לרצח. התופעה נקראה "מבצעי הפרוות".²²⁵ לפני הוצאתם להורג או גירושם למחנות ההשמדה נלקחו מיהודי מזרח אירופה מעילי הפרווה שלהם. חלקם הגדול נשלח אל מתפרות הוורמכט (שהתבססו בעיקר על עובדי כפייה יהודים), וחלק קטן נשלח אל הרייך שבו חולק או נמכר, בייחוד בערים שסבלו מהפצצות אוויריות. השמועה עשתה כנפיים ומהר וברור היה לכל למי היה שייך קניין זה. החרמת הרכוש, תחילה של יהודי גרמניה ולאחר מכן של יהודי אירופה כולה, לא הייתה פעולה חשאית וממודרת. חלק לא מבוטל מאוכלוסיית גרמניה יצא נשכר ממנה, והדבר לא עורר אי שקט באוכלוסייה. ייתכן שרוב הגרמנים לא ידעו, או לא ידעו במדויק, על המתרחש ב"מזרח", אבל לאן הלכו היהודים שבדירתם התגוררו, שחנותם נמסרה לידיהם? מה עלה בגורל אלה שאת מעיל הפרווה שלהם לבשו? איש לא רצה לדעת והכול העדיפו שלא לשאול.

השוד היה חלק בלתי נפרד ממדיניות הנאצים כלפי היהודים עוד לפני המלחמה ובמהלך המלחמה. היהודים סולקו מחיי העסקים ומחיי הציבור במדינות הכבושות. מפעלים כלכליים בבעלות יהודים הופקעו בזמן המלחמה. יהודים פוטרו ממקומות עבודתם ונאסר עליהם לעבוד בשירות הציבורי. בכמה מהמדינות התחלקו הרייך והשלטונות המקומיים ברכוש שנשדד מן היהודים. הרייך השתלט על דירות ועל בניינים של יהודים שגורשו. בגטאות ובמחנות מעבר נעשה השוד בצורה של "תרומות" כפויות. היהודים הותירו מאחוריהם את רוב מיטלטליהם והנאצים ומשתפי פעולה מקומיים ניסו אותם לעצמם.²²⁶

השלב האחרון של השוד התרחש במרכזי ההרג. הרג היהודים ושוד רכושם בגנרל גוברנמן בפולין נעשו כחלק מ"מבצע ריינהרד". (שם צופן למיבצע הכחדה של היהודים בשטחי הגנרלגוברנמן שבפולין הכבושה במסגרת ה'פתרון הסופי'). מטה מבצע ריינהרד היה בלובלין. על המטה הוטלו המשימות הבאות: תכנון כולל של הגירוש, הקמת מחנות ההשמדה והפעלתם, תיאום הגירוש מהמחוזות השונים למחנות ההשמדה, ביצוע פעילות ההשמדה בתוך המחנות, והחרמת חפצים ודברי הערך של הקרבנות והעברתם לרשויות המוסמכות של הרייך. את הפקודות בכל הקשור לפעולות ההשמדה במחנות קיבל מפקד ה"ס. בעל-פה, מטעמי סודיות.²²⁷ מהיהודים שהגיעו למחנות ההשמדה (טרבלינקה, בלז'ץ, סוביבור) ולאחר מכן למחנות הריכוז וההשמדה (אושוויץ, מיידנק) נגזלו כל רכושם וכל חפציהם האישיים. השוד הוסדר בבירור ובדייקנות

²²⁵ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 43.

²²⁶ ישראל, גוטמן. מיכאל, ברנבאום (עורכים). אושוויץ-אנטומיה של מחנה מוות, ירושלים, יד ושם, תשס"ג, עמ' 227.

²²⁷ בוגדן, מוזיאל. לידתו של מבצע ריינהרד: תהליך קבלת ההחלטות בדבר רצח יהודי הגנרלגוברנמן, יד ושם קובץ מחקרים. 1999/2000, 126-93, 28:

בהנחיות נאציות חשאיות. ואולם כדי לשמור על מראית עין של חוקיות, נזהרו תמיד הנאצים בניסוח הנחיותיהם הפומביות בנוגע לרכוש היהודי. מנגנון הפיקוח הנאצי סיווג פעילויות אלה בסיווג סודי ביותר. רשויות הס"ס השתמשו בהוראותיהן ובמסמכים רשמיים אחרים במילון צופן מיוחדות לתיאור הרכוש היהודי השדוד. הן השתמשו במונחים כגון "רכוש של יהודים שיושבו מחדש", "רכוש שהתקבל מיהודים" ו"רכוש של גנבים ושל סוחרים ברכוש גנוב יהודי". מדי פעם השתמשו הנאצים במונחים ספציפיים יותר. המילים "סחבות טקסטיל מן היישוב החדש של היהודים" תיאור מוצרי טקסטיל משומשים או מוצרים מיד שניה שנועדו למחזור. חומרים אחדים תויגו כ"סמרטוטים מן החפצים האזרחיים הבלתי שמישים מפעולות מיוחדות באושוויץ ובמחנות אחרים".²²⁸ פריטי הרכוש שנאספו מאושוויץ, בלז'ץ וטרבלינקה, נשלחו למחסנים בלובלין.²²⁹

השוד השיטתי של הקורבנות במחנות הריכוז מוגדר כעדות לאכזריות יוצאת הדופן של הנאצים. בגדים, כסף, מזון, תרופות, שיני זהב ואף שיער - כל אלה נלקחו מהקורבנות ומוחזרו לשימושם של הגרמנים. איסופם של נכסים אלה הציב לפני אנשי הס"ס פתח ממשי להפרת משמעת ולהתכבד בשלל. חוקרים מעטים בחנו את ההחלטה לשדוד את הקורבנות מבחינת המשמעות הכלכלית, או את השלכות ההחלטה, מאחר והדבר נחשב בדרך כלל לתופעת לוואי שולית של תהליך ההשמדה.²³⁰

אושוויץ בירקנאו - בשנים הראשונות של מלחמת העולם השנייה היו האסירים באושוויץ מטרה לשוד שיטתי אך מוגבל בהיקף שלו. מאוחר יותר ב-1942, ההשמדה החליפה את המאסר כמדיניות הנאצים כלפי האסירים היהודים, ומאז נבזזו כל הנכסים היהודיים עד האחרון שבהם, מאחר ובתהליך ההשמדה האסירים אולצו בדרך כלל לפשוט את כל בגדיהם. העירום שירת שתי תכליות חשובות - הם הטילו אימה על הקורבנות והכניעו אותם מבחינה פסיכולוגית והקלו את שוד חפציהם האישיים.²³¹

צעד ראשון לקראת הגזל שיטתי של רכוש ננקט באביב 1941. באפריל, נשלחה הודעה מהדרגים הגבוהים לפיקוח על מחנות הריכוז כי החזרתם של חפצים אישיים שנלקחו מיהודים במחנות לידיהם של קרובי משפחה "אינה באה בחשבון". לאחר שהוקמו מחנות ההשמדה, היו האיסוף, המיון והחלוקה של הכמויות העצומות של החפצים האישיים לבעיה בהיקף שלא אפשר עוד פתרון, ולפיכך הוקם מנגנון מנהלי מיוחד לטיפול בהם, מחלקת מינהל וכלכלה של הס"ס.²³²

²²⁸ ישראל, גוטמן. מיכאל, ברנבאום (עורכים). אושוויץ-אנטומיה של מחנה מוות, ירושלים, יד ושם, תשס"ג, עמ' 228.
²²⁹ ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך שלישי, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012, עמ' 910.

²³⁰ ישראל, גוטמן. מיכאל, ברנבאום (עורכים). אושוויץ-אנטומיה של מחנה מוות, ירושלים, יד ושם, תשס"ג, עמ' 225.
²³¹ שם, עמ' 225.

²³² ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך שלישי, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012, עמ' 909.

מחלקה זאת הייתה אחראית להפקעת רכושם של קורבנות ההשמדה באושוויץ. מנהלת הס"ס הייתה אחראית לשוד בכל מחנות הריכוז ומרכזי ההרג.²³³ הס"ס חלק את האחריות לסחורות השדודות עם משרד הכלכלה של הרייך, עם משרד האוצר ועם גופים ממשלתיים נאצים אחרים. עם החרמתן, הפכו כל הסחורות לרכוש הרייך.²³⁴

רוב האסירים שהגיעו לאושוויץ בשנתיים הראשונות לקיומו לא היו יהודים, ובאותן שנים הוחרמו חפצים אישיים רק לעיתים נדירות. לאחר שנרשמו האסירים ולבשו את מדי האסיר של המחנה, הודו להם אנשי המחנה להפקיד את חפציהם האישיים באזורים שיועדו לכך. אנשי הס"ס אספו מזון, מטען יד, טבעות נישואין, שעונים, תכשיטים, בגדים, נעליים ופריטים אחרים. כל המטלטלים אוחסנו במחסני המחנה ונמסרו לקרובי משפחה במקרה שקרובם האסיר מת. ככל שנמשכה המלחמה וככל שהלכה אוכלוסיית האסירים וגדלה והכילה עוד אסירים מארצות שכבש הוורמכט, גדלה בהדרגה החרמת הרכוש.²³⁵

בהתאם להוראות הנאצים, היהודים הגיעו בדרך כלל לאושוויץ כשהם נושאים מטען שמשקלו לא יותר מ-30 עד 50 קילוגרמים. הם הביאו איתם בגדים, מזון, חפצים אישיים, כלי בית, שמיכות, סדינים, סירים ושטיחים, כלי עבודה ומצרכים חיוניים. רופאים, נשאו איתם בדרך כלל את מכשיריהם הרפואיים ותרופות. נאסר על היהודים לקחת עצמם חפצי ערך וסכומי כסף גדולים, ואולם רבים התעלמו מן האיסור והטמינו חפצי ערך במטענם.²³⁶

במאי 1944 החל סגל הס"ס באושוויץ לקבל את משלוחי היהודים בשלוחה של מסילה שהונחה במיוחד במסוף רכבות המשא ונקראה "רציף היהודים". לאחר מכן הובלו משלוחי האסירים היישר לרציף בתוך מחנה בירקנאו. ברציפים אלה עברו האסירים היהודים שהגיעו את השלב הראשון של מעשי הביזה. הורו להם להשאיר את כל המטען הכבד בקרונות הרכבת או במקומות שהוקצו לכך.²³⁷

בפעולת ההחרמה נאספו חפצים מכל הבא ליד, הכל נאסף. המנגנון היה יסודי ומדויק. קומנדו עבודה של אסירים אסף את המטען שהושאר בקרונות המשא של הטרנספורטים ועל הרציף. קומנדו אחרים אספו בגדים וחפצי ערך בחדרי ההלבשה. שיער הנשים נגזר במספרות שליד תאי הגזים. שני זהב נעקרו מפיות הגופות, ובשומן האדם שניגר מן הגופות הנשרפות השתמשו להזנת הלהבות כדי להאיץ את השריפה. החרמת רכוש והרג היו שני תהליכים שהיו חלק בלתי נפרד ממחנה המוות.²³⁸ כך עבד המנגנון - קומנדו עבודה של אסירים שנקרא "קומנדו פינוי על הרציף", פרקו את החפצים שהותירו האסירים, בשעה שהקורבנות נשלחו לתאי הגזים. בסיוע אסירים אחרים העמיסו אנשי

²³³ ישראל, גוטמן. מיכאל, ברנבאום (עורכים). אושוויץ-אנטומיה של מחנה מוות, ירושלים, יד ושם, תשס"ג, עמ' 226.

²³⁴ שם, עמ' 225.

²³⁵ שם, עמ' 226.

²³⁶ שם, עמ' 228.

²³⁷ ישם, עמ' 228.

²³⁸ ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך שלישי, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012, עמ' 912.

קומנדו הפינני את החפצים על משאיות, ואלה הובילו אותם למחסני המחנה. ברציף הפריקה עבד גם "קומנדו אוספי המזון". תפקידם היה לנבור ברכוש השדוד, לחפש בו מזון ולהעבירו למחסני המזון.²³⁹ קודם לכניסתם לתאי הגזים אולצו האסירים היהודים להשאיר בחוץ את בגדיהם, נעליהם ורכוש אחר. האסירים האמינו כי הם הולכים להתקלח ולא ידעו שעומדים לשדוד ולרצוח אותם. ברגע שנכנסו לתא הגזים, מוינו מיד מיטלטליהם ונשלחו למחסני המחנה. על מיון הביזה והטענתה הופקדו אסירי הזונדרקומנדו שעבדו בתאי הגזים ובמשרפות. כסף וחפצי ערך אחרים שנמצאו בין בגדי הקורבנות נערמו במקומות שהוקצו לכך משגיחי הס"ס. כאשר הצטברו חפצי ערך בכמויות גדולות, הם הועברו למחסנים.²⁴⁰

תחילה רוכזו כל בגדי האסירים ומטען היד שלהם במחסן בלוק 26 במחנה הראשי של אושוויץ. ואולם, באמצע 1942, הצטבר רכוש שדוד רב כל כך, עד ששלטונות המחנה החלו להשתמש לאחסונו בשישה בלוקים ליד המחנה הראשי. לאחסון הסחורות הכשירו פקידי המחנה רשת מורכבת של מחסנים שנועדו לשמש להכנת הסחורות למשלוח או לשימוש במחנה.²⁴¹ מתקני אחסון אלה כונו רשמית "מחסני מיטלטלים". הם היו דומים למחסנים שנשמרו בהם בגדיהם וחפציהם האישיים של אסירי המחנה.

מתקני האחסון קנדה שכנו בכמה עשרות בלוקים ומבנים אחרים. החשובים שבהם היו קנדה-1 וקנדה-2. לאחר שמבצעי ההרג נכנסו להילוך גבוה, הייתה כמות הסחורות השדודות שנשלחו למתקני האחסון קנדה, גדולה כל כך, עד שהיה צריך לאחסן אותן באורח זמני בחוץ ליד המחסנים.²⁴²

בין מסמכי הנאצים ששרדו ישנם דוחות המעידים שהרכוש השדוד הועבר מאושוויץ ברשת הפצה מורכבת ששירתה אנשים רבים וענפים כלכליים שונים של הרייך השלישי. ב-26 בספטמבר 1942, הוצאה הנחיה חשובה לראשי המחלקות המינהליות של אושוויץ ומיידנק, בנוגע לחלוקת הרכוש השדוד. מינהלות המחנה הצטוו להפקיד מוזמנים בשטורות גרמניים ברייכסבנק, הבנק המרכזי של גרמניה בברלין.²⁴³ כמו כן רוב חפצי הערך, לרבות כסף, תכשיטים, שעוני זהב וזהב דנטלי, הועברו כנדרש לרייכסבנק.²⁴⁴

שלוחות כלכליות של הס"ס הכפופות למשרד הכלכלה של הרייך הוסמכו לקבל את הסחורות השדודות, האריגים, מוצרי העור, כלי הבית וחפצים שימושיים אחרים הופנו לשימושם של גרמנים שיושבו מחדש ושל סגל ס"ס של המחנה. בגדים ונעלים הוקצו לאסירים.²⁴⁵ כמו כן נקבע כי סחורה פגומה יכולה לשמש חומר גלם במפעלים תעשייתיים, ולכן היא תימסר למשרד הכלכלה של הרייך.

²³⁹ ישראל, גוטמן. מיכאל, ברנבאום (עורכים). אושוויץ-אנטומיה של מחנה מוות, ירושלים, יד ושם, תשס"ג, עמ' 228.

²⁴⁰ שם, עמ' 229.

²⁴¹ שם, עמ' 228.

²⁴² שם, עמ' 231.

²⁴³ ישראל, גוטמן. מיכאל, ברנבאום (עורכים). אושוויץ-אנטומיה של מחנה מוות, ירושלים, יד ושם, תשס"ג, עמ' 231.

²⁴⁴ ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך שלישי, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012,

עמ' 917.

²⁴⁵ ישראל, גוטמן. מיכאל, ברנבאום (עורכים). אושוויץ-אנטומיה של מחנה מוות, ירושלים, יד ושם, תשס"ג, עמ' 232.

ב-14 באוקטובר 1942, לרגל חג המולד המתקרב, הורה מפקד הס"ס היינריך הימלר לספק סחורות ממחסני אושוויץ ומיידנק ליותר מ-230,000 גרמנים שיושבו מחדש, ול-45,000 מתיישבים גרמנים באוקראינה. הימלר הורה להעניק לכל מתיישב גרמני בגדים, מעיל, כובע ומוצרים חיוניים אחרים.²⁴⁶ סגל המחנה ואזרחים אחרים של הרייך השלישי נהגו להגיש למינהלת המחנה בקשות להקצות או למכור להם רכוש שנשדד מן הקרבנות היהודים (בגדים, עגלות תינוקות, כלי בית).²⁴⁷ האוצרות שנבזזו מקורבנות ההשמדה שבו בקסמם את אנשי הס"ס ששירתו באושוויץ. רבים מהם נכנעו לחמדנות והיו להוטים להניח את ידיהם על שלל רב ככל האפשר, בעיקר על חפצי ערך.²⁴⁸ הנאצים ניצלו עד תום את אסירי מחנות הריכוז וההשמדה, מעבר לביזת רכושם האישי של האסירים או ניצולם בתור עובדי כפייה, היהודים שנרצחו באושוויץ הפכו לחומרי גלם: שערם, עצמותיהם ושיני הזהב שלהם נמכרו כדי להעשיר את הרייך השלישי.²⁴⁹

היקף השוד בכלל מחנות המוות - קצב ההשמדה בטרבלינקה בבלז'ץ וסוביבור, ובמרכזי הריכוז והשמדה אושוויץ ומיידנק, הניב החל מ-1942 כמויות גדולות של מתכות יקרות. הוועדה הראשית לחקר פשעי הנאצים בפולין בדקה יותר מ-2,900 דוחות על הוצאת שיניים תותבות, ומצאה כי 16,325 שיני זהב ושיניים מסגסוגות יקרות אחרות נעקרו מפיותיהם של 2,904 אסירי אושוויץ, בין החודשים מאי לדצמבר 1942. בתחילת 1944 העריכו חברי מחתרת האסירים באושוויץ כי הס"ס צבר 10 עד 12 קילוגרמים זהב מדי חודש. לפי דוח סודי שהוברח מן המחנה בתחילת השמדתם של יהודי הונגריה במאי 1944, הס"ס קיבל משלוח של 40 קילוגרמים זהב ומתכת לבנה.²⁵⁰ ברייכסבנק הועלתה השאלה מה לעשות במשלוחים המצטברים והוחלט כי הרכוש יועבר מן המחסנים וינותב לגופים הבאים - מטבעות נשארו במחלקת המתכות היקרות. מניות הועברו למחלקת ניירות ערך. שיני זהב נשלחו לצורך התכתן אל המטבעה הממלכתית הפרוסית. תכשיטים נשלחו לבית המשכון של ברלין. ההכנסות ממכירת המתכות וניירות הערך הופקדו בקופת הראשית של משרד האוצר הנאצי.²⁵¹

בשעה שהגיעו היהודים למחנות, גולח שיער ראשם של האסירים, גברים ונשים כאחד. יותר מ-160 קילוגרמים שיער נגזזו ב-1942 מראשי אסירים במיידנק. בין ינואר 1943 למרץ 1944 נשלחו 730 קילוגרם שיער ממיידנק לבתי החרושת.²⁵² בדו"ח מ-6 בפברואר 1943 מצוין כי יותר מ-800 מטעני רכבת של מוצרים שהופקו מיהודים באושוויץ ובמיידנק כללו 3,000 קילוגרמים שיער נשים. שיער זה שימש שימוש נרחב בשורה של מוצרים תעשייתיים.²⁵³ שערם של קורבנות אושוויץ ומחנות אחרים

²⁴⁶ שם, עמ' 233.

²⁴⁷ שם, עמ' 233.

²⁴⁸ שם, עמ' 237.

²⁴⁹ שם, עמ' 238.

²⁵⁰ שם, עמ' 239.

²⁵¹ ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך שלישי, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד ושם, ירושלים, 2012, עמ' 919.

²⁵² גוטמן ישראל. מיכאל ברנבאום. (עורכים). אושוויץ-אנטומיה של מחנה מוות, ירושלים, יד ושם, תשס"ג, עמ' 240.

²⁵³ שם, עמ' 241.

שימש ליצירת לבד, חוטים, אריגים וגרביים. בדיקות מעבדה וכמה פסיקות של בתי המשפט מצביעים על כך שנעשה שימוש בשיער אדם להכנת מנגנוני השהייה של פצצות, חבלים ומיתרים של ספינות, מזרנים ובגדים.²⁵⁴

בסך הכל הפיקו הנאצים כ-60 טונות שיער ו-6 טונות זהב דנטלי מגופות הקורבנות באושוויץ. כך לפי עדותו של פרופסור רומן דוידובסקי, שצוטטה במשפט הס באפריל 1947. הדרגים הבכירים ביותר של הס"ס העריכו בזמנם את הרווח שהופק מאסיר ממוצע במחנה ריכוז. בהתבסס על תוחלת חיים של תשעה חודשים לאסיר ממוצע ובניכוי הוצאות החזקתו, הגיע הרווח ל-1,431 מרקים לאסיר. בניכוי ההוצאות בגין שריפת הגופה הסתכם ערך הכסף, חפצי הערך, הבגדים, החפצים האישיים, שיני הזהב והמתכות היקרות האחרות ב-200 מרקים. לפיכך, לפי החישובים שערכו הנאצים בעצמם, סך הרווח הממוצע מאסיר אחד, הגיע ל-1,631 מרקים.²⁵⁵

---

²⁵⁴ שם, עמ' 242.

²⁵⁵ שם, עמ' 243.

פרק אחד-עשר: שוויץ - מעילה בכספי היהודים

המציאות הגיאוגרפית של שוויץ, השוכנת במרכז אירופה, (גובלת עם צרפת, איטליה, גרמניה ואוסטריה), השפיעה על מדיניותה הבינלאומית ועל התייחסותה למערכת הקשרים בין ארצות אירופה. במרוצת השנים שררה מתיחות בין מדינות אלה שגרמה למלחמות קשות וממושכות. שוויץ קבעה לעצמה עקרון להישאר מחוץ לסכסוכים אלה, ומאז קונגרס וינה ב-1815, הוכרזה כמדינה ניטרלית. השווייצרים שמרו בקפידה על מדיניות ניטרלית ואי התערבות בסכסוכים טריטוריאליים וצבאיים בין המעצמות. מדיניות זאת לא הייתה תלויה רק ברצון שלה. גם המעצמות והקהילה הבינלאומית היו מעוניינות שבלב אירופה תישאר מדינה מחוץ למאבקים הכוחניים, על מנת שתהווה בסיס לפעילותם ברחבי אירופה. האמריקאים רצו זאת בגלל המרחק והמדינות האחרות כמקום לפגישות עם האויב.²⁵⁶

המציאות הגיאופוליטית ומדיניותה של שוויץ הפכו אותה למרכז מסחרי ופיננסי בינלאומי, כאשר הבנקים בשוויץ מילאו תפקיד מרכזי בעולם העסקים הבינלאומי. בזמן מלחמת העולם השנייה, כל הארצות בשכנותה של שוויץ נכבשו על ידי הצבא הגרמני, ואיש לא יכל להיות בטוח ששוויץ תישאר מחוץ למלחמה והכיבוש הגרמני. ב-10 במאי 1940, פלשו הגרמנים לצרפת, בלגיה והולנד, וב-22 ביוני 1940 נכנס צבא צרפת ונחתם חוזה שביתת הנשק בין גרמניה וצרפת.

במשך תקופה זאת הקפידה ממשלת שוויץ לעמוד מבחוץ ולהשקיף על הנעשה מבלי להתערב ולנקוט עמדה, הניסיון לשמור על הניטרליות השווייצרית נועד בעיקרו למנוע את פלישת גרמניה לשוויץ.²⁵⁷ למרות שמשברי המלחמה איימו על שוויץ מכל עבר, שוויץ ידעה שלא תוכל להבטיח את ביטחון תושביה במידה וגרמניה בעלת העוצמה תחליט לסבך אותה במלחמה. על כן משימתם הייתה לא לתת לגרמנים עילה לכך.²⁵⁸ לפיכך, ניסו השווייצרים לשמור על הניטרליות בכל דרך אפשרית אפילו במחיר פגיעה במדיניותה שהייתה מבוססת על מסורת של מקלט לנמלטים מעריצות, ומשטר המבוסס על החופש הדמוקרטי וההומניות. מראשית ימיו של השלטון הנאצי ועד לשלב האחרון במלחמה, כאשר חדלה שוויץ לחשוש מהתקפה גרמנית, התלבטו השלטונות ולא פסקו הוויכוחים בציבור - כיצד לשמור על המדינה וגם למלא אחר הצו המוסרי. מאז עלייתם של הנאצים בגרמניה לשלטון, הייתה מדיניות הפליטים של שוויץ מורכבת, משום שהנרדפים על ידי הנאצים בארצות שכנות ראו באופן טבעי בשוויץ ארץ מקלט.²⁵⁹

בין אותם פליטים שניסו להימלט היו אלפי יהודים. לאור בעיית הפליטים, השווייצרים הבחינו בין סוגים שונים של פליטים: פליטים מדיניים, כשמקודם ניתן להם מקלט, מהגרים, שהוענקה להם זכות

²⁵⁶ הייני, בורנשטיין. האי שוויץ- פעולות עזרה והצלחה בשנים 1939-1946, מורשת, תל אביב, 1996, עמ' 15.

²⁵⁷ שם, עמ' 16.

²⁵⁸ לני, יחיל. השואה - גורל יהודי אירופה 1932-1945, כרך שני, שוקן, תל אביב, 1987, עמ' 772.

²⁵⁹ שם, עמ' 772.

שהות מוגבלת, פליטים שהועמדו בפיקוח מיוחד ונעשו מאמצים לחייבם לצאת בהקדם, ופליטים יהודים. בעת המלחמה הגיעו, מלבד היהודים, פליטים אחרים מכל הארצות הכבושות. בסך הכל עברו את שוויץ בעת שלטון הנאצים כ-300,000 זרים, ביניהם כ-30,000 יהודים. מצבם של הפליטים היהודים ותנאיהם השתנו בעקבות השינויים שחלו בגרמניה ובאוסטריה ואחרי כן בשדות הקרב.²⁶⁰ שני גורמים עיקריים קבעו את מדיניות ממשלת שוויץ כלפי פליטים בכלל וכלפי היהודים בפרט: 1. האיום המתמיד (לפחות עד סוף 1943) שאם תקלוט שוויץ את הפליטים היהודים תגיב גרמניה הנאצית בהתקפה צבאית על שוויץ, ומנגד רצונה של שוויץ לא להגיע לעימות שכזה. 2. החשש של התגברות של "גורמים זרים", ומשקלם בקרב האוכלוסייה הכללית. אולם נימוק זה פעל רק נגד היהודים והיה בו יסוד אנטישמי. היחס המיוחד לגבי היהודים תואם וסוכם בין ממשלת שוויץ והשלטונות הגרמניים בשנת 1938 באופן רשמי. בהדרכת ראש משטרת הזרים ובאמצעות שגרירות שוויץ בברלין נקבע שבכל הדרכונים של יהודים אזרחי גרמניה יהיה סימון מיוחד. השוויצרים ששמחו לקבל הון יהודי שמחו פחות לקלוט פליטים יהודים, שהיו לעיתים קרובות המפקידים עצמם. השוויצרים מנעו בתוקף כניסת יהודים שניסו לברוח מגרמניה ומאירופה הכבושה.²⁶¹ בשנת 1942, ביססה ממשלת שוויץ ב"חוק המקלט" אפליה נגד יהודים. על פי תיקון החוק: "פליטים מסיבות גזע בלבד, למשל יהודים, אינם נחשבים כפליטים פוליטיים", ובאוגוסט 1942, החליטה הממשלה לסגור את גבולות שוויץ בפני פליטים יהודים.²⁶²

לפני מלחמת העולם השנייה, בעת עליית הנאצים לשלטון, רצו יהודים רבים במרכז ובמזרח אירופה להגן על חלק מנכסיהם על ידי הפקדת כסף בחשבונות שוויצרים ודברי ערך בכספות שוויצריות. זאת בעקבות חוק שחקקו השוויצרים בשנת 1934 כדי לעודד העברות כאלו. חוקי הסודיות הבנקאית עזרו לשמור על אלמוניותם של מפקידים. בזמן המלחמה שוויץ שימשה כמקום מקלט להון היהודי שהוברח מגרמניה הנאצית והמדינות שעליהן איימה, וכן גם לכמויות עצומות של זהב וחפצים יקרי ערך אחרים שנבזזו בכלל ומהיהודים בפרט בכל רחבי אירופה הכבושה. עד סוף המלחמה שוויץ הלבילה מאות מיליוני דולרים בנכסים גנובים, כולל זהב שנלקח מהבנקים המרכזיים של המדינות שנכבשו, וחלק מהיהודים "שניצלו" את האפשרות להפקיד את כספיהם ורכושם בבנקים בשוויץ ולא הצליחו להימלט מלהבות השואה.²⁶³ במקביל שימשו הבנקים בשוויץ מקום להלבנת כספים נאצים, הקצונה הנאצית פתחה חשבונות בבנקים "לעיתות צרה" והכסף והזהב שנשדד מהקורבנות היהודים הוברח גם הוא לשוויץ.

²⁶⁰ לני, יחיל. השואה - גורל יהודי אירופה 1932-1945, כרך שני, שוקן, תל אביב, 1987, עמ' 773.

²⁶¹ אבי, בקר. "פניה המרושעות של הניטרליות", בתוך: רפל, י, עורך, משואה קובץ שנתי לתודעת השואה והגבורה, תל-יזחק, 141-129, 1997, עמ' 129.

²⁶² לני, יחיל. השואה - גורל יהודי אירופה 1932-1945, כרך שני, שוקן, תל אביב, 1987, עמ' 773.

²⁶³ אבי, בקר. "פניה המרושעות של הניטרליות", בתוך: רפל, י, עורך, משואה קובץ שנתי לתודעת השואה והגבורה, תל-יזחק, 141-129, 1997, עמ' 129.

המוניטין שיצא לשוויץ כמקלט בטוח, נייטרלי, בתקופת המלחמה נפגע עקב הגילויים של שנות התשעים של המאה הקודמת, לגבי העסקאות שלה עם גרמניה בזמן המלחמה. זה התחיל בבדיקת חשבונות הבנק הרדומים של נפגעי השואה ותפס תנופה שהקיפה את מכלול העסקים הכלכליים של שוויץ עם הנאצים. בשנים אלה נחשפה כמות עצומה של חומר מפליל ששופך אור על הצד המרושע של "הניטרליות" השוויצרית. בסוף המלחמה שוויץ התנגדה בהצלחה לדרישת בעלות הברית להחזיר משאבים אלה, ובהסכם ווישינגטון משנת 1946, הסתפקו בעלות הברית בקבלת 12% בלבד מהזהב הגנוב.²⁶⁴

ב-5 בפברואר 1946, נחשף מסמך מודיעיני כלכלי של בעלות הברית בשם "תביעותיהן של בעלות הברית כנגד השוויצרים למען השבת זהב שדוד", ועלה נושא שוד הזהב והלבנת הכספים. המסמך גילה כיצד התקבל שלל נאצי בברכה בשוויץ, וכיצד הלבין "הבנק השוויצרי הלאומי" זהב גנוב, וייצא אותו מחדש לספרד ופורטוגל הניטרליות.²⁶⁵

מפירוט של העברות הזהב הגרמניות מאפריל 1938 ועד מאי 1945, ניתן לראות כי לפי טור "ההכנסות" התחיל הרייך השלישי את המלחמה עם עתודות זהב בשווי של 100 מיליון דולר. לסכום זה התווסף הזהב שנשדד מאוסטריה, צ'כוסלובקיה, דנציג, פולין, הולנד, בלגיה, יוגוסלביה, לוקסמבורג, צרפת, איטליה והונגריה - בסך הכל 648 מיליון דולר. לעומת זאת, טור "ההוצאות" מציין לאן הועבר הזהב השדוד. זהב בשווי של בין 275-282 מיליון דולר נמכר לבנק השוויצרי יחד עם עוד 20 מיליון דולר שאולי נמכרו לבנק לפני 1942.

לפי הודאתו של הבנק עצמו - בדו"ח פנימי שפורסם בסתיו 1984, המשיכו פקידי הבנק לקבל בזמן המלחמה, בין ספטמבר 1939 למאי 1945, משלוחי זהב מהרייך השלישי, בסכום כולל של 1,638 מיליון פרנקים שוויצרים. רוב הזהב שנשלח לשוויץ הועבר דרך המחסן שפתח הרייכסבנק בברן במאי 1940. מתוך הזהב בשווי 1.6 מיליארד פרנקים שוויצרים, 12 מיליארד נמכרו לבנקים ו-400 מיליארד הפרנקים הנוותרים הועברו ל"בנק הסדרים בינלאומיים" בבאזל, ולבנקים שוויצרים אחרים. רוב מכירות הזהב של הרייכסבנק לבנק השוויצרי בוצעו בין השנים 1941 עד 1944, מעט אחרי שגרמניה הנאצית כילתה את עתודות הזהב הטרומ-מלחמתי שלה.²⁶⁶

על פי ההיסטוריון השוויצרי, ז'אק פיקארד, בין השנים 1940-1945, כל הייצור והסחר של שוויץ היה רתום לכלכלת המלחמה הגרמנית. כל מה שהגרמנים החרימו, מבנקים, מחנויות תכשיטים ואוספים פרטיים, מצא דרכו בעיקר לשוויץ, כאשר מדינות ניטרליות אחרות היססו לגעת בסחורה זאת. על פי מסמך בלגי, למשל, כל היהלומים המעובדים מ-1,200 מלטשות באנטוורפן, בעיקר בבעלות יהודית, נמכרו ב-1940 על ידי הנאצים לשוויץ וגם לספרד ומשם הועברו ליצוא גם לארצות הברית. 160 מיליון דולר של זהב הוחרם בהולנד, כולל 39 טונות שנלקחו בעיקר מהיהודים, הועבר לשוויץ.

²⁶⁴ אבי, בקר. "פניה המרושעות של הניטרליות", בתוך: רפל, י, עורך, משואה קובץ שנתי לתודעת השואה והגבורה, תל-יזחק, 141-129, 1997, עמ' 129.

²⁶⁵ שם, עמ' 139.

²⁶⁶ אדם, לבור. הבנקאים הסודיים של היטלר – כיצד הרוויחה שוויצריה מרצח העם הגרמני, ידיעות אחרונות, תל אביב, 1998, עמ' 77-80.

על פי ההיסטוריון האמריקאי ארתור סמית, למרות אזהרות חריפות מבעלות הברית, הזהב הנאצי עשה דרכו לבנק המרכזי בגרמניה ומשם למרתפי הבנקים בשוויץ. חלק מהזהב שנלקח מקורבנות יהודים, כולל שיני זהב שנעקרו, היה מסומן בהטבעה "לובלין" ו"אשוויץ".²⁶⁷

שוויץ סיפקה לגרמניה שירות חשוב גם בשוד האומנות באירופה הכבושה. כמו את הזהב כך גם את יצירות האומנות היה צורך למכור, כדי להפוך אותן למטבע, או להמירן ביצירות שתאמו יותר את "הטעם" הנאצי המקולקל. השוק השוויצרי הוצף יצירות אומנות שדודות, אשר רבות מהן נגזלו מיהודי אירופה. שוויץ "עצמה עיניים" בשנים שהתנהל מסחר ברכוש יהודי והיה קל לזהותו. לאחר המלחמה היה חוסר נכונות מצד הממשל לחקור ולהחזיר אוצרות אומנות, ויותר מכך, קציני בעלות הברית שתפקידם היה לסייע בהחזרת היצירות, נחסמו באופן שיטתי.²⁶⁸ על פי היומון "דיילי טלגרף" הבריטי, הנאצים העבירו לשוויץ בתקופת המלחמה יצירות אומנות ששדדו מהיהודים, שערך נאמד ב-15 מיליארד דולר. היצירות הן בעיקר תמונות שנגזלו יהודים בצרפת ובמדינות מזרח אירופה, והגיעו לשוויץ במזוודות דיפלומטיות בשנות המלחמה.²⁶⁹

שוויץ התעשרה לא רק מקורבנות השואה, אלא גם ממבצעי השואה. שוויץ הייתה המקלט האהוב ביותר לחשבונות הבנק והכספות הנאצים, שהכיל לעיתים חומר שנשדד מיהודים. הבנקים השוויצרים עשו עסקים טובים עם הרייכסבנק הגרמני ועם פקידים בודדים. לקראת סוף המלחמה, בשעה שמדינות ניטרליות אחרות סירבו לרכוש זהב ישירות מגרמניה, המשיכה שוויץ לעסוק במסחר רווחי זהב. הזהב הגיע משני מקורות: עתודת הזהב של הבנקים המרכזיים של המדינות הכבושות וזהב שנלקח מקורבנות, ובכלל זה סתימות זהב שנעקרו מגופות. מסמכים שהתגלו בשנות התשעים בארכיונים של גרמניה המזרחית הראו כי בשנת 1944 שלח מפקח הס"ס ושר הפנים הגרמני, היינריך הימלר, רכבת מיוחדת עמוסת זהב, תכשיטים וחפצי אמנות בשווי מאות מיליוני דולרים לשוויץ להפקדה בכספות בנקים שוויצרים. משאבים אלה נועדו להנחת התשתית ל"רייך הרביעי".²⁷⁰ הבנקים השוויצרים המשיכו להחזיק בנכסים שהיהודים הצליחו להבריח החוצה, והן ברוב הנכסים שהיהודים לא הצליחו להבריח, ואשר נבזזו על ידי הגרמנים. הסתבר שלא רק מוסדות כלכליים שוויצרים נהנו מסבלם של היהודים, אלא גם חברות מסחריות ותעשייתיות שוויצריות. חברת הנעליים השוויצרית באלי רכשה בגרמניה חנויות שהוחרמו מיהודים. יהלומים שנגנבו מלמעלה מ-100 חברות בבלגיה הכבושה נמכרו לסוחרים שוויצרים וספרדים.²⁷¹

²⁶⁷ אבי, בקר. "רכוש יהודי אירופה: הכבוד האבוד של מיתוסים לאומיים", גשר: (135), 7-25, קיץ תשנ"ז, עמ' 19.
²⁶⁸ איתמר, לוין. פיקדון אחרון. גזל כספי קורבנות השואה בבנקים השוויצריים, הד ארצי, אור יהודה, 1998, עמ' 242.
²⁶⁹ שם, עמ' 242.

²⁷⁰ אבי, בקר. "פניה המרושעות של הניטרליות", בתוך: רפל, י, עורך, משואה קובץ שנתי לתודעת השואה והגבורה, תל-יזחק, 129-141, 1997, עמ' 131.
²⁷¹ שם, עמ' 131.

במהלך 1995 ו-1996 הוצפה העיתונות המערבית בידיעות על רכוש יהודי שלא הוחזר. במהלך שנים אלו נעשו מאמצים מצד הקונגרס היהודי העולמי להכריח את שוויץ לבדוק את נושא החשבונות הרדומים של נפגעי השואה. הנכסים הנבדקים הם:
-חשבונות בנק וכספות של אישים פרטיים ושל חברות.
-זהב שנשדד מהבנקים המרכזיים של המדינות הכבושות.
-זהב פרטי ומתכות יקרות אחרות ותכשיטים, ובכלל זה זהב שמקורו בשיניים שנעקרו, שרובן הותר ועורבב בזהב.

-נכסים "חוקיים" ושדודים, כולל יצירות אמנות, שהוחבאו בשוויץ על ידי פקידים ואנשי עסקים גרמנים.
-נכסים גנובים שנקנו על ידי אישים ומוסדות שוויצרים לצורך מכירתם בשוויץ או מחוצה לה.
-תעודות ביטוח.²⁷²

בשנת 2001 פורסמה הרשימה המלאה של אותם חשבונות שזוהו כחשבונות שסביר או אפשרי שהשתייכו לקורבנות. ביצוע התשלומים הוטל על בית המשפט ליישוב תביעות. עד 30 בספטמבר 2003 שולם סך של 131,456,606 דולר בעבור 1,751 חשבונות, ועד 2005 הגיעו התשלומים ל-254,000,000 עבור 1,910 חשבונות.²⁷³

ראויה לציון גם שוודיה שהייתה מדינה ניטרלית בזמן המלחמה. בשוודיה פרשת הזהב והרכוש התפוצצה בתחילת 1997. שוודיה, כמו שוויץ, שימשה בזמן המלחמה מקום מקלט להון היהודי שהוברח מגרמניה הנאצית. בשוודיה מדובר בשתי קטגוריות של רכוש: פיקדונות של יהודים מחוץ לשוודיה, וזהב נאצי שהועבר אליה. המסמכים שהתגלו הצביעו כי ממשלת שוודיה וראשי הבנקים ידעו במהלך המלחמה, כי חלק מהכספים הנאצים נבזזו ממדינות, מאנשים פרטיים וביניהם יהודים. גילויים נוספים קושרים חברות שוודיות בהספקת חומרי מלחמה וגם גז ציקלון למחנות השמדה.²⁷⁴ בהקשר למיתוס הניטרליות של שוודיה עלתה פרשה שהייתה קשורה למשפחות של חסיד אומות העולם ראול ולנברג, שהציל רבבות יהודים בהונגריה ב-1944 וסיכן את מעמדו הדיפלומטי ואת חייו לשם כך. לראול היו שני דודים, ששלטו בחברות ענק במסגרת אימפריה משפחתית והעניקו סיוע כלכלי חיוני לגרמניה הנאצית. מסמכי ביון אמריקאי שנחשפו הראו כי ארצות הברית דאגה מפעילות תאגיד ולנברג. שר האוצר האמריקאי הזהיר מפני כל מגע איתם שכן לטענתו החברה שימשה הסוואה לאחזקות של גרמניה הנאצית. בנק המשפחה הגדיל את הונו בשיעור גבוה במהלך המלחמה. חוקרים סבורים כי היעלמותו של ראול ולנברג קשורה בתגובה סובייטית על הסיוע שהעניקה משפחתו לנאצים.²⁷⁵

²⁷² שם, עמ' 131.

²⁷³ ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך שלישי, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012, עמ' 1147-1146.

²⁷⁴ אבי, בקר. "רכוש יהודי אירופה: הכבוד האבוד של מיתוסים לאומיים", גשר: (135), 7-25, קיץ תשנ"ז, עמ' 16-17.

²⁷⁵ שם, עמ' 17-16.

ב־ספטמבר 1996, התפרסם דו"ח אייזנשטאט, מסמך מדיני רשמי של ממשלת ארה"ב, המציג את עמדתה הרשמית של ארה"ב בנושא הסיוע הכלכלי של שוויץ לגרמניה. הקביעה החריפה ביותר מופיעה בעמוד הראשון של הדו"ח: מעשיהן של המדינות הניטרליות, שנעשו למרות אזהרות מצד בעלות הברית, נמשכו זמן רב לאחר שהייתה להן סיבה לגיטימית לחשוש מפני פלישה גרמנית. קביעה זאת נוגעת לשוויץ ושבדיה, שכן המדינות האחרות לא היו נתונות לסכנת פלישה. מעשים אלו, הביאו להארכת המלחמה.

לפי הדו"ח, הייתה חשיבות מיוחדת לשוד הזהב. השוד ברחבי אירופה הכבושה היה חיוני למימון מאמץ המלחמה הגרמני, הנאצים נטלו חלק פעיל בשוד הזהב, והרייכסבנק נטל חלק פעיל בהפיכת הזהב השדוד למטבע לשם רכישת הצרכים החיוניים של גרמניה. בנסיבות המיוחדות של מלחמת העולם השנייה, התנגשה הניטרליות במוסריות, ולעיתים קרובות סיפקו המדינות הניטרליות תירוצים כדי להימנע משיקולים מוסריים.

עוד מוסיף הדו"ח, הניטרליות הייתה מבוססת מבחינה היסטורית במשפט הבינלאומי, והיא שימשה במשך מאות שנים של מלחמות באירופה כאמצעי לגיטימי של מדינות קטנות לשמירה על ריבונותן ועל יכולת קיומן הכלכלית. ואולם המדינות הניטרליות פורטוגל, ספרד, שבדיה, שוויץ, תורכיה הבינו באיטיות, שזו אינה עוד מלחמה. רובן לא הבינו זאת כלל. גרמניה הנאצית הייתה איום מוסרי על הציוויליזציה המערבית, ואילו ניצחה הייתה מהווה איום גם על קיומן של המדינות הניטרליות.²⁷⁶ המדינות הניטרליות עשו מעט מאוד כדי לסייע לנרדפי הנאצים. המניעים לניטרליות היו פחד והגנה עצמית, היה גם מניע של תועלת כלכלית שיכלו אותן מדינות להפיק ממצבן המיוחד, ובכמה מהן המניע היה רגשות פרו-נאציים (ספרד ופורטוגל).

הדו"ח התייחס לסחר הזהב שהתקיים בין גרמניה הנאצית לשוויץ והגדיר את תפקידה של שוויץ במלחמת העולם השנייה כ"מעורב מאוד". שוויץ מכרה לגרמניה נשק, תחמושת, אלומיניום, מכונות, כלים מדוייקים לתעשייה ומוצרים חקלאיים, והנאצים שילמו בזהב השדוד. שני שלישים מהזהב הגרמני שהגיע לשוויץ, שימש לתשלום תמורת רכישותיהם של הנאצים. המסקנה - גרמניה שילמה תמורת הנשק בזהב השדוד.²⁷⁷

²⁷⁶ איתמר, לוי. פיקדון אחרון. גזל כספי קורבנות השואה בבנקים השווייצריים, הד ארצי, אור יהודה, 1998, עמ' 243.

²⁷⁷ איתמר, לוי. פיקדון אחרון. גזל כספי קורבנות השואה בבנקים השווייצריים, הד ארצי, אור יהודה, 1998, עמ' 243.

פרק שנים-עשר: בריטניה- רכושם של הקורבנות

אחת הפרשות החמורות ביותר של גזל רכוש קורבנות השואה התרחשה בבריטניה. חומרת הפרשה נובעת מהעובדה שמדובר בבריטניה, מנהיגת העולם החופשי במאבק נגד הנאצים. כמו כן, העובדה שלאחר השואה בריטניה השתמשה ברכוש היהודי לצרכיה.²⁷⁸

כבר בשנות השלושים חסמה בריטניה את נתיב הבריחה העיקרי של יהודי גרמניה, שהחלו להרגיש את הקרקע הבוערת מתחת לרגליהם. העלייה לארץ ישראל הוגבלה במכסות מספריות. ככל שהחמיר מצבם של יהודי אירופה, הערימה בריטניה מכשולים קשים על דרכם של היהודים לחופש ולביטחון. בוועידת אוויאן, בקיץ, 1938, קיבלה בריטניה חיזוק למדיניותה כאשר כל מדינות העולם סירבו לקלוט את הפליטים שדחתה. הבריטים הגיעו לשיאם ב"ספר הלבן" בשנת 1939, חודשים לפני פרוץ המלחמה, בעת שיהודי אוסטריה וצ'כוסלובקיה נאבקו תחת העול הנאצי.

גם בשנות המלחמה, כאשר הלכו והתבררו מעשי הזוועה של הנאצים, הבריטים מנעו הצלת מאות בודדות של ילדים, וטירפדו אפשרויות למשא ומתן על הצלתם של יהודים. בנוסף, משרד ההגנה הביע את עיקר ההתנגדות להפצצת מחנה אושוויץ.

בעת השחרור, כאשר התגלו לעולם ממדי הטבח ביהודים, לא שינתה בריטניה את מדיניותה, וההעפלה הייתה הביטוי הבולט ביותר למדיניות הבריטית. ממשלת בריטניה רצתה לדאוג אך ורק לאינטרסים שלה ושל אזרחיה ולא התחשבה בשיקולי מוסר וצדק.²⁷⁹

האטימות והאנוכיות הגיעו לשיאן בנושא הרכוש היהודי.

הרכוש היהודי הגיע לבריטניה מארצות רבות באירופה בשנות העשרים והשלושים. חלק ממנו הגיע לבריטניה במסגרת פעילות עסקית שגרתית, חלק אחר נועד לממן לימודים של בני משפחה בבריטניה, וחלק הועבר במיוחד כדי לאפשר לבעליו לפתוח בחיים חדשים, אם וכאשר יוכל להגר לבריטניה. כמו ברוב מקרי הרכוש היהודי השדוד, גם בבריטניה לא ניתן לדעת את מלוא ההיקף של הרכוש.²⁸⁰

לא ידוע כמה יהודים הפקידו רכוש בבריטניה, אך ידוע שמספרם היה נמוך ממספר המפקידים בשוויץ, שהייתה המדינה המועדפת להפקדות כאלו, הן בשל מיקומה הנוח בלב אירופה והן בשל הסודיות הבנקאית הידועה. במקומות שבהם היו קיימות רשימות של בעלי רכוש ממדינות זרות, בעיקר רשימות של כספות שנפרצו בידי השלטונות הבריטיים, בעלי השמות היהודיים היוו שליש עד מחצית מכלל המפקידים.²⁸¹

²⁷⁸ איתמר, ליון. רכוש קורבנות השואה בבריטניה, בשביל הזיכרון, 31: 46-42, 1999, עמ' 42.

²⁷⁹ איתמר, ליון. אויבי הוד מלכותו: בריטניה, הנושא ורכוש הקורבנות, תל אביב, 1999, עמ' 15-16.

²⁸⁰ איתמר, ליון. רכוש קורבנות השואה בבריטניה, בשביל הזיכרון, 31: 46-42, 1999, עמ' 42.

²⁸¹ איתמר, ליון. רכוש קורבנות השואה בבריטניה, בשביל הזיכרון, 31: 46-42, 1999, עמ' 42.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה הקים משרד המסחר הבריטי את מחלקת "הנאמן לרכוש אויב". תפקידה של מחלקה זו היה לתפוס את רכוש האויב, ממשלתי ופרטי, בבריטניה ולמנוע את השימוש בו למימון המאמץ המלחמתי של מדינות ה"ציר". תחילה תפס הנאמן את רכושן של גרמניה ואיטליה ואת רכוש אזרחיהן. לאחר מכן הורחבה פעילותו גם לגרורותיה של גרמניה - הונגריה, בולגריה ורומניה, וגם ליפן, עם פרוץ המלחמה בינה לבין בריטניה.²⁸² מטרה נוספת הייתה למנוע הלבנה של רכוש גרמני באמצעות אזרחים פרטיים, מאחר וממשלת בריטניה ידעה שנכסים רבים בלונדון, אשר נרשמו של שמם של מפקידים תמימים לכאורה, היו למעשה בבעלות המשטר הנאצי.²⁸³ המשמעות המעשית של ההקפאה הייתה שכל אזרח של מדינת אויב לא יכול היה לגעת ברכושו בממלכה לאחר ה-3 בספטמבר 1939. בשנות המלחמה עד 1941, החוק יושם בצורה חלקית מאחר שאיש לא ידע כמה זמן תימשך המלחמה, ושררה אי בהירות בנושא ליישום המעשי של החוק לגבי כל עסקה ספציפית.²⁸⁴ בעיה נוספת הייתה שאלת הגדרתו של "אויב" שרכושו יוקפא. הפתרון היה להבחין בין שני סוגים של אויב: "אויב מלחמתי" ו"אויב טכני". תחת ההגדרה "אויב מלחמתי" נכללו אזרחי גרמניה ואוסטריה, איטליה, יפן והמדינות הגרות - הונגריה, בולגריה ורומניה. ואילו תחת ההגדרה של "אויב טכני" נכללו אזרחי המדינות הכבושות - צרפת, הולנד, בלגיה, לוקסמבורג, פולין, יוגוסלביה, צ'כוסלובקיה, נורווגיה, דנמרק, יוון, ליטא, לטביה ואסטוניה. לגבי אויבים מלחמתיים לא היו הקלות. רכושם הוקפא והם לא יכלו למשוך אפילו מעט מאוד. לגבי רכוש האויבים הטכניים, החליטה בריטניה לאפשר לממשלות הגולות של המדינות הכבושות למנות נאמנים משלהן לרכוש, צעד שיקל על אזרחיהן לקבל את רכושם לאחר המלחמה. בפועל, ניהולו של הרכוש נותר בידי הנאמן הבריטי.²⁸⁵ כל עוד נמשכה המלחמה, היה גורלו של הרכוש ידוע: הוא נותר בידי הנאמן, שלא נגע בו, אך באותה מידה לא אפשר לבעליו לגעת בו. לאחר המלחמה בשל המצב הכלכלי הקשה ששרר בבריטניה התגבשה בממשלתה הדעה, שיש מקום להשתמש ברכוש האויב כדי לפצות את בריטניה על הנזקים שנגרמו לה. נזקים אלו נחלקו לשניים: נזקי מלחמה למדינה ולאזרחיה, ותביעות מלפני המלחמה שהיו לאזרחים וחברות מבריטניה נגד מדינות האויב לשעבר. הרכוש המוחרם נועד לשמש כפיצוי על הנזקים שנגרמו לאזרחים ולחברות בריטיים. לגבי רכוש המדינות הכבושות ואזרחיהן, היה ברור שהוא יוחזר. הבעיות נגעו לרכושם של מי שהתגורר במדינות האויב לשעבר.²⁸⁶ באופן טבעי בריטניה הבחינה בין הטיפול ברכושן של מדינות האויב הלוחמות לבין הרכוש של מדינות האויב הטכניות. הסכמי השלום שנחתמו באמצע שנות הארבעים בין בריטניה לבין רומניה, הונגריה ובולגריה קבעו, כי ממשלת בריטניה רשאית ליטול לעצמה את רכושם של אזרחי אותן מדינות שנותר בתחומה. רכוש

²⁸² שם, עמ' 42.

²⁸³ איתמר, ליון. אויבי הוד מלכותו: בריטניה, הנושא ורכוש הקורבנות, תל אביב, 1999, עמ' 52.

²⁸⁴ שם, עמ' 52.

²⁸⁵ שם, עמ' 52-53.

²⁸⁶ איתמר, ליון. רכוש קורבנות השואה בבריטניה, בשביל הזיכרון, 31: 42-46, 1999, עמ' 42.

זה יוכל להימכר, והתמורה תשמש לכיסוי תביעותיהם של נושים בריטים, אשר נוצרו עוד לפני מלחמת העולם השנייה. ממשלות הונגריה, בולגריה ורומניה התחייבו מצדן לפצות את אזרחיהן שרכושם יוחרם. בשל המצב הכלכלי הקשה של אותן מדינות באותן שנים שמשטרן הקומוניסטי לא כיבד את זכויות קניין הפרט, נותרה התחייבות זו מן השפה ולחוץ בלבד.²⁸⁷ לבריטניה היה ברור, שלא כל גרמני, בולגרי, הונגרי או רומני היה "אויב". בשנת 1946 נקבעו חמישה כללים שיאפשרו לשחרר את רכושם של אזרחי אויב לשעבר שנתפסו באותן מדינות. כל הכללים היו צריכים להתמלא כדי לאפשר את שחרור הרכוש:

- על התובעים להוכיח, כי חירותם נשללה מהם על פי חוק, הכרזה או תקנה אשר הפלו קבוצות דתיות, גזעיות או ארגונים אחרים.
- עליהם להוכיח, כי לא נהנו מזכויות אזרח מלאות בארץ האויב שהתגוררו בה, במועד כלשהו בין 1 בספטמבר 1939 לבין ביטולו של החוק, ההכרזה או התקנה המפלים.
- בעלי הרכוש עזבו את ארץ האויב, או מתכוננים לעשות זאת בתוך פרק זמן סביר, כדי לקבוע את מקום מגוריהם הקבוע מחוץ לארץ האויב.
- בעלי הרכוש לא היו בלתי נאמנים למטרות בעלות הברית בזמן המלחמה.
- המקרה מצדיק שיקול אוהד.²⁸⁸

הבעיה לא הייתה בכללים עצמם, אלא באופן שבו יושמו, ובריטניה יישמה כללים אלה בצורה מחמירה ביותר, הרבה יותר מכל מדינה אחרת. הפקידים הבריטים עצמם הודו בכך, כאשר השווו מדי פעם את מדיניותם לזו של מדינות אחרות, ובעיקר לזו של ארצות הברית.²⁸⁹

כאן מגיעים לנושא הרכוש היהודי, והשאלה היא מה בנוגע ליהודים שנרדפו בידי המשטר הנאצי.

הסעיף הבעייתי המרכזי היה הסעיף שדרש להוכיח "שלילת חירות": מה משמעותו של מונח זה, וכיצד מוכיחים את הטענה בדבר שלילת חירות. הפרשנות הבריטית המקורית הייתה מצומצמת ביותר: רק מי שנאסר במחנה ריכוז או בבית סוהר מוכר, נחשב למי שחירותו נשללה. נציגי הקונגרס היהודי העולמי והארגון היציג העיקרי של יהודי בריטניה, ניסו במשך שנים לשכנע את ממשלת בריטניה להרחיב את האינטרפרטציה של המושג "שלילת חירות". הנציגים ניסו להסביר, שגם מאסר במחנה עבודה ובגטו היה בגדר שלילת חירות, וכך גם עבודות כפייה ללא מאסר רשמי. בדרך כלל מאמצים אלו לא הצליחו. לדעת ממשלת בריטניה, מי שגווע ברעב או במגפות בגטו ורשה לא היה קורבן לשלילת חירות, ויורשיו לא היו זכאים לקבל את רכושם. גם עובדי כפייה באושוויץ לא

---

²⁸⁷ שם, עמ' 43.

²⁸⁸ שם, עמ' 43.

²⁸⁹ שם, עמ' 44.

נחשבו למשוללי חירות, וגם הם היו צפויים לתשובה שלילית אם היו מבקשים את רכושם. מי שטען שחירותו נשללה נדרש להציג תצהירים בשבועה ועדויות אובייקטיביות שיתמכו בטענתו.²⁹⁰

בריטניה דרשה מהניצולים להוכיח לה עד כמה הם סבלו כתנאי לקבלת רכושם, ולפיכך יהודי הונגריה, יהודי רומניה ויהודי בולגריה, נדרשו להוכיח עד כמה הם סבלו כתנאי לקבלת רכושם, ונדרשו להוכיח את שלילת חירותם.

ליהודי הונגריה הוקדש פרק בעבודה, בו תוארו הסבל וגזל הרכוש, וכעת אתאר את הסבל ונישול הרכוש שעברו יהודי בולגריה ויהודי רומניה, אשר ממחישים את "שלילת החירות".

לפני המלחמה חיו יהודי בולגריה בערים בלבד, ועסקו בעיקר במסחר ובמקצועות חופשיים. הם לא בלטו בכלכלת המדינה, לא נטלו חלק בפעילות הפוליטית ולא היתה להם השפעה על חיי החברה והתרבות. לפיכך נעדר בבולגריה אחד הגורמים הרגילים לאנטישמיות, והוא התחרות בתחום הכלכלה. האנטישמיות לא הייתה שורש בבולגריה, והעם הבולגרי לא טען "טוהר הגזע".²⁹¹ בזמן המלחמה בולגריה הייתה בעלת ברית של גרמניה, וב-1 במרץ הצטרפה באופן רשמי למדינות ה"ציר". המניעים לכך היו רצונה של בולגריה להחזיר לעצמה את השטחים שאיבדה לאחר מלחמת העולם הראשונה, להשתחרר מהפיצויים הכבדים שהוטלו עליה, וכן תלותה של כלכלתה בכלכלת גרמניה. בולגריה השתתפה בהתקפת ה"ציר" על יוגוסלביה ועל יוון, ובתמורה זכתה בתרקה ובמקדוניה וכן בחלק ממזרח סרביה.²⁹²

ההתקרבות הבולגרית לגרמניה נתנה את אותותיה גם ביחס ליהודים. באוקטובר 1940 אישרה הממשלה את הצעת ה"חוק להגנת האומה" בדבר הגבלת זכויות היהודים. הגדרת "היהודים" עליהם חל החוק הייתה גזענית והועתקה מחוקי נירנברג. באוגוסט 1942 אושרה תקנה נוספת, שקבעה את הקמת הנציבות לענייני יהודים. על פי התקנות איבדו ועדי הקהילות היהודיות את כל סמכויותיהם.²⁹³ בשנת 1943 היהודים גורשו מהשטחים שהגרמנים מסרו לבולגריה, ואחרי כך החלו ההכנות לגירוש כל היהודים מבולגריה. ב-4 במרץ 1943 נלקחו כ-12,000 יהודים מבתיהם בשטחים הכבושים ושהו במשך שבוע במחנות ריכוז בשטח בולגריה. היהודים הועלו לרכבות והופקדו בידי אנשי הוורמכט. בסוף מרץ החלו המשלוחים מבולגריה צפונה, עד וינה ומשם לטרבלינקה.²⁹⁴

²⁹⁰ איתמר, ליון. רכוש קורבנות השואה בבריטניה, בשביל הזיכרון, 31: 42-46, 1999, עמ' 44.

²⁹¹ איתמר, ליון. אויבי הוד מלכותו: בריטניה, הנושא ורכוש הקורבנות, תל אביב, 1999, עמ' 63.

²⁹² שם, עמ' 64.

²⁹³ שם, עמ' 64.

²⁹⁴ איתמר, ליון. אויבי הוד מלכותו: בריטניה, הנושא ורכוש הקורבנות, תל אביב, 1999, עמ' 64.

בערי בולגריה החלו להפעיל את תוכנית הגירוש, אך בסופו של דבר נמנע הגירוש בזכות התערבות של אנשי ציבור מקומיים, בולגרים ומקדונים אשר פעלו למנוע את הגזירה. מעשה ההצלה נחשב לאחד מגילויי התופעה המופלאה של הצלת יהודי בולגריה.²⁹⁵ למרות זאת, במאי 1943 המשיכו הגרמנים להפעיל לחץ על מנת לגרש את היהודים. בתוך 12 ימים גורשו 19,000 מיהודי הבירה ל-20 ערי שדה. בכך הגיעו הרדיפות לשיאן, ואולם גם חלפה סכנת הגירוש למחנות המוות. משנת 1941 נקראו כל הגברים היהודים על פי "תקנון לביצוע החוק להגנת הלאום" לשרת ב"פלוגות עבודה" מיוחדות. היהודים אולצו לעבוד "עבודות קשות במיוחד" בערים וביערות. למעשה הפכו פלוגות העבודה למחנות ריכוז לגברים היהודים. האוכלוסייה הבולגרית נחלקה לשתי קבוצות: היו שניסו להתעשר ממצבם של היהודים, אך אחרים ניסו לעזור באספקת מזון, ביצירת קשר בין הקהילות ובמתן תעסוקה בלתי חוקית. הרושם שנוצר בקרב היהודים היו שרוב הבולגרים נשאר נאמנים לעקרונות ההומניות, לא נדבקו באנטישמיות ואהדו את היהודים בשעתם הקשה. מבין יהודי בולגריה איש לא נספה בשואה, יחד עם זאת בשטחים שסופחו לבולגריה נספו ב-20 אלף יהודים, בסיוע מלא של הבולגרים. בבולגריה דעת הקהל מנעה את הוצאתו לפועל של הפתרון הסופי.²⁹⁶

ברומניה נספו בשואה 43% מהיהודים. רבים מהם נרצחו על ידי הצבא הרומני, המשטרה והפשיסטים הרומנים. ב-1941, תחת שלטונו של המרשל יון אנטונסקו, הוכרזו כל נכסי היהודיים העירוניים כרכוש מדינה, וצו נוסף מנע מן היהודים להתגורר בנכסים השייכים למדינה. כתוצאה מכך נושלו יהודים מעשרות אלפי נכסים בכל רחבי המדינה. בסך הכול נלקחו כ-758,40 מבנים, נתפסו 200,423 דונמים של חוות חקלאיות, 440,686 דונמים של אדמות יער ו-620,20 דונמים של כרמים. היהודים איבדו גם 265 מטחנות קמח ו-115 מנסרות.²⁹⁷ לאחר שביתת הנשק הציעה הקהילה היהודית השבת רכוש מיידית, ועל פיה המחזיקים ברכוש יהודי יוכלו לעבור לדירות השכורות שיפנו היהודים. ממשלת רומניה דחתה את הרעיון. חוק מה-19 בדצמבר 1944, שגיבש שר המשפטים הקומוניסטי קבע, כי יהודים יוכלו לקבל חזרה את נכסיהם רק באמצעות תביעות משפטיות. הסכם השלום מ-1947, שנחתם בין רומניה לבין כוחות בעלות הברית ושותפיהן, וכן עקרונות החוק והצדק הבסיסיים הכלליים, תבעו תשלום פיצויים על העוולות החומריות שנגרמו ליהדות רומניה בשנים 1938-1944. סעיף 25 בהסכם השלום הטיל חובה ברורה, שאינה משתמעת לשתי פנים,

²⁹⁵ שם, עמ' 65.

²⁹⁶ שם, עמ' 66.

²⁹⁷ לורנס, וינבאום. "הפשרת ההיסטוריה: השבת רכוש יהודי במזרח אירופה", בשביל הזיכרון, 1999, 25-35: 31. עמ' 34.

להשיב רכוש יהודי לניצולים. מחויבויות אלה כללו את החובה להעביר רכוש נטול יורשים ותובעים לארגונים ייצוגיים ברומניה או לשלם פיצוי הולם במקרים שבהם השבת הרכוש אינה אפשרית. רומניה לא קיימה את התחייבויותיה בהסכם השלום באופן מלא. עם התחזקותו של המשטר הקומוניסטי נזנח רעיון השבת הרכוש היהודי נטול היורשים, והממשלה שמה את ידה על רכוש שהיה עדיין בידי הקהילה היהודית.²⁹⁸

לנוכח הסבל הנורא שעברו היהודים במדינות בולגריה, רומניה והונגריה, הצדק הבסיסי היה חייב להוביל את הממשל הבריטי למסקנה שהיהודים הם בעלי הרכוש ולפיכך זכאים לקבלו בחזרה.

מעללי הנאצים היו ידועים לכול. במשפטי נירנברג לאחר המלחמה נחשפו הזוועות, וראשי המשטר הנאצי נתנו עליהן את הדין בשורה של משפטים נוספים. עוד בשנות ה-40 הפקידים הבריטים היו חייבים לדעת, ולו רק מקריאת עיתונים, על אשר התרחש באירופה הכבושה. בריטניה התעלמה מן ההיבטים המוסריים ונטלה לעצמה את רכושם של ניצולי השואה, אשר מצוקתם החומרית הייתה ידועה לה היטב. נציגי בריטניה השתתפו בדיונים ארוכים על הסיוע לפליטים, ונציגי ממשלת המנדט בארץ ישראל נחשפו לסבלם ולמצבם הכלכלי והגופני של ניצוליי השואה.

היה מקום לצפות למידה מסוימת של רגשי אשמה מצד בריטניה, הן על סירובה לקלוט פליטים יהודים לפני השואה, הן על מדיניותה במהלכה והן על יחסה ליהודים לאחר המלחמה. אומה אשר חרתה על דגלה את כללי ההגינות, חייבת הייתה להחזיר לניצולים את אשר שייך להם.²⁹⁹

יש לציין שהיו לא מעט מקרים שבהם הוחזר הרכוש המופקע, אך זאת רק לאחר שנים רבות של מאבקים שניהלו בעליו, לעתים בגיבוי הארגונים היהודיים או ממשלת ישראל, אך לרוב בכוחות עצמם.³⁰⁰

---

²⁹⁸ לורנס, ויינבאום. "הפשרת ההיסטוריה: השבת רכוש יהודי במזרח אירופה", בשביל הזיכרון, 1999, 25-35: 31 עמ' 34.

²⁹⁹ איתמר, לזין. אויבי הוד מלכותו: בריטניה, הנושא ורכוש הקורבנות, תל אביב, 1999, עמ' 83.

³⁰⁰ איתמר, לזין. רכוש קורבנות השואה בבריטניה, בשביל הזיכרון, 1999, 42-46: 31 עמ' 45.

סיכום

ההיסטוריונים סוזנה היים ועלי גץ הצביעו על חשיבותם של הקשרים כלכליים דמוגרפים במתן הדחיפה לרצח ההמונים: מדיניות ההשמדה לא הונחתה על ידי אידיאולוגיה גזענית, אלא על ידי אינטרסים כלכליים טהורים, ומקסום היכולות היצרניות של הרייך השלישי על ידי סילוקן של אוכלוסיות שנתפסו בעיני הטכנוקרטים הנאציים כ"מטען עודף".³⁰¹

בנוסף, היסטוריונים אחרים העלו כי תוכניות ארוכות טווח לשינויים מבניים כלכליים וחברתיים מילאו תפקיד מרכזי במתן הדחיפה להשמדה.³⁰² על פי ההיסטוריון זיגמונט באומן הגזענות הנאצית הייתה "בראש ובראשונה מדיניות, ורק לאחר מכן אידיאולוגיה", ולפיכך את שורשי "הפתרון הסופי" אין לראות בשנאת היהודים או בהיבט אחר של האידיאולוגיה הנאצית, אלא בדינמיקה הטיפוסית לחברה המודרנית.³⁰³

מנגד, היסטוריונים אחרים וביניהם שאול פרידלנדר טענו כי בכירי הרייך השלישי הקפידו להבהיר לפקודיהם כי מחויבותם לחזונו האנטישמי של המשטר גוברת על כל שיקול רציונאלי, ובכלל זה אפילו על האינטרס הכלכלי. לביסוס טענתו הביא את הדוגמה הבאה - כאשר פנה הרייכסומוסר היינריך לוחזה אל אלפרד רוזנברג, האידיאולוג הראשי של המפלגה הנאצית, במהלך שנת 1941, ושאל אותו אם הכרחי להשמיד את כל היהודים במזרח אירופה "מבלי לקחת אינטרסים כלכליים בחשבון: הוורמאכט זקוק לפועלים מיומנים בתעשיית הנשק. למשל". רוזנברג ענה לו: אין לקחת בחשבון שום חישוב כלכלי כשדנים בפתרון הבעיה הזאת".³⁰⁴

ניתן לראות כי שתי התזות/התיאוריות, מדיניות כלכלית ואידיאולוגיה, שזורות זו בזו ובאות לידי ביטוי במתן הדחיפה לרצח ההמונים תוך התרת דמם ורכושם היהודים:

גרמניה³⁰⁵ - הדוגמה של המבורג שהובאה בפרק מצביעה על כך שנדרשו אינטרסים כלכליים טהורים לפעולה זאת - בהמבורג הצביעו על מצוקת הדיור באוכלוסייה ה'גרמנית' ופנו אל הפיהרר בבקשה להורות על גירוש לאלתר של היהודים מעריהם או מאזוריהם. אפשר להבחין כאן בקשר שבין מניעים אנטישמיים למניעים תועלתניים של האחראים. במצב חירום מתמשך של זמן מלחמה, הדגשת מצוקת הדיור בגרמניה משמשת הנמקה לתביעה לגירוש היהודים. עם זאת, לא היה בבתים ובדירות המעטים שבהם התגוררו יהודים כדי למצוא פתרון של ממש למצוקת הדיור בגרמניה ואף לא למתן אותה. במובן זה הדרישה היתה פתרון מדומה, הוכחה לפעילות על חשבונה של קבוצה שהפכה

³⁰¹ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 346.

³⁰² שם, עמ' 332.

³⁰³ זיגמונט, באומן. מודרניות ושואה: על הרציונאליות האינסטרומנטלית של מנגנון ההשמדה. תיאוריה וביקורת, 9: 125-146, 1996, עמ' 126.

³⁰⁴ שאול, פרידלנדר. קיטש ומוות- על השתקפות הנאציזם, הוצאת כתר, ירושלים, 1985, עמ' 113.

³⁰⁵ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 42.

ממילא לשולית.³⁰⁶ האנטישמיות הקיצונית שרווחה בקרב המנהיגים הנאצים, הנמיכה את סף העכבות כלפי היהודים במידה כזאת שדי היה בעילה של מה בכך, או בעילה מדומה, כדי להביא לנקיטת צעדים ברמת קיצונית שלא היה עולה על הדעת באותו זמן לנקוט בה כלפי קבוצות אחרות. לטישת עין אל הדירות המציאה עילה תועלתנית לדרישה לגירוש היהודים מגרמניה אל "המזרח". ניתן לראות כי נדרשו גם הקשרים תועלתניים כדי להעניק לגיטימיות לפעולה זאת.³⁰⁷ התהליך נגד היהודים בגרמניה היה מורכב משורה של חוקים נגד היהודים, פגיעה כלכלית, ריכוז ולבסוף השמדה. על פי ההיסטוריון ראול הילברג בכל השנים ובכל המקומות רדפו הנאצים את היהודים בשיטות זהות: הגדרת היהודים, נישול כלכלי, ריכוז והשמדה. שלושת השלבים הראשונים שהתרחשו בין 1933 ל-1940 לא היה כרוך בהם חיסול פיזי של היהודים. השלב האחרון היה שלב של "פתרון" מוחלט, שאין ממנו חזרה.³⁰⁸ הילברג טען שאופן הביצוע של הרדיפות חשוב להבנת ההתרחשויות יותר מהמניע הראשוני שהוא האנטישמיות והגזענות. בלי יכולותיו של המנגנון השלטוני לא היה סיכוי לרעיונות המעורפלים של היטלר להתממש.³⁰⁹

אוסטריה - ההיסטוריונים עלי גץ וסוזנה היים, קבעו כי אוסטריה היא המקום שבו חנכו הנאצים את המדיניות הכלכלית שלהם בכל הנוגע לשאלת היהודים. למדיניות זאת קראו ההיסטוריונים המדיניות "הרצינאלית". בנוסף קבעו ההיסטוריונים כי על פי מדיניות זאת נקבעו כל יוזמותיהם של הגרמנים: מה"דגם" שהוקם בווינה ועד ה"פתרון הסופי".³¹⁰ ל"דגם הוינאי" מספר מאפיינים: מאפיין ראשון - שינויים מבניים בכלכלה, עקב חיסול של כל העסקים היהודים הלא יצרניים, תוך בחינת רווחיהם ורווחיותם, שהכינה מועצת הרייך לניהול כלכלי. מאפיין שני - מאמץ שיטתי להיפטר מן הפרולטריון היהודי על ידי הגירה מוגברת, שבה תרמו יהודים עשירים לקרן ההגירה למען העניים. מאפיין שלישי - הקמת מחנות עבודה, שעלות החזקת היהודים בהם מזערית וממומנת בעבודת האסירים עצמם. לדעתם של ההיסטוריונים, ההיגיון הכלכלי, ולא אידיאולוגיה אנטישמית נאצית כלשהי, הוא שהניע את הממונים על השאלה היהודית באוסטריה המסופחת. הטיעון שלהם מתחזק בעובדה שכל תהליך האריזציה באוסטריה תוכנן בידי מנהלת תוכנית ארבע השנים של גרינג והפקידות שלה. בנוסף, אותם פקידים עצמם גם תכננו את פתרון בעיית ההמונים היהודים המרוששים באמצעות מחנות ריכוז

³⁰⁶ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, ד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 42.

³⁰⁷ שם, עמ' 42, 43.

³⁰⁸ ראול, הילברג. חורבן יהודי אירופה, כרך ראשון, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012, עמ' 41.

³⁰⁹ שם, עמ' י"א.

³¹⁰ שאול, פרידלנדר. גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות, 1933-1939, ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1989, עמ' 281.

לעבודת כפיה, שנראים כדגמים ראשונים של הגטאות לעתיד, ובסופו של דבר של מחנות ההשמדה לעתיד.³¹¹

פולין - השאלה המרכזית כאן היא: מה היו המניעים של הגרמנים? האם מדיניות הנאצים בגטו וורשה נבעה ממניעים חומריים, או המניע המרכזי שיצר את המסגרת שהתרחש בה המוות הוא האידיאולוגיה הנאצית?³¹²

שוד הרכוש היה מרכיב מרכזי בפשעיהם של הגרמנים כנגד היהודים, והיה מכשיר חשוב בהשמדה העקיפה:³¹³ הנאצים השיגו את היעד של "השמדה עקיפה" באמצעות הרעבה ומחסור במזון. בסך הכל מתו בוורשה בין הכיבוש, באוקטובר 1939, ליולי 1942 מאה אלף יהודים, כמעט כולם ברעב ובמחלות. המחסור במזון נגרם מבידודם של היהודים בתוך הגטו ומשוד רכושם. הקמת הגטו היתה אמורה לנתק את יהודי ורשה ממקורות המזון שמחוץ לעיר, למעשה כמעט כל המזון, משום שהחקלאות התנהלה בשטחים הכפריים. השוד היה חלק הכרחי מהבידוד, שכן, בלי לשדוד את רכושם של היהודים ובלי למנוע מהם תעסוקה לא יכלו הגרמנים להביא למותם של תושבים רבים כל כך בגטו וורשה עוד לפני תחילת ההשמדה ההמונית.³¹⁴

על פי ההיסטוריון פרופ' יהודה באואר המעבר למדיניות של השמדה המונית היה מדורג ונבע מהתפתחויות בשטח ולא מתוכנית מסודרת ומגובשת מראש. המשותף לשלבים אלה היה השאיפה "לסלק את היהודים מן הכלכלה ומן החברה, להפקיע את רכושם ולא לצמצם להסתלק". האיזמים בדבר השמדת הגזע היהודי באירופה היו בודדים, ולא היו מאחוריהם תוכניות ביצוע.³¹⁵

ברה"מ - גורמים רבים נהנו מרכוש היהודים: גורמי הס"ס השונים ואחרים שעסקו ברצח היהודים: יחידות האיינזצגרופן הניידות, גדודי משטרת סדר וחיילי הצבא הגרמני. בנוסף, הממשל הגרמני הצבאי והאזרחי, מוסדות ובנקים גרמניים בברלין ובתוך הרייך, גרמנים ששירתו בזרועות השונות של הממשל הגרמני באזורי הכיבוש בברית-המועצות. כמו כן, שוטרים ומשתפי פעולה מקומיים וחלקים מקרב האוכלוסייה המקומית.

רכוש היהודים שימש מקור חשוב למימון פעולות הממשל הגרמני בשטחים הכבושים. הממשל חילק אותו לגורמים מקומיים ששירתו אותו, כגמול על שיתוף הפעולה שלהם וכדי למשוך לצדו משתפי פעולה נוספים.³¹⁶

הונגריה - רכבת הזהב הייתה לסמל לעושר הגנוז של הקהילה היהודית בהונגריה שסבלה חורבן במלחמה. היסטוריונים שבחנו את סוגיית הרכוש הסיקו שמבחינה כלכלית יהודי הונגריה לא היו מקשה אחת. היו יהודים עשירים ויהודים עניים, וכן, היו פערים גדולים בתוך הקהילה. העילית

---

³¹¹ שאול, פרידלנדר. גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות, 1933-1939, ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1989, עמ' 281.

³¹² איתמר, לוי. שוד ושבר. יהודי וורשה בין גרמנים, פולנים ובוגדים, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2003, עמ' 23.

³¹³ שם, עמ' 26.

³¹⁴ איתמר, לוי. שוד ושבר. יהודי וורשה בין גרמנים, פולנים ובוגדים, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2003, עמ' 53.

³¹⁵ שם, עמ' 25.

³¹⁶ איתמר, לוי. שוד ושבר. יהודי וורשה בין גרמנים, פולנים ובוגדים, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2003, עמ' 116.

היהודית מילאה תפקיד בולט במסחר, בכלכלה ובתעשייה, ומעמד זה הפנה עורף לקהילה היהודית כבר דור מלפני השואה. ישנה חשיבות רבה לנושא המעמד הכלכלי היהודי ו"רכבת הזהב", מכיוון שנושא זה יצר פנטזיות שנפוצו בקרב חוגים אנטישמיים הונגרים בדבר העושר היהודי, ולפיכך, המדיניות האנטי יהודית של הממשלות ההונגריות דחקה את היהודים אל מחוץ לקהילה הלאומית ההונגרית תוך כדי השתלטות על נכסי היהודים והיה רצון מצד הממשלות להחזיר את העושר היהודי לאומה ההונגרית.³¹⁷

מחנות ההשמדה - הדוגמה של התופעה "מבצעי הפרוות", שהובאה בפרק ממחישה כי נדרשו הקשרים תועלתניים, בין אנטישמיות לרצח, על מנת להעניק לגיטימציה לרצח.³¹⁸ לפני הוצאתם להורג או גירושם למחנות ההשמדה נלקחו מיהודי מזרח אירופה מעילי הפרווה שלהם. חלקם הגדול נשלח אל מתפרות הוורמכט (שהתבססו בעיקר על עובדי כפייה יהודים), וחלק קטן נשלח אל הרייך שבו חולק או נמכר, בייחוד בערים שסבלו מהפצצות אוויריות. השמועה עשתה כנפיים ומהר וברור היה לכל למי היה שייך קניין זה. החרמת הרכוש, תחילה של יהודי גרמניה ולאחר מכן של יהודי אירופה כולה, לא הייתה פעולה חשאית וממודרת. חלק לא מבוטל מאוכלוסיית גרמניה יצא נשכר ממנה, והדבר לא עורר אי שקט באוכלוסייה. ייתכן שרוב הגרמנים לא ידעו, או לא ידעו במדויק, על המתרחש ב"מזרח", אבל לאן הלכו היהודים שבדירתם התגוררו, שחנותם נמסרה לידיהם? מה עלה בגורל אלה שאת מעיל הפרווה שלהם לבשו? איש לא רצה לדעת והכול העדיפו שלא לשאול.

מעורבותן של המדינות הנייטרליות ושל בריטניה בגזל הרכוש היהודי מעידה שנדרשו מניעים כלכליים טהורים. השוד ברחבי אירופה הכבושה היה חיוני למימון מאמץ המלחמה הגרמני, הנאצים נטלו חלק פעיל בשוד הזהב, והרייכסבנק נטל חלק פעיל בהפיכת הזהב השדוד למטבע לשם רכישת הצרכים החיוניים של גרמניה.

שוויץ ושבדיה - בספטמבר 1996, התפרסם דו"ח אייזנשטאט, מסמך מדיני רשמי של ממשלת ארה"ב, המציג את עמדתה הרשמית של ארה"ב בנושא הסיוע הכלכלי של שוויץ לגרמניה. הקביעה החריפה ביותר מופיעה בעמוד הראשון של הדו"ח: מעשיהן של המדינות הנייטרליות, שנעשו למרות אזהרות מצד בעלות הברית, נמשכו זמן רב לאחר שהייתה להן סיבה לגיטימית לחשוש מפני פלישה גרמנית. קביעה זאת נוגעת לשוויץ ושבדיה, שכן המדינות האחרות לא היו נתונות לסכנת פלישה. מעשים אלו, הביאו להארכת המלחמה. כאן אנו רואים מניע כלכלי טהור. לפי הדו"ח, הייתה חשיבות מיוחדת לשוד הזהב. בנסיבות המיוחדות של מלחמת העולם השנייה, התנגשה הנייטרליות במוסריות, ולעיתים קרובות סיפקו המדינות הנייטרליות תירוצים כדי להימנע משיקולים מוסריים.

³¹⁷ שם, 239.

³¹⁸ הרברט, אולריך (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001, עמ' 43.

בריטניה - אחת הפרשות החמורות ביותר של גזל רכוש קורבנות השואה התרחשה בבריטניה. חומרת הפרשה נובעת מהעובדה שמדובר בבריטניה, מנהיגת העולם החופשי במאבק נגד הנאצים. כמו כן, העובדה שלאחר השואה בריטניה השתמשה ברכוש היהודי לצרכיה.³¹⁹ גם בשנות המלחמה, כאשר הלכו והתבררו מעשי הזוועה של הנאצים, הבריטים מנעו הצלת מאות בודדות של ילדים, וטירפדו אפשרויות למשא ומתן על הצלתם של יהודים. בנוסף, משרד ההגנה הביע את עיקר ההתנגדות להפצצת מחנה אושוויץ. בעת השחרור, כאשר התגלו לעולם ממדי הטבח ביהודים, לא שינתה בריטניה את מדיניותה, וההעפלה הייתה הביטוי הבולט ביותר למדיניות הבריטית. ממשלת בריטניה רצתה לדאוג אך ורק לאינטרסים שלה ושל אזרחיה ולא התחשבה בשיקולי מוסר וצדק.³²⁰

---

³¹⁹ איתמר, ליון. רכוש קורבנות השואה בבריטניה, בשביל הזיכרון, 31: 42-46, 1999, עמ' 42.

³²⁰ איתמר, ליון. אויבי הוד מלכותו: בריטניה, הנושא ורכוש הקורבנות, תל אביב, 1999, עמ' 15-16.

ביבליוגרפיה

ספרים -

1. אולריך, הרברט (עורך). מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945 : מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, יד ושם, ירושלים, 2001.
2. ארד, יצחק. גוטמן, ישראל. מרגליות אברהם (עורכים). השואה בתיעוד: מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה, פולין וברית המועצות, יד ושם, ירושלים, תשל"ח.
3. בראכר, דיטריך קרל. הדיקטטורה הגרמנית, כרך ראשון, עם עובד, תל אביב, 1987.
4. בראכר, דיטריך קרל. הדיקטטורה הגרמנית, כרך שני, עם עובד, תל אביב, 1987.
5. בורנשטיין, הייני. האי שוויץ- פעולות עזרה והצלחה בשנים 1939-1946, מורשת, תל אביב, 1996.
6. ברקאי, אברהם. הכלכלה הנאצית: אידיאולוגיה, תיאוריה ומדיניות, תל אביב, ישראל, 1986.
7. גוטמן, ישראל. מיכאל, ברנבאום. (עורכים). אושוויץ-אנטומיה של מחנה מוות, ירושלים, יד ושם, תשס"ג.
8. גוטמן, ישראל וגוטרמן בלה. אלבום אושוויץ-סיפורו של טרנספורט, יד ושם, ירושלים, תשס"ג.
9. גוטמן, ישראל, ליוויה רוטקירכן. (עורכים). שואת יהודי אירופה רקע-קורות-משמעות, אחוה, יד ושם, ירושלים, 1979.
10. גולן. שמאי. (עורך), השואה פרקי עדות וספרות, יד ושם, רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, בהוצאת ספריית הפועלים, תל אביב, 1980.
11. הילברג, ראול. חורבן יהודי אירופה, כרך ראשון, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012.
12. הילברג, ראול. חורבן יהודי אירופה, כרך שני, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012.
13. הילברג, ראול. חורבן יהודי אירופה, כרך שלישי, עורכים: דוד בנקיר בלה גוטרמן, יד-ושם, ירושלים, 2012.
14. יחיל, לני. השואה - גורל יהודי אירופה 1932-1945, כרך שני, שוקן, תל אביב, 1987.
15. לבור, אדם. הבנקאים הסודיים של היטלר – כיצד הרוויחה שוויצריה מרצח העם הגרמני, ידיעות אחרונות, תל אביב, 1998.
16. לוין, איתמר. שוד ושבר. יהודי ורשה בין גרמנים, פולנים ובוגדים, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2003.
17. לוין, איתמר. פיקדון אחרון. גזל כספי קורבנות השואה בבנקים השוויצריים, הד ארצי, אור יהודה, 1998.

18. לוין, איתמר. אויבי הוד מלכותו: בריטניה, הנושא ורכוש הקורבנות, תל אביב, 1999.
19. פרידלנדר, שאול. גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות, 1933-1939, ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1989.
20. פרידלנדר, שאול. קיטש ומוות - על השתקפות הנאציזם, הוצאת כתר, ירושלים, 1985.
21. צוויג, רונלד. רכבת הזהב השמדת יהודי הונגריה ושוד הרכוש, יד ושם, 2009.
22. רפל, יואל. (עורך) זכרון סמוי - זכרון גלוי: תודעת השואה במדינת ישראל, משואה המכון ללימודי שואה, משרד הבטחון ההוצאה לאור, תל אביב, 1998.

מאמרים:

1. ארד, יצחק. "שוד רכוש היהודים בשטחי ברה"מ הכבושים בידי גרמניה הנאצית", בתוך: זילברקלנג, ד. עורך. יד ושם קובץ מחקרים, ירושלים, יד ושם, 85-116, תשס"א.
2. באומן, זיגמונט, מודרניות ושואה: על הרציונאליות האינסטרומנטלית של מנגנון ההשמדה. תיאוריה וביקורת, 1996, 125-146, 9:
3. בלברג, אפרת. "על האוצרות השדודים כמה הערות דידקטיות", בשביל הזיכרון, 61: 31-55, 1999.
4. בקר, אבי. "פניה המרושעות של הניטראליות", בתוך: רפל, י, עורך, משואה קובץ שנתי לתודעת השואה והגבורה, תל-יצחק, 129-141, 1997.
5. בקר, אבי, "מבחנה של תודעה היסטורית: סוגית הרכוש היהודי בשואה", בשביל הזיכרון, 31: 11-4, 1999.
6. בקר, אבי. "רכוש יהודי אירופה: הכבוד האבוד של מיתוסים לאומיים", גשר, 7-25: (135), קיץ תשנ"ז.
7. בראונינג, כריסטופר. המדיניות הנאצית: החלטות לקראת הפתרון הסופי. בשביל הזיכרון, 2001, 14-55, 42:
8. גרלאך, כריסטופר. ועידת ואנזה, גורל יהודי גרמניה והחלטתו העקרונית של היטלר להשמיד את כל יהודי אירופה, בשביל הזיכרון, 2001, 22-55, 42:
9. ויינבאום, לורנס. "הפשרת ההיסטוריה: השבת רכוש יהודי במזרח אירופה", בשביל הזיכרון, 31: 35-25, 1999.
10. לוין, איתמר. רכוש קורבנות השואה באוסטריה. בשביל הזיכרון, 1999, 36-41, 31:
11. לוין, איתמר. רכוש קורבנות השואה בבריטניה, בשביל הזיכרון, 1999, 42-46, 31:
12. לזוביק, יעקב. אנטישמיים בפעולה, יד ושם קובץ מחקרים, כ"ז: 227-257, 1999.
13. מוזיאל, בוגדן. לידתו של מבצע ריינהרד: תהליך קבלת ההחלטות בדבר רצח יהודי הגנרלגוברנמן, יד ושם קובץ מחקרים, 1999/2000, 93-126, 28:

14. מזרחי, שלי. השבת רכוש קורבנות השואה - סקירה משווה - הכנסת, הכנסת מרכז המחקר והמידע, 23 מאי 2010.
15. מכמן, דן. הפתרון הסופי של שאלת היהודים – התגבשותו ויישומו: מצב המחקר. בשביל הזיכרון, 42: 4-21, תשס"א.
16. פוזננסקי, רנה. צרפת אריזציה קפדנית והשבת רכוש מהוססת. בשביל הזיכרון, 31: 24-12, 1999.
17. ראובני, שרי. "הרצח והירושה: שוד הרכוש היהודי בימי השואה בהונגריה", בשביל הזיכרון, 31: 24-22, 1999.